

Formål

Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) skal gjennom samfunnsvitenskapleg forskning gje fakta, analysar, idear og ny kunnskap som kan bidra til å løyse problem og skape ei sosial, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i Bygde-Norge. Bygdeforskning skal vera eit nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på ein teoretisk og metodisk grunnleggjande forskingskompetanse i fleirfaglege bygdestudier og fungere som eit godt synleg knutepunkt for internasjonal ruralsosiologi.

Oddveig Storstad og Lars Rønning

Trender i norsk landbruk 2014.

Med utviklingstrekk fra 2002 til 2014.

Rapport 6 /2014
ISSN 1503-2035

Norsk senter for bygdeforskning
Universitetsenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 59 17 29
Epost: post@bygdeforskning.no

Rapport 6/2014

Utgivelsesår: 2014

Antall sider: 124

ISSN 1503-2035

Tittel: Trender i norsk landbruk 2014. Med utviklingstrekk frå 2002 til 2014.
Forfatter: Oddveig Storstad og Lars Rønning
Utgiver: Norsk senter for bygdeforskning
Utgiversted: Trondheim
Prosjekt: Spørreundersøkelsen Trender i norsk landbruk
Prosjektnummer: 2000.02
Oppdragsgiver: Norsk senter for bygdeforskning

Kort sammendrag

Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) er en postal spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere som gjennomføres av Norsk senter for bygdeforskning hvert annet år. Første gang i 2002. Årets undersøkelse er dermed den sjuende i rekken. Målet er å få etablert en kvantitativ database som gir informasjon om utviklingen innen landbruket over tid. Undersøkelsen er i sin helhet finansiert av Bygdeforskning.

I denne rapporten presenteres resultatene fra Trender i norsk landbruk 2014. Som vedlegg til rapporten presenteres frekvensfordelingene på alle spørsmålene i undersøkelsen. Vi har også gjennomført nærmere analyser av ni ulike tema basert på data fra Trendundersøkelsen 2014, i tillegg til at vi bruker data fra de tidligere undersøkelsene for å analysere utviklingen over tid. De temaene som er analysert i årets Trendrapport berører framtidstroen blant norske bønder, investeringer, investeringsplaner og gjeldsnivå, holdninger til landbrukssamvirke, bøndenes syn på ulike landbrukspolitiske spørsmål og virkemidler, syn på bruk av grovfôr versus kraftfôr, bønders bekymringer, hvordan det at naboer legger ned driften virker inn på den enkelte bonde, inntekten i bondehusholdene, og interessen for økologisk landbruk blant norske bønder.

Stikkord

Landbruk, levekår, livskvalitet, landbruksøkonomi, bønder.
Agriculture, living conditions, quality of life, agricultural economics, farmers.

Forord

Siden 2002 har Norsk senter for bygdeforskning gjennomført spørreundersøkelsen Trender i norsk landbruk annet hvert år. 2014-undersøkelsen er således den sjuende i rekken. Undersøkelsene er hver for seg en unik kilde til data om situasjonen i norsk landbruk slik norske bønder selv vurderer den, men i tillegg gir tidsserien av Trendundersøkelser en mulighet til å følge og studere endringstrekk i norsk landbruk over tid.

I denne rapporten presenteres analyser av ulike tema basert på spørsmål stilt i Trendundersøkelsen. Vi gir både analyser som sier noe om situasjonen her og nå, men vi ser også oss tilbake og presenterer analyser av endringer i perioden 2002 til 2014. Analysene gir svar på noen spørsmål, men reiser samtidig nye problemstillinger. Noe av dette vil bli besvart gjennom forskningsprosjekter ved sentret som utføres av flere av Bygdeforskningens forskere. Selv om det som her presenteres er glimt av analyser på flere sentrale temaer i norsk landbruk, gir det samlet likevel et godt bilde av hvordan norske bønder vurderer sin egen situasjon og hvilke endringer som har skjedd i landbruket siden begynnelsen av 2000-tallet.

Totalt har nær 12 000 norske bønder svart på Trendundersøkelsen siden 2002. Uten bøndenes medvirkning hadde disse analysene ikke vært mulig å gjennomføre. Vi er dem derfor stor takk skyldig for at de – til tross for at de har flere skjema enn Trendundersøkelsen å fylle ut – likevel tar seg tid til å prioritere vårt spørreskjema.

Mange forskere ved Bygdeforskning har gjennom årene vært involvert i å utforme spørsmål og lagt ned mye arbeid i å gjennomføre undersøkelsene. Trender i norsk landbruk er altså et felles løft blant sentrets ansatte og derfor også et felles produkt. Dataene vil bli brukt videre i forskningsprosjekter ved Bygdeforskning.

Du vil ikke finne et oppsummerende kapittel i denne rapporten og vi henviser da leseren til rapportens sammendrag (side 12) som er skrevet både som en oppsummering av sentrale funn, men også med fortolkninger av sammenhenger i materialet.

Trondheim, april 2014

Oddveig Storstad og Lars Rønning

Innhold

Forord	3
Innhold	5
Tabelliste	7
Figurliste	9
Sammendrag	11
Summary	13
1. Innledning.....	15
1.1 Undersøkelsens profil.....	16
1.2 Metode	16
Populasjonen	16
Utvalg fra produsentregisteret.....	17
Praktisk gjennomføring	17
Frafall og svarprosent.....	18
Oppvekting av sauebruk.....	18
1.3 Utvalgets representativitet	18
1.4 Forklaringsvariabler	20
Alder	21
Landbruksutdanning.....	22
Type landbruksproduksjon.....	24
Bruksstørrelse.....	25
Sone for arealtilskudd	26
1.5 Rapportens analysetema.....	28
2. Svingende optimisme i norsk landbruk	31
2.1 Tilfredshet med økonomien	31
2.2 Framtidstro	32
2.3 Strategivalg for gårdsdriften og husholdets økonomi.....	34
2.4 Hvilke produksjoner som vil øke eller redusere produksjonen.....	36
2.5 Samlet analyse av muligheten for økt produksjon.....	37
3. Investering og gjeld	39
3.1 Investeringer siste fem år.....	39
3.2 Gjeld	40
3.3 Investering i driftsbygninger.....	41

3.4 Investering i maskiner	42
3.5 Investeringsvilje over tid	43
4. Holdninger til landbrukssamvirke.....	45
5. Bøndene og landbrukspolitikken.....	49
5.1 En deregulert landbrukspolitikk	51
5.2 Meninger om prioriteringer i landbrukspolitikken.....	57
6. Grovfôr versus kraftfôr-debatten. Hva mener bøndene?	61
7. Hva bekymrer bøndene seg over?.....	73
8. Er det å slutte som bonde smittsomt?	77
9. Inntektskilder i husholdet.....	83
9.1 Inntektsnivå i gårdshusholdene	83
9.2 Arbeidsforbruk i gårdsdrift og lønnsarbeid	85
9.3 Tilleggsnæringer	86
10. Økologisk landbruk.....	93
10.1 Hvem driver økologisk?	94
10.2 Holdninger til økologisk landbruk	96
Referanser	99
Vedlegg 1: Frekvenstabeller for Trender i norsk landbruk 2014.....	101

Tabelliste

Tabell 1.1: Antall respondenter i Trendundersøkelsene 2002-2014.....	15
Tabell 1.2: Beregning av vektorer for å etablere et representativt analysegrunnlag med hensyn til sauebruk.....	18
Tabell 1.3: Trendundersøkelsens representativitet. Sammenligning av utvalg i Trender med statistikk for populasjonen hentet fra SSB.....	19
Tabell 1.4: Andel bønder som driver med en eller flere produksjoner på gården. Trender 2014.....	25
Tabell 1.5: Gårdstørrelse målt etter driftsareal. Prosent.....	25
Tabell 1.6: Inndeling i soner etter arealtilskudd. Kilde: Statens landbruksforvaltning, veiledningshefte for søknad om produksjonstilskudd for 2013.....	27
Tabell 1.8: Fordeling av respondenter til Trender 2014 på ulike soner.....	28
Tabell 2.1: Framtidstro med hensyn til økonomisk utvikling i gårdsdriften og i husholdet de neste fem årene. Trender 2014.....	32
Tabell 2.2: Ulike faktorerers samvariasjon med oppgitt sannsynlighet for produksjonsøkning de neste fem årene. Logistisk regresjon.....	37
Tabell 3.1: Prosentandel av bønder med ulike investeringer i bygninger, maskiner og andre driftsmidler på gården de siste fem årene. Trendundersøkelsen 2014.....	39
Tabell 3.2: Prosentandel av bønder etter vurdering av eget gjeldsnivå. Alle og fordelt på aldersgrupper. Trender 2014.....	40
Tabell 3.3: Prosentandel av bønder etter sannsynlighet for at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger de neste fem årene. Alle og fordelt på aldersgrupper og grupper etter driftsareal. Trender 2014.....	41
Tabell 3.4: Prosentandel bønder etter planer for investering og vedlikehold av maskiner de neste fem årene. Alle og fordelt på aldersgrupper og grupper etter driftsareal. Trendundersøkelsen 2014.....	42
Tabell 5.1: Holdning til landbrukspolitik etter om man har landbruksfaglig utdanning eller ikke. Trender 2014. Prosent.....	52
Tabell 5.2: Holdning til landbrukspolitik etter planer for bruket i løpet av de neste fem årene. Trender 2014. Prosent.....	52
Tabell 5.3: Holdning til landbrukspolitik etter sone for arealtilskudd. Trender 2014. Prosent.....	53
Tabell 5.4: Holdning til landbrukspolitik etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.....	54
Tabell 5.5: Holdning til landbrukspolitik etter dimensjonen liberal – statlig styring. Lineær regresjon. N(1328).....	55
Tabell 5.6: Andel som mener ulike mål for landbrukspolitikken bør prioriteres sterkere. Trender 2002-2014. Prosent.....	59
Tabell 6.1: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter kjønn. Trender 2014. Prosent.....	64
Tabell 6.2: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter utdanningsnivå. Trender 2014. Prosent.....	64
Tabell 6.3: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvor ofte bonden har vært bekymret for økonomien på bruket de siste seks månedene. Trender 2014. Prosent.....	65
Tabell 6.4: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter holdning til liberal-politisk styrt landbrukspolitik. Trender 2014. Prosent.....	65
Tabell 6.5: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.....	66
Tabell 6.6: H Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.....	66
Tabell 6.7: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter gårdstørrelse (leid og eid jord). Trender 2014. Prosent.....	67

Tabell 6.8: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter tilskuddssone. Trender 2014. Prosent.	68
Tabell 6.9: Ønske om prioritering av redusert kraftfôrpris. Lineær regresjon. N(1390).....	69
Tabell 7.1: Andel som har vært plaget med ulike bekymringer i løpet av de siste 14 dagene. Trender 2014. Prosent.....	74
Tabell 8.1: Hvor godt ulike effekter av at bønder i nærmiljøet legger ned driften passer som beskrivelse av situasjonen for bonden. Prosent. Trender 2014.....	78
Tabell 8.2: Hvor godt mulighet for å utvide egen produksjon når naboer legger ned drifta passer for egen situasjon etter alder. Prosent. Trender 2014.....	79
Tabell 8.3: Hvor ofte bonden har tenkt tanken på å legge ned drifta i løpet av de siste seks månedene etter hvor mange bønder i eget nærområde som har lagt ned drifta i løpet av de siste fem årene. Prosent. Trender 2014.	80
Tabell 9.1: Husholdets samlede nettoinntekt i 2013. Trender 2014. N(1683).....	83
Tabell 9.2: Næringsinntekt fra gårdsdriften i 2013. Trender 2014. N(1681)	84
Tabell 9.3: Andel av husholdets samlede inntekt som kom fra gårdsdriften i 2013. Trender 2014. N(1693).....	84
Tabell 9.4: Arbeidsforbruk i gårdsdriften for bonden, partner og annen arbeidskraft i og utenfor gårdshusholdet. Trender 2014. Prosent.....	85
Tabell 9.5: Lønnsarbeid utenfor bruket for bonden og bondens ektefelle/samboer. Trender 2014. Prosent.	86
Tabell 9.6: Andelen gårdsbruk som driver tilleggsnæring, og fordelt på hvem i husholdet som driver denne næringen, samt fordelt på kvinnelig og mannlig gårdbruker. Prosent.....	89
Tabell 9.7: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter alder og landbruksutdanning.....	89
Tabell 9.8: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter driftsareal.....	90
Tabell 9.9: Økonomisk betydning av tilleggsnæring blant de som driver tilleggsnæring og fordelt på aldergrupper. N(810).....	91
Tabell 9.10: Framtidsplaner for annen næringsvirksomhet blant de som driver tilleggsnæring. N(848).....	91
Tabell 10.1: Økologisk eller konvensjonell gårdsdrift, og planer om omlegging blant de konvensjonelle de neste fem årene. N(1679).	93
Tabell 10.2: Andel driftsenheter som driver økologisk eller har planer om omlegging de neste fem årene etter driftsareal. N=1655. Trender 2014.....	95

Figurliste

Figur 1.1: Alder i år. Utviklingen av gjennomsnittsalder blant norske bønder. Data fra Trender i norsk landbruk 2002 til 2014.....	21
Figur 1.2: Prosentandelen bønder i ulike alderskategorier. Utvikling fra 2002 til 2014.	22
Figur 1.3: Andel bønder med landbruksutdanning, og med landbruksutdanning fra høyskole eller universitet. Utvikling fra 2002 til 2014.	23
Figur 1.4: Landbruksutdanning blant bønder i ulike aldersgrupper. Prosentandeler. Trender 2014. ..	23
Figur 1.5: Andel av utvalget som oppgir at de driver ulike typer landbruksproduksjon. Trender 2014. N=1753.	24
Figur 1.6: Andelen gårdsbruk i kategorier etter driftsareal. Utvikling fra 2004 til 2014.	26
Tabell 1.7: Arealtilskudd etter sone for ulike vekster. Kilde: Statens landbruksforvaltning, veiledningshefte 2013.	28
Figur 2.1: Tilfredshet med inntekt fra gårdsdriften og økonomien i husholdet. Andel som svarer fra 6 til 10 på en skala der 1=svært utilfreds og 10=svært tilfreds. Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.	31
Figur 2.2: Andel bønder som tror økonomien i gårdsdriften og husholdet vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. De øvrige har svart «ingen endring» eller «Vet ikke». Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.	33
Figur 2.3: Sannsynlige utviklingstrekk for bonden og gårdsbruket de neste fem årene. Prosentandel som oppgir dette som sannsynlig. Trender 2014.	34
Figur 2.4: Andel bønder som ser produksjonsøkning, -nedgang eller avvikling som sannsynlig de neste fem årene. Tall for perioden 2002 til 2014. Prosent.	35
Figur 2.5: Forventet produksjonsutvikling fremover for ulike landbruksproduksjoner. Prosent. Trender 2014.	36
1) Inndelt i tre kategorier: «Endre(t) seg i negativ retning», «Ingen endring» og «Endre(t) seg i positiv retning».....	37
Figur 3.1: Prosentandel bønder etter vurdering av gjeldsnivå på gården og fordelt på produksjoner. Trendundersøkelsen 2014.....	41
Figur 3.2: Andel bønder som ser det som ganske eller svært sannsynlig at de vil foreta større investeringer i driftsbygninger og som regner med en viss eller betydelig opprustning av maskinparken de neste fem årene. Prosent.	43
Figur 4.1: Grad av enighet i påstander som omhandler landbrukssamvirke. Tall fra Trender 2014. ...	45
Figur 4.2: Andel som har svart enig (helt eller delvis enig slått sammen) på påstander om Landbrukssamvirket. Tall fra Trender 2002-2014.	46
Figur 5.1: Grad av enighet i påstander som omhandler virkemidlene i landbrukspolitikken. Tall fra Trender 2014.	49
Figur 5.2: Andel enig i påstandene «det er for mange offentlige reguleringer i landbruket» og «odelsloven bør opprettholdes». Trender 2002-2014.....	50
Figur 5.3: Andel enig i påstandene «jordbruksstøtten må i større grad frikobles fra produksjonen» og «det er på tide å fjerne produksjonsbegrensninger i norsk landbruk». Trender 2008-2014.....	51
Figur 5.4: Hvilket politisk parti bøndene ville ha stemt på hvis det var Stortingsvalg dagen etter. Trender 2002-2014. Prosent.	54
Figur 5.5: Andel som er enige i påstanden «på grunn av landbrukspolitikken som føres, vil mange kvie seg for å ta over gårdsbruk i årene framover». Prosent. Trender 2002-2014.....	57
Figur 6.1: Grad av enighet i påstandene «økt bruk av importert kraftfôr er nødvendig for å øke produksjonen i norsk landbruk» og «selvforsyningsgraden i landbruket må opprettholdes uten å øke bruken av importert kraftfôr». Trender 2014. Prosent.	62
Figur 6.2: Oppfatning om prioritering av økt matproduksjon, økt bruk av norske fôrressurser og redusert kraftfôrpris. Prosent. Trender 2014.....	63

Figur 6.3: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter produksjon. Trender 2014. Prosent.	67
Figur 7.1: Andel som er enige i påstanden «jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker». Trender 2002-2014. Prosent	73
Figur 7.2: Hvor ofte bøndene i løpet av de siste seks månedene har bekymret seg for ulike forhold. Trender 2014. Prosent.....	74
Figur 8.1: Bondens rapportering av hvor mange av gårdbrukerne i eget nærområde som har lagt ned driften i løpet av de siste fem årene. Prosent. 2014. N(1704).....	77
Figur 8.2: Fornøydhet med det landbruksfaglige miljøet der en bor etter hvor mange bønder i nærmiljøet som har lagt ned drifta de siste fem årene. Gjennomsnittsverdier på en skala fra 1 (svært tilfreds) til 10 (svært utilfreds). Trender 2014.	78
Figur 8.3: Hvor ofte bonden har tenkt på å legge ned egen drift i løpet av de siste seks månedene. Prosent. N(1700): Trender 2014.....	80
Tabell 8.4: Hvor ofte bonden har tenkt på å legge ned egen drift i løpet av de siste seks månedene. Linjer regresjon. N(1367).....	81
Figur 9.1: Andel gårdsbruk med tilleggsnæring (n=8272), og andel gårdsbruk uten tilleggsnæring (n=3304) som ser etablering av tilleggsnæring som sannsynlig de neste fem årene. Prosent.....	87
Figur 9.2: Andel som driver ulike tilleggsnæringer. N=1753. Prosent.....	88
Figur 9.3: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter produksjon.	90
Figur 10.1: Andel driftsenheter som har konkrete planer om å legge om til økologisk produksjon de neste fem årene eller som oppgir at de ikke vet. Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.....	94
Figur 10.2: Andel økologisk etter type produksjon. Prosent.....	95
Figur 10.3: Holdning til at økologisk matproduksjon er bedre for miljø og helse enn konvensjonell produksjon. Svar på en fem-delt skala der helt og delvis enig, og helt og delvis uenig er slått sammen. Spørsmål to og fire er reversert i forhold til spørreskjemaet. Prosent. Trender 2014.	96

Sammendrag

Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) er en spørreundersøkelse om norsk landbruk rettet til norske bønder som har vært gjennomført av Norsk senter for bygdeforskning annethvert år siden 2002. Trendundersøkelsen gir ved hver gjennomføring data fra et representativt utvalg på mer enn 1500 gårdbrukere som er registrert i Produsentregisteret hos Statens landbruksforvaltning. Spørreundersøkelsen dekker en rekke tema inkludert bonden, familien og gårdshusholdet, hverdagen som bonden, gården og gårdsdrifta, annen næringsaktivitet, framtidsplaner, samt holdninger til landbrukspolitiske spørsmål.

Denne rapporten presenterer datamaterialet fra 2014 med analyser av sammenhenger og utviklingstrekk på flere temaområder. Dette gir dagsaktuell kunnskap om utviklingen i norsk landbruk. Samtidig viser dette hvilke ytterligere muligheter for landbruksfaglige analyser som ligger i Trendundersøkelsens datamateriale. I analysene er det brukt noen gjennomgående forklaringsvariabler, det vil si grupperinger av utvalget som kan gi mer innsikt i hvordan svarene på tematiske spørsmål varierer på tvers av ulike strukturer. Alder, landbruksutdanning, type produksjon, bruksstørrelse og soneinndeling for arealtilskudd er brukt som forklaringsvariabler.

Utviklingen i demografiske variabler viser at alderen på norske bønder øker. Gjennomsnittsalderen har økt med fem år siden 2002, og er nå over 54 år i utvalget for Trendundersøkelsen. Det er også en økende andel som har landbruksutdanning. Nær halvparten har landbruksutdanning, mens en av ti har landbruksutdanning på høyskole eller universitetsnivå. En av tre bønder oppgir at de driver kornproduksjon, 32 prosent har sau, og 27 prosent har melkeproduksjon. I tråd med strukturrasjonaliseringen i landbruket øker driftsarealet per driftsenhet. Hvert tiende gårdsbruk driver mer enn 500 dekar. Dette er dobbelt så stor andel som for ti år siden.

Et tema som Trendundersøkelsen fanger opp er optimismen i landbruket. Om troen på økonomisk utvikling de nærmeste årene kan være et mål på optimisme, ser vi at optimismen var størst i 2008 og har siden vært fallende. Dette gjelder både økonomien i gårdsdriften og for husholdet samlet. Samtidig er seks av ti i noen grad tilfreds med økonomien i husholdet, mens bare to av ti svarer tilsvarende om økonomien i gårdsdriften.

En konsekvens av bøndenes framtidstro er strukturutviklingen i landbruket og næringens evne til å nå målene om økt produksjon. I Trendundersøkelsen 2014 finner vi den nest høyeste andelen som vil øke produksjonen i perioden siden 2002 med 37 prosent. Samtidig er en andel på 22 prosent som vil legge ned driften den klart høyeste i samme periode. Dette kan tyde på at bøndene opplever en enten eller situasjon. De som ikke har vilje eller ressurser til å øke produksjonen ser i økende grad nedleggelse som alternativ. En samlet analyse viser at lavere alder, større driftsareal, relativt god økonomi og tro på god økonomisk utvikling de neste årene er faktorer som samvarierer positivt med bondens planer om produksjonsøkning.

Det er også bønder med forholdsvis mye gjeld som planlegger produksjonsøkning. Stor gjeld antyder store investeringer, og det viser sammenhengen mellom behovet for økt produksjon og behovet for investeringer i landbruket. Målt i antall bønder som forventer at de vil foreta større investeringer i driftsbygninger eller maskiner er det en markert nedgang i investeringsviljen fra 2012 til 2014.

I sum kan flere som vil øke produksjonen, flere som vil legge ned, og relativt færre som vil investere bety en akselerering av strukturutviklingen i landbruket i retning av færre og større driftsenheter. Store investeringer og stort produksjonsvolum gjør at marginene blir viktigere. Store og sentralt beliggende produsenter kan fristes til å forlate landbruksaktiviteten til fordel for økte marginer hos private varemottakere. Her finner vi likevel en massiv oppslutning om samvirke, en oppslutning som har økt siden tidligere trendundersøkelser og som viser at bøndene ser samvirke som viktig for å fremme egne markedsinteresser. Det er også en økende andel som er villig til å ta kostnaden med en utjevning som

sikrer like leveringsbetingelser til alle selv om støtten til dette er langt lavere enn støtten til samvirket som idé.

En tilsvarende reaksjon finner vi i utviklingen av holdninger til landbrukspolitiske spørsmål. Det er for eksempel nedgang i andelen som mener det er for mange reguleringer i landbruket og at produksjonsbegrensningene bør fjernes. En samlet analyse av holdningen til en liberal landbrukspolitikk versus statlig styring viser at partipolitisk tilhørighet er den viktigste forklaringsfaktoren for dette spørsmålet. Dernest har bønder med høyere alder, høyere utdanningsnivå, de som identifiserer seg som gårdbruker og bruker mer arbeidstid på gården en mer positiv holdning til statlig styring, mens de som planlegger produksjonsnedgang eller avvikling er mer for en liberalisering av landbrukspolitikken.

Politiske spørsmål om retningen på norsk landbruk strekker seg videre enn en samfunnsøkonomisk debatt om liberalisering versus statlig styring av de økonomiske betingelsene for næringen. Den har også en miljøside og et fokus på matforsyning i et nasjonalt og globalt perspektiv. Her har spørsmålet om bruk av grovfôr eller kraftfôr vært et særlig debattert tema. Trendundersøkelsen har fanget opp dette temaet med spørsmål om holdninger til kraftfôrbruk i egen produksjon og til import av kraftfôr i norsk landbruk generelt. Norske bønder har et klart ønske om å prioritere grovfôr i egen produksjon, og er klart skeptiske til avhengigheten av importert kraftfôr. Samtidig møtes de av økonomiske realiteter, og mange ønsker derfor samtidig en politikk som gir lavere kraftfôrpris.

Trendundersøkelsen tar også opp sosiale aspekter ved det å være bonde. Færre bønder, og færre familier der begge partnere er delaktig i gårdsdriften gjør det mer ensomt å være bonde. Likevel har det vært en nedgang i andelen bønder som svarer at de ofte føler seg ensom siden 2002. Også bekymringer kan gå ut over den psykiske helsen. Et noe oppsiktsvekkende funn her er at bøndene er mer bekymret for norsk landbrukets framtid enn økonomien på eget gårdsbruk.

Bekymringer og manglende framtidstro kan være årsak til beslutning om nedleggelse. Samtidig er det svært mange økonomiske, sosiale og kulturelle forhold som påvirker en slik beslutning. En interessant analyse fra Trendundersøkelsen 2014 viser at hva naboen og bønder i nabolaget gjør har stor betydning for egen beslutning om eventuell nedleggelse. Bruksnedleggelse har en smitteeffekt og kan forklares med økt sosial og kulturell aksept når flere i samme nærområde velger å avvikle.

Videre drift av gården krever en økonomi som gir husholdningen grunnlag for et tilfredsstillende forbruk. Her tar Trendundersøkelsen opp tema som husholdsinntekt og inntektskilder. Et utviklingstrekk er at bønder tjener stadig mindre på gården, men opprettholder en husholdsinntekt gjennom lønnsarbeid og andre inntektskilder. Dette til tross for strukturrasjonalisering og større driftsenheter. 52 prosent av bøndene oppgir at de driver en eller flere tilleggsnæringer med utgangspunkt i brukets ressurser. Denne andelen har vært stabil over mange år. Leiekjøring er den vanligste formen for tilleggsnæring. Bønder med landbruksutdanning driver oftere tilleggsnæring, og vi finner oftere tilleggsnæring på større gårdsbruk.

Til slutt i rapporten gjøres en analyse av omfanget av økologisk landbruk. Politikken på dette området har lenge hatt et mål om 15 prosent økologisk landbruksproduksjon og matforbruk, men Trendundersøkelsen gir lite håp om å nå dette målet på kort sikt. Kun 1,2 prosent har konkrete planer om omlegging til økologisk, mens 9,1 prosent svarer «vet ikke» på spørsmål om omleggingsplaner og kan dermed være potensielle til omlegging. Begge disse målene har sunket siden 2002. «vet ikke»-gruppen har sunket fra 19 til ni prosent siden 2002.

Summary

Trends in Norwegian agriculture (the Trend Survey) is a postal survey addressed to Norwegian farmers which have been conducted by the Centre for Rural Research (CRR) every second year (biennially) since 2002. The survey provides data from a representative sample of more than 1,500 farmers registered in the Register of Producers at the Norwegian Agricultural Authority. The survey covers a range of topics including background information about the farmer, the family and the farm household, sociocultural aspects of the life as a farmer, information about the farm and the farm operation, additional businesses on the farm, plans for the future as well as attitudes to policy questions.

This report presents data from the survey carried out in 2014 and an analysis of correlations and trends on several topics. This provides up to date knowledge of developments in Norwegian agriculture. The analysis uses several grouping variables to provide more insight into the different topics. The sample is structured by age, agricultural education, type of production, farm size and zones for land grants.

Developments in demographic variables shows that the average age among Norwegian farmers increased from 49 years in 2002 to 54 years in 2014. There is also an increasing proportion of farmers with agricultural education. Almost half of the farmers have agricultural education, while one in ten have higher agricultural education at college or university level. One third of the farmers have grain production, 32 percent have sheep production, and 27 percent run dairy operations. As expected due to structural rationalization in agriculture there is an increase in cultivated agricultural land operated per holding. Ten percent of the holdings operate more than 50 hectares. This is twice as many as ten years ago.

One theme in the Trend Survey is optimism among farmers. Using future expectations about development in farm economy and household income as a measure of optimism, we see that the optimism reached a high in 2008 and has since declined. This applies both to the economy of the farming and household income. We find that in 2014 six out of ten to some degree are satisfied with their household economy, while only two out of ten are satisfied with the income from agriculture.

One consequence of farmers' confidence in the future is the structural development in agriculture and the industry's ability to achieve the political goals of increased production. In the Trend Survey 2014, we find the second highest percentage of farmers who will increase production in the period since 2002, i.e. 37 percent. On the other hand, 22 percent will exit farming, and this is by far the highest percentage in the same period. This suggests that farmers are experiencing an either/or situation. Those who do not have the resources or the wish to increase production are increasingly seeing exit as their option. An overall analysis shows that factors like younger age, larger farms, relatively good economy and believe in prosperous economic development over the next years (?) correlate positively with farmers' plans to increase production.

Farmers with relatively high debt plan to increase the production. Large debt indicates large investments and it demonstrates a relationship between production and investments in agriculture. Measured by the number of farmers who expect that they will make major investments in farm buildings or machinery, there is a significant decrease in the willingness to invest from 2012 to 2014.

The combined effect of willingness to increase production by some, exit plans by others, and relatively few who are willing to invest, may cause an acceleration of structural development in agriculture towards fewer and larger farm units. Major investments and large production volume increase the importance of smaller margins. Large and centrally located producers may be tempted to leave the agricultural cooperative for the benefit of higher margins (profit) offered by other private companies. However, we find a massive support for farmers' cooperatives, a support rate that has increased since the previous trend surveys, which shows that farmers see cooperatives as essential to further their own market interests.

A similar response where found in the development of attitudes towards agricultural policy issues. There is, for example, a decline in the proportion who think there are too many regulations in agriculture and who think that constraints in production volumes should be removed. An overall analysis of the attitude concerning a liberal agricultural policy versus more governance control shows that political standpoint explains the majority of variance in this question. Secondly, older farmers, higher education, those who identify themselves as farmers and work more hours at the farm have a more positive attitude towards governance control, while those planning production decline or exit is more in favor of a liberal agricultural policy.

Political questions concerning future direction of Norwegian agriculture goes beyond an economic debate about market economy versus regulations of the industry. It is also about environmental issues and about food supplies in a national and global perspective. The question of the use of forage or concentrate feed has been a particularly debated issue. The Trend Survey has investigated this topic with questions about attitudes to animal feed use in the farmer's own production and attitudes to import of concentrate feed in Norwegian agriculture in general. Norwegian farmers prioritize (prefer?) forage rather than being (and are clearly wary of) dependent on imported concentrate feed. At the same time they face economic realities, and many do therefore support a policy that provides lower prices on concentrate feed.

The Trend Survey also addresses sociocultural aspects of being a farmer. Fewer farmers in the neighborhood and less involvement of spouses in farming activities could make the farmers more lonely. Nevertheless, there has been a decline in the proportion of farmers who say they often feel lonely since 2002. Concerns and worries can also affect mental health. A somewhat surprising finding is that farmers are more concerned about Norwegian agriculture's future than the future economy on their own farms.

Concerns and lack of confidence in the future may cause a closure decision. Yet many economic, social and cultural factors influence such a decision. An interesting analysis from the Trend Survey 2014 shows that what farmers in the neighborhood do have great influence for a farmer's decision about whether to quit farming. Closure has a contagious effect, which can be explained by increased social and cultural acceptance once others in the same local area chooses to close down their farming.

Continued farming requires an economy that provides the household a satisfactory consumption level. One trend is that farmers earn less and less from farming, but maintain a household income through off farm employment and other income sources. This is the reality despite the structural rationalization and larger farm units. 52 percent of farmers report that they are engaged in one or more additional activities based on farm resources. This proportion has been stable over many years. Farmers with agricultural education and those who have larger farms do more often operate additional businesses.

Finally, the report includes an analysis of the extent of organic farming. There has for many years been a political aim to reach 15 percent organic agricultural production and food consumption, but the Trend Survey provides little hope of achieving this goal in the short term. About six percent of the farms are operated organic, and only 1.2 percent of the others have concrete plans for changing to organic farming the next five years.

1. Innledning

Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere som gjennomføres av Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning). Undersøkelsen har vært gjennomført hvert annet år siden 2002. Samlet for alle sju undersøkelsene inneholder databasen 11 664 bønder, det vil si at i gjennomsnitt har 1666 bønder svart på undersøkelsen hvert år.

Tabell 1.1: Antall respondenter i Trendundersøkelsene 2002-2014.

	Antall i utvalget
2002	1678
2004	1712
2006	1677
2008	1607
2010	1584
2012	1669
2014	1737
Totalt	11664

Undersøkelsen er ikke en panelstudie. Det er altså ikke de samme bøndene som har svart på undersøkelsen hvert år, men sannsynligvis har en og samme bonde svart på spørreskjemaet flere enn en gang uten at vi har informasjon om hvor mange dette gjelder. Spørsmålene i Trendundersøkelsen er i all hovedsak de samme fra år til år, og på den måten har vi fått etablert en database som gir god informasjon om utviklingen innen landbruket over tid.

De foregående årene har vi presentert datamaterialet kun i form av frekvenstabeller, i tillegg til at det brukes i ulike forskningsprosjekter ved sentret. Presentasjonen av 2014-undersøkelsen inneholder i tillegg til frekvensene for hvert enkelt spørsmål (se vedlegg 1), analyser av ulike tema. Vi har for hver av disse temaene også sett på utviklingen over tid.

Formålet med Trendundersøkelsen er tredelt. For det første ønsker vi å bidra til den generelle kunnskapsproduksjonen om norsk landbruk. Landbruket er generelt sett godt kartlagt statistisk som næring, men likevel er det fortsatt en rekke felt der man mangler gode data sett fra et forskningsmessig ståsted. Dette gjelder spesielt i forhold til ulike sosiokulturelle forhold innen landbruket. Det vil blant annet si aspekter som trivsel ved bosted og yrkesidentitet, hvorfor man ønsker å drive med landbruk, vennekontakt og helse. Det må understrekes at i forhold til eksisterende statistikkproduksjon om det norske landbruket, blant annet det som blir gjort i Statistisk sentralbyrå (SSB) og Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF), er Trendundersøkelsen supplerende. I den grad likelydende tema er dekket opp i Trendundersøkelsen og andre institusjoners undersøkelser, skyldes dette enten behovet for hyppigere tidsserier eller et ønske om metodisk validering av enkeltspørsmål.

For det andre utgjør datamaterialet fra denne undersøkelsen og sammen med tidligere Trendundersøkelser, en betydelig og viktig database om landbruket innenfor prioriterte forskningsområder ved Bygdeforskning. En slik database vil ligge til grunn for det løpende forskningsarbeidet ved senteret, samt bidra til å identifisere nye problemstillinger innen landbruksforskningen.

For det tredje vil databasen fra Trendundersøkelsen gi et godt kunnskapsbasert utgangspunkt for Bygdeforskningens bidrag til den løpende, offentlige landbruksdebatten.

1.1 Undersøkelsens profil

I Trendundersøkelsen har vi valgt å rendyrke spesielt tre innfallsvinkler som tidligere bare i mindre grad er dekket opp av andre statistikkprodusenter.

1. *Sosiokulturelle sider ved landbruket.* De mer rendyrkede økonomiske og strukturelle aspektene ved landbruket og levekårssituasjonen for landbruksbefolkningen, synes allerede å være godt dekket opp i den eksisterende statistikkproduksjonen.
2. *Nåtid og framtid.* Vi vektlegger å få kunnskap om den nåværende situasjonen og om hvordan bønder tenker om framtida med hensyn til om det for eksempel finnes konkrete investeringsplaner eller ikke, og i hvilken retning de tror utviklingen i landbruket vil ta.
3. *Subjektiv innfallsvinkel.* Det betyr at det er hva bøndene selv mener, tenker og planlegger som utgjør datamaterialet. Dette kan så kobles sammen med mer objektive forhold som produksjonstype, størrelse på bruket osv.

Grovt sett består undersøkelsen av seks hovedtema, som vi skjematisk kan sette opp som nedenfor.

1. *Demografi.* Det vil si bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, sivilstand, tidspunkt for overtakelse av gårdsdrift, inntekt, produksjonsformer, økonomi og partipreferanser blant annet.
2. *Gårdsbruket og gårdsdrifta.* Det vil si arbeidsmengde på gårdsbruket, organisering av arbeidet, arbeidsdeling mellom eventuelle familiemedlemmer og bruk av ansatte/avløser, kompetanse, standard på bygninger og maskiner, medlemskap i ulike faglag og yrkesidentitet med mer.
3. *Landbrukspolitiske synspunkt og standpunkt.*
4. *Konkrete planer og tanker om framtida.* Det gjelder både personlig og profesjonelt knyttet til jobben som gårdbruker, og tanker knyttet til overtakelse og generasjonsskifte
5. *Bondens hverdag.* Som for eksempel tilfredshet knyttet til vennekontakt og egen helse, vurdering av sitt eget lokalsamfunn og om man er ensom som gårdbruker eller ikke.
6. *Annen næringsaktivitet og tjenesteyting.* Det vil si ulike typer næringsaktivitet ved siden av gårdsdrifta, og omfang og betydningen av disse.

Som nevnt er spørsmålene i Trendundersøkelsen de samme fra undersøkelse til undersøkelse, men vi har lagt inn noen nye spørsmål underveis. For at undersøkelsen ikke skal bli for stor i omfang har det medført at enkelte spørsmål også har blitt fjernet for å gi plass til nye spørsmål. Trendundersøkelsen for 2014 er den undersøkelsen som har vært gjenstand for størst revidering ved at det er lagt til flere nye spørsmål, men uten at undersøkelsens temamessige profil er endret. Vi viser til frekvensrapporter for de tidligere Trendundersøkelsene for nærmere informasjon om hver av disse (Rye og Storstad 2002 og 2004, Vik og Rye 2006, Vik 2008, Logstein 2010 og Logstein og Blekesaune 2012).

1.2 Metode

I dette avsnittet redegjør vi kort for de viktigste metodiske forholdene knyttet til etableringen av undersøkelsen. Dette inkluderer valg av populasjon og uttrekk av utvalg. Derneft selve gjennomføringen av undersøkelsen, vurdering av svarprosent og representativitet for nettoutvalget.

Populasjonen

Målgruppen for undersøkelsen er norske gårdbrukere. Denne gruppen (populasjonen) blir i Trendundersøkelsen definert som alle personer i Norge som er hoveddrivere på et gårdsbruk med et dyrket areal på minst 5 dekar. En slik definisjon av populasjonen samsvarer med spørreundersøkelsen fra SSB, Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen fra 2002 (Vågane, 2002), men med ett unntak: For gårdsbruk med dyrket areal mellom 5 og 20 dekar, var det i SSBs undersøkelse kun de som drev husdyrproduksjon som ble definert inn i populasjonen. Dette innebærer at Trendundersøkelsen har valgt en bredere definisjon av landbruksbefolkningen sammenlignet med SSB når vi inkluderer alle gårdbrukere med minst 5 dekar jordbruksareal uavhengig av om de har husdyrproduksjon eller ikke. Det finnes bønder med mindre enn 20 dekar som ikke driver med husdyrproduksjon, men som for

eksempel kan ha arealkrevende frukt og grønnsaksproduksjon og dermed drive en betydelig landbruksproduksjon på et lite areal. Ved å inkludere alle med et jordbruksareal på minst 5 dekar får vi et representativt og korrekt bilde av landbruksbefolkningen i Norge.

Defineringen av populasjonen for Trendundersøkelsen medfører et fokus på gårdbrukeren og gårdbrukerfamilien framfor landbruksnæringen som sådan. I tråd med dette utelates gårdsbruk som drives av andre enn enkeltpersonforetak, hvilket vil si aksjeselskap, samvirkeforetak, kommunale foretak og stiftelser. Det kan derfor innvendes at undersøkelsen ikke dekker landbruksnæringen i sin helhet, men dette avviker er foreløpig lite da det ennå er relativt få gårdsbruk som ikke drives av enkeltpersonforetak. SSB (www.ssb.no) oppgir i sin statistikk over strukturen i jordbruket at det i 2013 var 41 148 enkeltpersonforetak av i alt 43 525 jordbruksbedrifter i Norge. Med denne avgrensningen i foretaksformer er heller ikke samdrifter organisert som samvirkeforetak med i undersøkelsen. Det er deltakerne i samdriftene når disse har søkt om produksjonstillegg til eget gårdsbruk som er med i utvalget.

Når det gjelder alder er det ikke gjort avgrensninger i utvalget. Det er sjelden av personer yngre enn 18 år driver gårdsbruk. Noen øvre aldersgrense er heller ikke satt. Mange bønder som ikke har noen til å overta driver gjerne landbruksproduksjon til langt over pensjonsalderen, og dette er en gruppe det er viktig å få informasjon om.

Utvalg fra produsentregisteret

Utvalget for Trendundersøkelsen er trukket fra Produsentregisteret som er et register over alle registrerte jordbruksforetak i Norge. Dette inkluderer alle jordbruksforetak som har søkt om produksjonstilskudd for jordbruksproduksjon siste året, eller som registreres gjennom tilknyttede registre, for eksempel i forbindelse med omsetning av jordbruksprodukter. I praksis betyr dette at så godt som alle aktuelle gårdsbruk er registrerte i Produsentregisteret.

Trekningen av bruttoutvalget foretas av produsentregisteret. For Trendundersøkelsen 2014 ble det trukket et hovedutvalg på 3200 og dernest et ekstrautvalg blant gårdbrukere som driver med sau på 800.

Praktisk gjennomføring

Analyseinstituttet Sentio Research har stått for den praktiske gjennomføringen av datainnsamlingen. Spørreskjemaet ble sendt ut i midten av januar 2014, med puring i slutten av februar. Respondentene hadde mulighet til å svare på tilsendt papirskjema og returnere i vedlagt svarconvolutt, eller de kunne svare elektronisk ved å logge seg på undersøkelsen med brukernavn og passord oppgitt i følgebrevet.

Spørsmålene i spørreskjemaet er utarbeidet av Bygdeforskning, og bygger opp spørreskjemaene fra Trendundersøkelsen i de foregående årene. Det at man på nasjonalt nivå har et datamateriale for flere år med stort sett likelydende spørsmål gjør det mulig å analysere utviklingstrender over tid. Verdien av dette gjør at påfølgende spørreskjema så langt som mulig følger samme mal, men med revideringer som gjør undersøkelsen relevant for dagsaktuelle problemstillinger.

Spørreskjemaet blir sendt til de som står oppført som registrerte hovedbrukere. Likevel kan andre personer i familien, for eksempel partner, foreldre eller voksne barn, være den som utfører mesteparten av arbeidet og framstår som den som har hovedansvaret for gårdsdriften. Mottaker av spørreskjemaet blir bedt om å gi skjemaet videre til den som i praksis har hovedansvaret for gårdsdriften.

Returnerte spørreskjema ble automatisk skannet, med påfølgende manuell kvalitetssikring av Sentio Research.

Frafall og svarprosent

Fra utvalget på 3 200 bønder fikk vi returnert 1 415 spørreskjema, og fra ekstrautvalget på 800 sauebruk fikk vi 339 skjema tilbake. Av de utsendte skjemaene kom 38 skjema i retur med ukjent adresse, 17 med beskjed om dødsfall eller at respondenten hadde lagt ned drifte. Vi fikk også 12 telefonopp-ringninger fra personer som sa at de ikke kom til å besvare skjemaet på grunn av at de hadde lagt ned driften. Dette gir et nettoutvalg på 3933. Det gir en svarprosent på 44,6. Noe vi anser vi som en tilfredsstillende høy svarprosent selv om andelen svar har vært noe høyere ved tidligere Trendundersøkelser.

Det sentrale spørsmålet er likevel i hvilken grad frafallet er systematisk eller om frafallet er tilfeldig fordelt, og at nettoutvalget gir et representativt bilde av den norske landbruksbefolkningen. Det kan vi vurdere med å sammenligne fordelingen på noen spørsmål i Trendundersøkelsen med faktiske forhold i statistikken for landbruket hos Statistisk Sentralbyrå (SSB).

Oppvekting av sauebruk

Før testingen av utvalgets representativitet må vi gjøre en korrigerende som er spesielt for Trendundersøkelsen 2014 og denne rapporten. Det skyldes at dataene som ligger til grunn for denne rapporten er underrepresentert på sauebruk. Dette har skjedd ved en feiltakelse under trekning av hovedutvalget der sauebruk ikke var med i grunnlaget for trekningen. Resultatet ble et hovedutvalg på 3200 der sauebruk ikke var inkludert. Ekstrautvalget med sauebruk gjør at vi har svar fra denne gruppen, men antallet er for lite i forhold til den reelle andelen sauebruk i populasjonen¹. 33 prosent av gårdsbrukene i Norge driver med sau. Tabell 1.2 viser hvordan denne skjevheten er rettet ved å vekte datamaterialet i henhold til populasjonsstatistikken.

Tabell 1.2: Beregning av vektorer for å etablere et representativt analysegrunnlag med hensyn til sauebruk.

	Antall i populasjonen	Andel av populasjonen	Faktisk utvalg	Beregnet utvalg	Vekt
Gårdsbruk uten sau	29196	67,1	1415	1177	0,831
Gårdsbruk med sau	14329	32,9	339	577	1,703
Total	43525	100,0	1754	1754	-

Populasjonsdata hentet fra SSB, www.ssb.no.

Med en kjent andel sauebruk i populasjonen på 33 prosent er det mulig å beregne det antall gårdsbruk med og uten sau som ville gitt et representativt utvalg gitt utvalgets totale størrelse. Med underrepresentasjon av sauebruk medfører det en oppvekting av sauebruk og tilsvarende nedvekting av gårdsbruk uten sau. Den beregnede vekten for sauebruk på 1,703 betyr at hvert sauebruk i utvalget teller 1,7 ganger. Med et antall på 339 sauebruk vurderer vi dette som forsvarlig, og at dette utvalget er representativt for sauebrukene i populasjonen.

1.3 Utvalgets representativitet

For å undersøke utvalgets representativitet sammenligner vi utvalget i Trendundersøkelsen med offentlig statistikk fra SSB lastet ned fra www.ssb.no. Dette er tall for 2013 som kan sammenlignes i tid med Trendundersøkelsens utvalg fra produsentregisteret som ble trukket i desember 2013. Fem variabler undersøkes for å dekke karakteristika knyttet til bonden, gården og gårdsdrifta. Dette er alder, kjønn, geografi, bruksstørrelse og type produksjon.

Tabell 1.3 viser verdier for populasjonen hentet fra SSB som sammenlignes med Trendundersøkelsen. Tallene fra SSB baseres på det totale antall jordbruksbedrifter i Norge uten å ta hensyn til utvalgs-

¹ Når dette skrives er det satt i gang en tilleggsundersøkelse blant sauebønder for å rette opp feilen, og for å få et representativt antall sauebruk med i det framtidige datagrunnlaget for Trendundersøkelsen.

kriteriene for Trender. En forutsetning bak analysen er derfor at de vel 5-prosentene av jordbruksbedrifter som ikke er enkeltpersonforetak heller ikke på en systematisk måte skiller seg fra populasjonen med hensyn til geografi, bruksstørrelse og type produksjon. Det er gjennomsnittstall og andeler i ulike kategorier som sammenlignes. Datamaterialet i Trendundersøkelsen gir et 95 prosent konfidensintervall. Hvis dette intervallet ligger utenfor tilsvarende verdi for populasjonsstatistikken har vi en signifikant forskjell i Trendundersøkelsen. Høyre kolonne forteller om det er en slik signifikant forskjell eller ikke.

Med hensyn til geografi er det valgt en inndeling i regioner basert på fylke der Østlandet inkluderer Østfold, Akershus/Oslo, Buskerud, Vestfold og Telemark; Innlandet er Hedmark og Oppland; Sørlandet med Aust- og Vest-Agder er slått sammen med Rogaland; Vestlandet er Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal; Trøndelag er Sør- og Nord-Trøndelag; og Nord-Norge er Nordland, Troms og Finnmark. For areal har vi funnet en grov inndeling som gir samsvar mellom kategorier bruk i Trender og kategorier SSB opererer med. Inndelingen gir særlig svar på om utvalget i Trender er representativt med hensyn til de minste og største driftsenhetene.

For type produksjon er det hentet tall fra SSBs statistikk over strukturen i jordbruket med foreløpige tall for 2013. Her er de viktigste husdyrproduksjonene tatt med sammen med korn og potet.

Tabell 1.3: Trendundersøkelsens representativitet. Sammenligning av utvalg i Trender med statistikk for populasjonen hentet fra SSB.

	SSB 2013	Trendundersøkelsen 2014		Trender signifikant forskjellig fra SSB	
	Gjennomsnittandel	Gjennomsnitt/andel	95 % konfidensintervall Nedre grense, øvre grense		
Alder	50	54,14	53,58	54,71	JA
Kjønn, andel kvinner ¹⁾	0,148	0,129	0,111	0,146	JA
Geografi, andel fra region ²⁾ :					
Østlandet	0,226	0,251	0,230	0,271	JA
Innlandet	0,191	0,196	0,177	0,216	NEI
Sørlandet og Rogaland	0,145	0,118	0,101	0,136	JA
Vestlandet	0,209	0,212	0,190	0,233	NEI
Trøndelag	0,145	0,140	0,124	0,156	NEI
Nord-Norge	0,084	0,080	0,066	0,095	NEI
Bruksstørrelse, andel i arealgruppe ¹⁾ :					
0 – 99 dekar	0,301	0,275	0,252	0,298	JA
100 – 499 dekar	0,619	0,602	0,578	0,626	NEI
500 dekar og mer	0,080	0,100	0,086	0,114	JA
Produksjon, andel med type produksjon ¹⁾ :					
Melk, ku	0,315	0,301	0,279	0,323	NEI
Storfe i alt	0,346	0,347	0,323	0,370	NEI
Sau	0,329	0,329	0,303	0,355	NEI
Svin	0,051	0,060	0,048	0,071	NEI
Fjørfe (høner og slaktekylling)	0,060	0,067	0,053	0,080	NEI
Korn (korn og oljevekster)	0,269	0,346	0,323	0,368	JA
Potet	0,049	0,057	0,046	0,067	NEI

¹⁾ Andel regnet på grunnlag av 41148 enkeltpersonforetak.

²⁾ Andel regnet på grunnlag av 43 525 jordbruksbedrifter i alt.

Tabellen viser at utvalget i Trendundersøkelsen skiller seg noe fra populasjonsstatistikken på en del områder. SSB oppgir gjennomsnittlig alder til å være 50 år for personlige brukere. I Trendundersøkelsen er gjennomsnittsalderen 54,1 år, og dette gjennomsnittet har et konfidensintervall som ligger godt utenfor 50. Det er altså signifikant høyere gjennomsnittsalder for bønder i Trendundersøkelsen sammenlignet med næringen som helhet.

Det er også en forskjell når det gjelder andelen kvinnelige gårdbrukere. Populasjonen har 14,8 prosent kvinner, mens utvalget i Trender har 12,9 prosent kvinner med et konfidensintervall så vidt utenfor populasjonsgjennomsnittet. Kvinner er altså noe underrepresentert i Trendundersøkelsen. Vi har erfaring fra alle årene vi har gjennomført Trendundersøkelsen at kvinner har vært noe underrepresentert. Dette kan selvsagt skyldes at kvinner i mindre gard enn menn velger å svare på undersøkelsen, men det kan også bety at i enkelte tilfeller der det er kvinnen som står oppført som bruker, er det likevel mannen – altså samboer eller ektefelle – som svarer på undersøkelsen. Som nevnt ber vi i undersøkelsens følgebrev om at den som «i praksis utfører mesteparten av arbeidet på gården» er den som fyller ut skjemaet i stedet for den som står som registrert bruker. Underrepresentasjonen av kvinner kan altså være et resultat av at det er flere tilfeller hvor kvinner er registrert bruker, mens partner er den som utfører mesteparten av arbeidet på gården, enn det er motsatte tilfeller.

To geografiske forskjeller kan påvises. I Trendundersøkelsen er det noen flere fra Østlandet og noen færre fra Sørlandet og Rogaland som har svart sammenlignet med hva en kunne forvente ut fra den totale andelen gårdsbruk i disse regionene. For de andre regionene er det ingen signifikante forskjeller.

Trendundersøkelsen har også noen færre svar fra gårdbrukere med driftsareal under 100 dekar og noen flere svar fra brukere med 500 dekar eller mer. En forklaring kan være større engasjement for utviklingen i landbruket blant de som driver større gårdsbruk og dermed større interesse for å svare på Trendundersøkelsen.

Når det gjelder type produksjon finner vi bare en produksjon med sikkert avvik fra SSBs statistikk. Dette er korn og oljevekster. Her er det en liten overrepresentasjon i Trendundersøkelsen. For de andre produksjonstypene finner vi ingen sikre avvik.

Vi kan vanskelig se noen store og systematiske konsekvenser av de avvikene fra populasjonen som er avdekket. Kjennskap til avvikene er imidlertid nyttig og kan tas inn i vurderingen av resultater fra individuelle analyser. Som generell konklusjon vurderer vi at Trendundersøkelsen gir et godt speilbilde av norske bønder og gårdsbruk.

1.4 Forklaringsvariabler

I analysene av datamaterialet benytter vi forklaringsvariabler som kan gi mer informasjon, som for eksempel om det er forskjell mellom ulike aldergrupper og mellom gårdsbruk av ulik størrelse. Følgende fem forklaringsvariabler benyttes:

1. Alder
2. Landbruksutdanning
3. Type produksjon
4. Bruksstørrelse
5. Sone for arealtilskudd

Ulike forklaringsvariabler kan bidra til å kaste lys over de forskjellige spørsmålene og analysene. Her er vi ikke kategorisk i bruken av alle disse forklaringsvariablene for hver analyse, men gjør en vurdering av hvile forklaringer som kan bidra til verdifull informasjon. Med en slik vurdering ser vi også etter andre forklaringsvariabler som kan ha spesiell interesse for det enkelte spørsmål.

Trendundersøkelsen gir et svært rikt datamateriale med hundrevis av mulige bivariate og multivariate analyser. Rapporten gir et utvalg slike analyser inndelt tematisk. Dette innebærer at det alltid vil være rom for ytterligere analyser av nye problemstillinger. Rapporten er således en demonstrasjon på mulighetene i datamaterialet, og en spore til tenkning som kan reise nye relevante problemstillinger om trender i norsk landbruk.

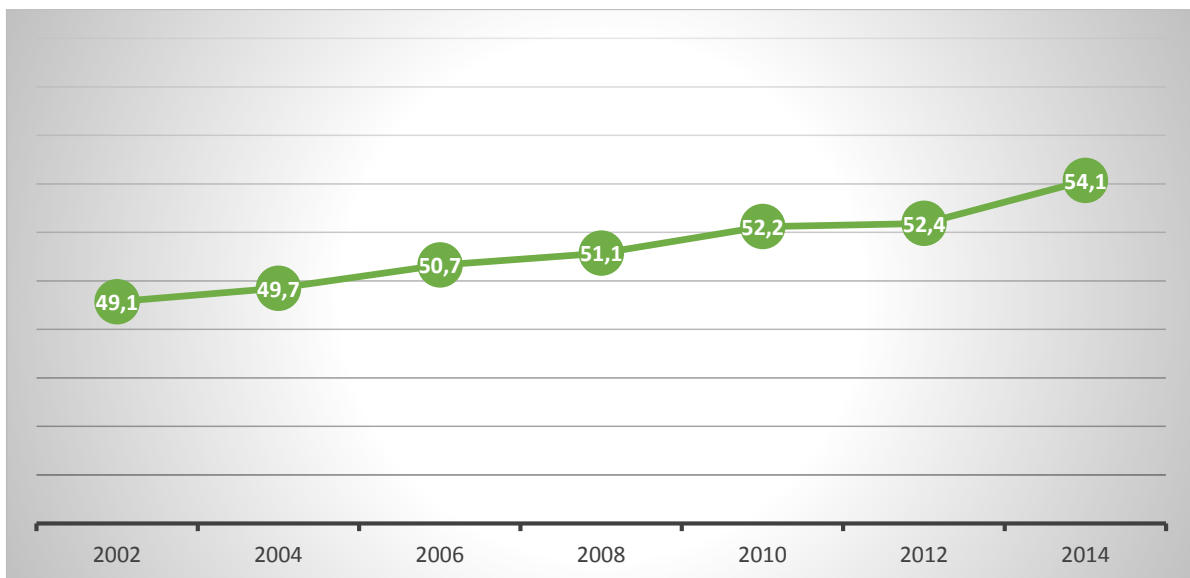
Alder

Alder er en faktor som potensielt påvirker mange sider ved landbruksproduksjonen. Det meste av norsk landbruk drives som personlige foretak og familiebedrifter. Dette skape en livssyklus for gårdsdriften parallelt med bondens livssyklus. En yrkeskarriere som bonde kan for eksempel starte med en investeringsfase for å etablere en produksjon for fremtiden. Dernest kan det følge en konsolideringsfase hvor man holder investeringene ved like og høster avkastningen av disse. Slutten av yrkeskarrieren kan så være preget av mindre investeringer og vedlikehold for å «bruke opp» det som er investert i gårdsdriften, eller investeringer og vedlikehold som ledd i forberedelse til generasjonsskifte.

I tillegg kommer personlige og private forhold som knytter seg til alder. Arbeidskapasitet og helse har sammenheng med alder. Likedan kan motivasjon og framtidsplaner påvirkes av alder, og ikke minst kan familielivet deles i faser som henger sammen med alder. For personlig næringsdrivende bønder der næring og privatliv har mange skjæringspunkter blir derfor alder en viktig forklaringsfaktor for mange sider ved gårdsdriften.

Trendundersøkelsen sendes til et utvalg av alle som er registrert for mottak av produksjonstilskudd uten noen begrensning i forhold til alder. Undersøkelsen gir derfor et representativt bilde på alderen til norske bønder og utviklingen over tid.

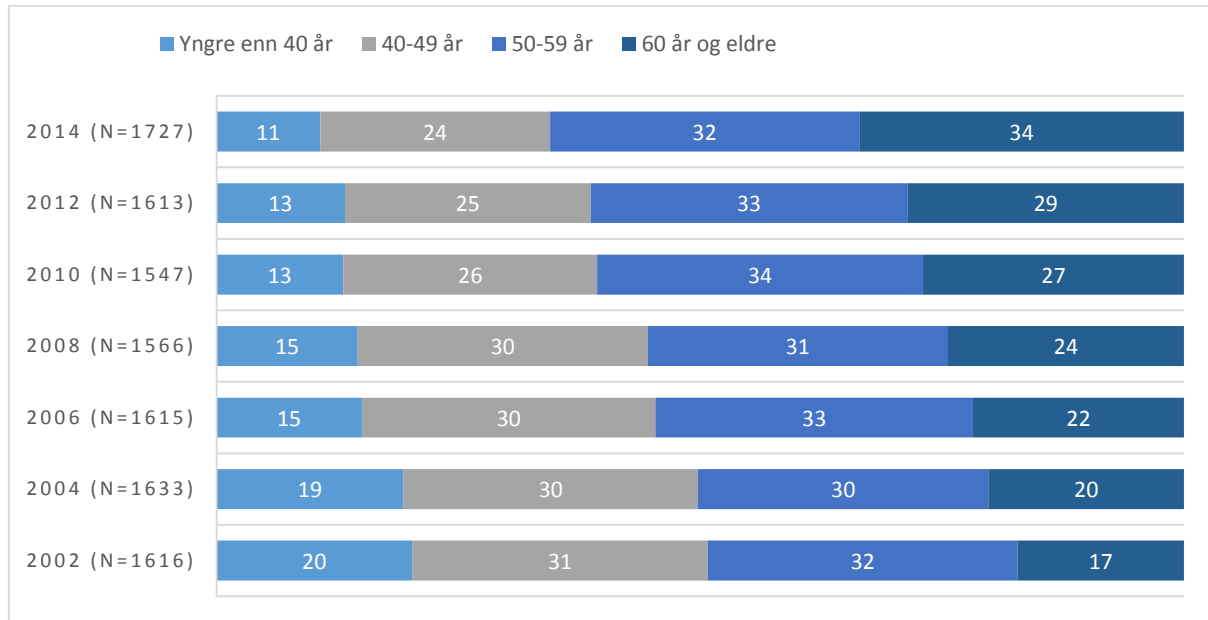
I 2014 undersøkelsen er gjennomsnittsalderen 54,1 år. Figur 1.1 viser denne utviklingen fra 2002 til 2014.

Figur 1.1: Alder i år. Utviklingen av gjennomsnittsalder blant norske bønder. Data fra *Trender i norsk landbruk 2002 til 2014*.

Fra Trendundersøkelsen startet i 2002 har det vært en kontinuerlig økning i utvalgets gjennomsnittsalder fra 49,1 år i 2002 til 54,1 år i 2014. Dette kan ha sammenheng med at påtroppende bønder blir eldre før de overtar, og at eldre bønder driver lengre før de overdrar gårdsdriften eller avvikler.

For mange analyser kan det være hensiktsmessig å dele utvalget i grupper etter alder. En deling av utvalget for 2014 i tre tilnærmet like store grupper gir kategorigrænser på 50 og 60 år. Det er altså omtrent like mange under 50, mellom 50 og 60, og over 60 år. For å skille bedre på relativt unge bønder i en tidlig fase som gårdbruker deles kategorien under 50 i en gruppe under 40 år og en gruppe fra 40 til 49 år. En oversikt over prosentfordelingen i disse gruppene og utviklingen over tid er vist i figur 1.1.

Figur 1.2: Prosentandelen bønder i ulike alderskategorier. Utvikling fra 2002 til 2014.

Figuren viser en forskyvning mot en stadig økende andel elder gårdbrukere. I perioden siden 2002 er andelen bønder under 40 år halvert, mens andelen fra 60 år og oppover er doblet. Også andel bønder mellom 40 og 49 er minkende. Bare gruppen mellom 50 og 59 er relativt stabil.

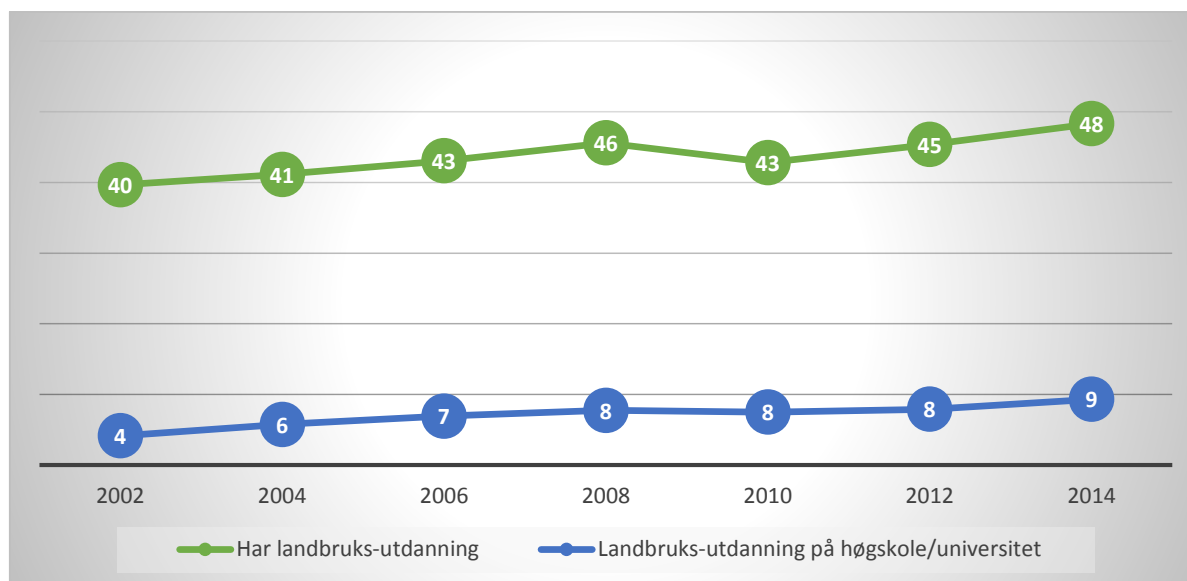
Landbruksutdanning

I alle bransjer er kompetanse en sentral ressurs, og de aller fleste opplever et økende kompetansekrav. Landbruket er ikke noe unntak. Dagens bønder står overfor et større krav til kompetanse enn tidligere generasjoner. Produktivitetskrav for å ha et økonomisk levebrød av landbruk, samfunnets krav til miljøtilpasset produksjon, markedets krav til produktkvalitet og offentlige myndigheters krav til dokumentasjon av produksjonsprosess og økonomisk virksomhet er stikkord for det kravet til kompetanse en bonde står overfor. Bonden trenger ikke ha all kompetanse selv, men må evne å lede virksomheten og skaffe tilgang til nødvendig kompetanse.

Kompetanse er både kunnskap og nødvendige ferdigheter for å ta kunnskapen i bruk. Kunnskap kan igjen deles i formalisert kunnskap som vi gjerne får gjennom utdanning, og erfaringsbasert kunnskap som vi får gjennom praktisk virksomhet gjerne i samarbeid med noen som har lang erfaring. I landbruket har erfaringskunnskap som har gått i arv fra generasjon til generasjon alltid vært viktig. Den kompetansen dette gir kan inneholder mye kunnskap som er spesifikk for den enkelte gård og produksjon som drives på gården.

Den raske teknologiske utviklingen landbruket har vært gjennom de siste tiårene i kombinasjon med store strukturelle endringer, en utvikling som neppe har stoppet opp, gjør at den formalisert kunnskapen får større betydning, mens erfaringsbasert kunnskap får relativt mindre betydning. Derfor kan landbruksutdanning ha forklaringskraft i forhold til en rekke spørsmål om gårdsdriften som for eksempel driftsomfang, lønnsomhet og vilje til investeringer for framtiden.

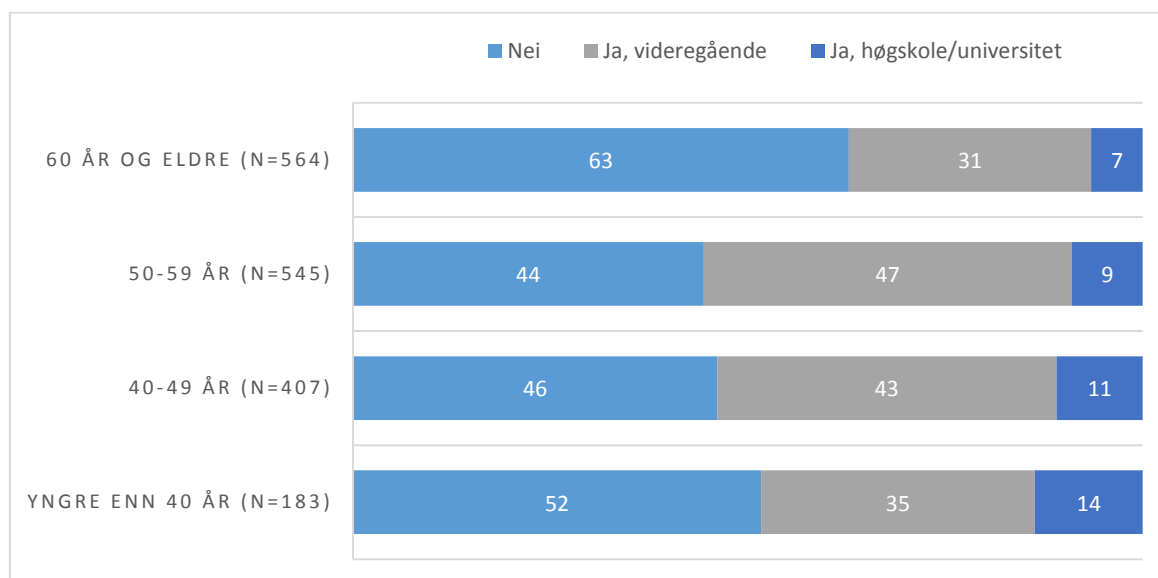
I Trendundersøkelsen 2014 har 48 prosent av bøndene landbruksutdanning; 39 prosent har landbruksutdanning på videregående nivå, mens ni prosent har landbruksutdanning fra høgskole eller universitet.

Figur 1.3: Andel bønder med landbruksutdanning, og med landbruksutdanning fra høgskole eller universitet. Utvikling fra 2002 til 2014.

Andelen bønder som har landbruksutdanning på videregående- eller høgskolenivå har økt siden 2002. Dette gjelder også landbruksutdanning fra høgskole eller universitet selv om denne andelen har vært relativt stabil. Ni prosent av bøndene har i dag høyere landbruksutdanning.

At andelen med landbruksutdanning øker samtidig som antall bønder reduseres kan tyde på en profesjonalisering av næringen der de som satser på landbruk i dag i større grad ser seg tjent med en formell landbruksutdanning. I hvilken grad landbruksutdanning er påvirket av alder er vist i figur 1.4.

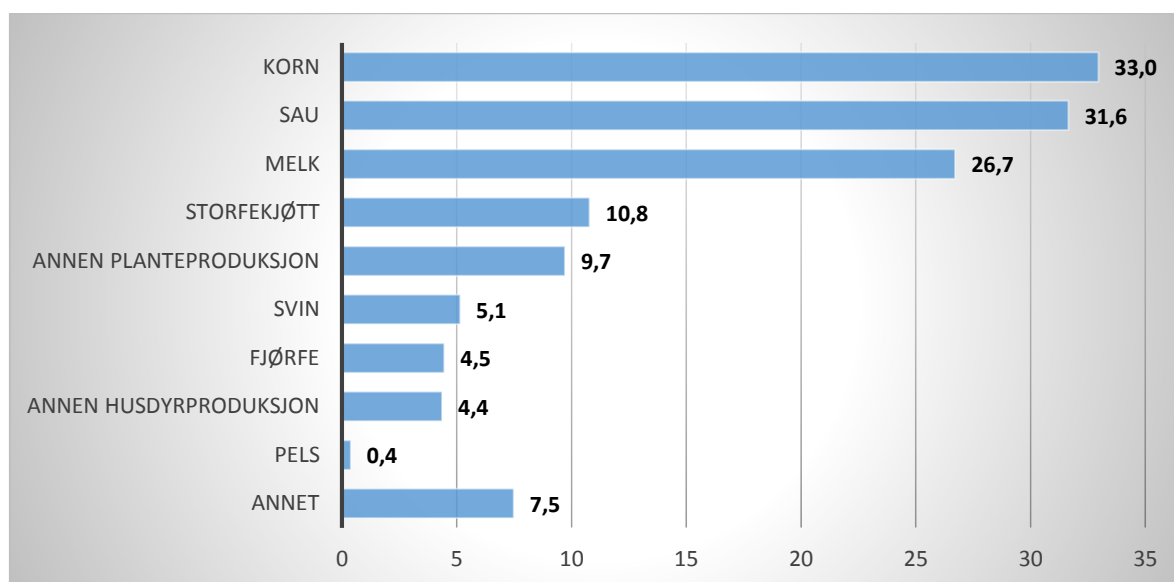

Figur 1.4: Landbruksutdanning blant bønder i ulike aldersgrupper. Prosentandeler. Trender 2014.

Bønder mellom 50 og 60 år har i størst grad landbruksutdanning, mens de yngste bøndene under 40 år er de som i størst grad har høyere landbruksutdanning. De eldste bøndene har i minst grad landbruksutdanning. Ut fra tallene kan det se ut som om dagens 50-åringer i størst grad gikk på landbrukskolen før de overtok gården, men også blant de mellom 40 og 50 år har en nesten like stor andel landbruksutdanning. Blant bønder under 40 år har over halvparten ingen landbruksutdanning. Blant de yngste er det imidlertid 16 prosent som har høyere landbruksutdanning, noe som er klart mer enn i de andre aldersgruppene.

Type landbruksproduksjon

Landbruk omfatter en lang rekke produksjoner som kan være svært forskjellig med hensyn til ressurser og innsatsfaktorer, strukturelle forhold og markedsforhold. For eksempel kan arbeidsbehovet og fordelingen av nødvendig arbeidsinnsats gjennom året være svært forskjellig, noe som igjen påvirker behov og muligheter for annet inntektsgivende arbeid. På grunn av ulikt klima og dyrkingsforhold er også produksjonene ulikt fordelt geografisk. For mange spørsmål om utviklingen av norsk landbruk kan derfor type landbruksproduksjon være en relevant forklaringsfaktor. Andelen bønder som driver ulike produksjoner er vist i figur 1.5. I forhold til spørreskjemaet er ikke skog og grovfôrproduksjon med i oversikten. Gårdsskog er vanlig over store deler av Norge, men det er svært få som har skogbruk som sin viktigste landbruksproduksjon. Derfor vil denne kategorien i stor grad overlappet med de andre produksjonene. Tilsvarende er det med grovfôr ettersom spørreskjemaet ikke spesifiserer grovfôrproduksjon for salg i forhold til produksjon av grovfôr til eget husdyrhold. Ved senere kategorisering av utvalget etter type produksjon utelates også pelsdyroppdrett og annen husdyrproduksjon fordi førstnevnte er en svært liten kategori og sistnevnte kan være svært mangfoldig. Det samme gjelder kategorien «annet».

Figur 1.5: Andel av utvalget som oppgir at de driver ulike typer landbruksproduksjon. Trender 2014. N=1753.

En av tre i utvalget oppgir at de driver kornproduksjon. Dernest følger sau som den mest utbredte husdyrproduksjonen etterfulgt av melk. Melk inkluderer både ku- og geitmelkproduksjon. 5,5 prosent av de som driver melkeproduksjon driver med geit. Kategorien storfekjøtt er eksklusiv i forhold til melkeproduksjon og inneholder kun de som driver med ren kjøttproduksjon.

Til tross for økende spesialisering i landbruket driver mange fortsatt en kombinasjon av flere produksjoner. Derfor er prosentsummen i figur 1.5 større enn 100. Tabell 1.4 viser andelen bønder som driver en eller flere produksjoner på gården I denne oversikten er skog, grovfôrproduksjon og «annet» holdt utenom.

Tabell 1.4: Andel bønder som driver med en eller flere produksjoner på gården. Trender 2014.

	N	1	2	3 eller flere
Antall produksjoner på gården	1590	71	24	5

71 prosent av bøndene driver bare med en produksjon, og 24 prosent har to produksjoner. De resterende fem prosentene oppgir at de driver tre eller flere landbruksproduksjoner på gården. Dette gir et bilde av en forholdsvis spesialisert landbruksnæring, men med noen vanlige kombinasjoner. Melk og storfekjøtt henger nært sammen, men er korrigert bort i denne oversikten. Ellers er korn den produksjonsgren som oftest drives i kombinasjon med andre produksjoner.

Bruksstørrelse

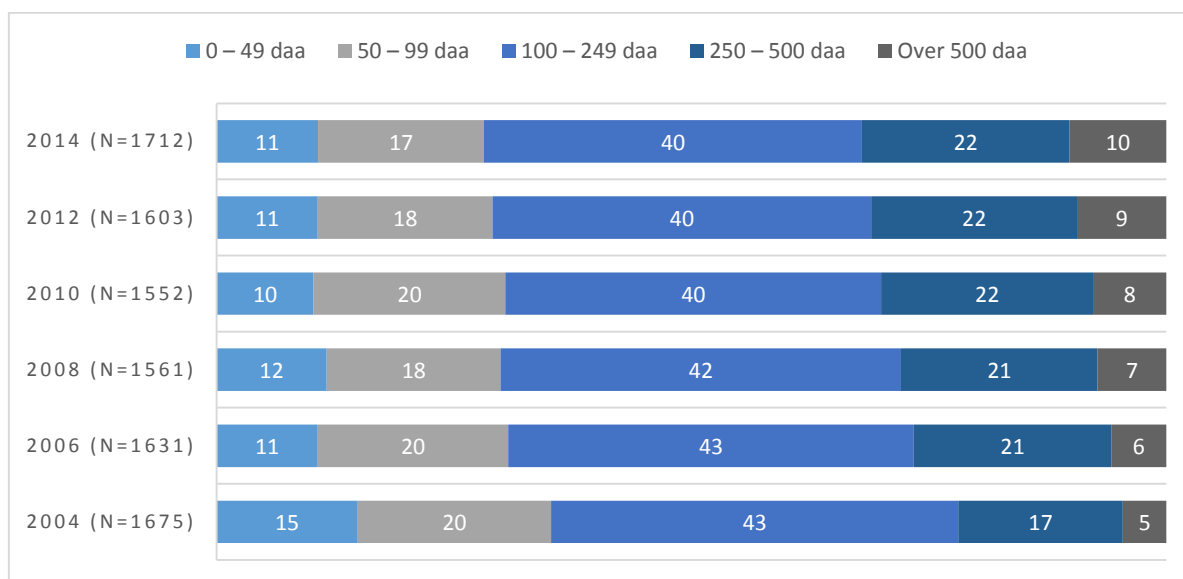
Bruksstørrelsen er en sentral variabel i norsk landbruk. Utviklingen her er med på å beskrive strukturendringene i landbruket. Bruksstørrelse kan måles på mange ulike måter. Areal, dyretall, arbeidsomfang og økonomiske mål kan alle si noe om bruksstørrelse og driftsomfang. I denne sammenhengen velger vi areal som mål på bruksstørrelse. For enkelte arealintensive produksjoner, spesielt inne frukt og grønt vil ikke dette gjenspeile driftsomfanget. For størstedelen av landbruket er imidlertid areal en god indikator på bruksstørrelse. Da er det areal som driftsenheten driver som er mest interessant. Dernest er det et eget tema hvorvidt dette arealet er eid eller leid av den som driver jorda.

I Trendundersøkelsen er driftsareal målt gjennom avkryssing i arealkategorier. Det er brukt åtte kategorier for å fange opp små og store driftsenheter. Tabell 1.5 viser andelen gårdsbruk i hver kategori for Trender 2014.

Tabell 1.5: Gårdsstørrelse målt etter driftsareal. Prosent.

	Prosent
0 – 9 daa	0,9
10 – 19 daa	1,6
20 – 49 daa	8,2
50 – 99 daa	17,5
100 – 249 daa	39,8
250 – 500 daa	21,8
500 – 999 daa	8,0
Over 1000 daa	2,2
Total	100,0

De tre minste, så vel som den største arealkategorien samler en forholdsvis liten andel gårdsbruk. For videre bruk av denne forklaringsvariabelen samler vi derfor kategoriene under 50 dekar til en, og vi slår sammen kategoriene over 500 dekar. Dette gir en fem-delt skala for driftsareal. Figur 1.6 viser andelen gårdsbruk i disse kategoriene med utvikling fra 2004.

Figur 1.6: Andelen gårdsbruk i kategorier etter driftsareal. Utvikling fra 2004 til 2014.

Figuren viser at driftsarealet øker. Andelen driftsenheter som driver et areal over 500 dekar har doblet seg på tiårsperioden. I de andre kategoriene har det skjedd mindre prosentvise endringer, men summen av disse vises som en forskyvning i retning av større driftsareal.

Sone for arealtilskudd

Landet er inndelt i sju soner for arealtilskudd. Sonene samler områder med forholdsvis like naturgitte dyrkingsforhold. Differensierte tilskuddssatser utgjør en kompensasjon for ulike naturgitte dyrkingsbetingelser. Sonene følger i hovedsak kommunegrensene. Eneste unntak er Inderøy i Nord-Trøndelag hvor tidligere Mosvik er i forskjellig sone fra resten av kommunen. En oversikt over kommunene som inngår i de sju sonene er gjengitt i tabell 1.6.

Tabell 1.6: Inndeling i soner etter arealtilskudd. Kilde: Statens landbruksforvaltning, veiledningshefte for søknad om produksjonstilskudd for 2013.

Sone	Område	Kommuner
1	Østfold Akershus/Oslo Hedmark Buskerud Vestfold	Alle kommuner unntatt Rømskog Vestby, Ski, Ås, Frogn, Nesodden, Oppegård, Bærum, Asker, Oslo Hamar, Ringsaker, Løten, Stange Drammen, Hole, Øvre Eiker, Nedre Eiker, Lier, Røyken, Hurum
2	Rogaland	Sandnes, Stavanger, Hå, Klepp, Time, Sola, Randaberg
3	Østfold Akershus Hedmark Oppland Buskerud Telemark	Rømskog Resten av Akershus Kongsvinger, Nord-Odal, Sør-Odal, Eidskog, Grue, Åsnes, Våler, Elverum Lillehammer, Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Jevnaker, Lunner, Gran, Søndre Land Kongsberg, Ringerike, Modum Porsgrunn, Skien, Siljan, Bamble, Sauherad, Bø, Nome
4	Rogaland Sør-Trøndelag Nord-Trøndelag	Strand, Bjerkreim, Gjesdal Trondheim, Ørland, Rissa, Bjugn, Meldal, Orkdal, Melhus, Skaun, Klæbu, Malvik Steinkjer, Stjørdal, Frosta, Levanger, Verdal, Inderøy unntatt tidligere Mosvik, Snåsa
5	Hedmark Oppland Buskerud Telemark Aust-Agder Vest-Agder Rogaland Hordaland Sogn og Fjordane Møre og Romsdal Sør-Trøndelag Nord-Trøndelag	Resten av Hedmark Resten av Oppland Resten av Buskerud Resten av Telemark Hele fylket utenom kommunene Sandnes, Stavanger, Hå, Klepp, Time, Sola, Randaberg, Strand, Bjerkreim og Gjesdal Resten av Sør-Trøndelag Resten av Nord-Trøndelag
6	Nordland Troms	Hele fylket unntatt kommunene Kåfjord, Skjervøy, Nordreisa og Kvæningen
7	Troms Finnmark	Kåfjord, Skjervøy, Nordreisa og Kvæningen

I disse sonene varierer arealtilskuddet som gis til ulike vekster. Graderingen er spesielt stor for grovfôr, mens for korn, frukt og grønt er flere soner slått sammen med en felles sats. Dette er vist i tabell 1.7.

Tabell 1.7: Arealtilskudd etter sone for ulike vekster. Kilde: Statens landbruksforvaltning, veiledningshefte for søknad om produksjonstilskudd for 2013.

Vekstgruppe	Intervall dekar	Sone						
		1	2	3	4	5	6	7
Grovfôr (210-2013)	0-250	90	0	124	233	261	291	
Grovfôr (210-2013)	Over 250	65	0	75	75	75	291	
Korn og annet frø til modning (235-247)	0-800	123	175	246				
Korn og annet frø til modning (235-247)	Over 800	102	152	221				
Potet (230)	Alt areal		80	930				
Grønnsaker (264)	0-80		550	1650				
Frukt (271-274, 283)	0-40		1000	1540				
Bær (280, 282, 285)	0-40		1000	1450				

Økende sone gir som hovedregel økt tilskudd per arealenhet. Et unntak er Jæren som ligger i sone 2 og som har null kroner i tilskudd for grovfôrareal. Tabell 1.8 viser prosentandel av utvalget i Trendundersøkelsen innenfor de sju sonene. Etter en vurdering både av andelen i de sju sonene, og geografi gjør vi en sammenslåing av sone 1 og 2, 3 og 4, samt 6 og 7 i de videre analysene. Andelen i denne firedelte soneinndelingen er vist til høyre i tabell 1.8.

Tabell 1.8: Fordeling av respondenter til Trender 2014 på ulike soner.

Sone	Sjudelt soneinndeling	Firedelt soneinndeling.
1	15,1	18,0
2	2,8	
3	15,7	24,3
4	8,6	
5	49,7	49,7
6	7,2	8,1
7	0,9	
Totalt	100,0	100,0

Sone 5 er den største sonen etter andel av gårdsbruk i sonen med 50 prosent. Ca. 15 prosent ligger i sone 1 og sone 3, mens en mindre andel ligger i de andre sonene. En sammenslåing som beskrevet over gir soner med en mer normal for deling av gårdsbruk, og etter egen vurdering opprettholder dette inndelingen i henhold til differensierte produksjonsbetingelser.

1.5 Rapportens analysetema

Rapporten inneholder ni analysekapitler hvor vi går inn på ulike tema i Trendundersøkelsen. I tillegg gjengis frekvensfordelingene på alle spørsmålene i vedlegg til rapporten. I analysene vil vi – der det er mulig – analysere utviklingen over tid. Altså fra den første Trendundersøkelsen som ble gjennomført i 2002 fram til i dag. I kapittel 2 ser vi på hvordan framtidstroen blant norske bønder er per i dag og hvordan den har utviklet seg i perioden fra 2002. Framtidstro – eller optimisme – måler vi ved å se på hvordan bøndene selv tror at inntekten fra gårdsdrifta vil utvikle seg de neste fem årene. I dette kapitlet ser vi også på hvilke framtidsplaner bonden har for egen gård og med et spesielt blikk på planer om produksjonssøkning. I kapittel 3 ser vi på investeringer, investeringsplaner og gjeldsnivå blant bøndene, mens vi i neste kapittel ser på bøndenes holdninger til landbruks-samvirke. Kapittel 5 om-

handler bøndernes syn på ulike landbrukspolitiske spørsmål og virkemidler. Vi har her spesielt sett på hvordan de stiller seg til en mer deregulert landbrukspolitikk og hvordan holdningene til dette har utviklet seg over tid. I kapittel 6 analyserer vi hvor ulike grupper av bønder står i debatten om kraftfôr versus grovfôr, og prøver å få fram noen skillelinjer i synet på om man bør prioritere en redusert kraftfôrpris eller ikke. I kapittel 7 har vi sett litt på faktorer som kan volde bønder bekymringer og hvordan de selv betrakter sin egen helse. Det at mange i bondens nær-område legger ned driften og hvilke effekter det har på de bøndene som driver videre har vi sett nærmere på i kapittel 8, hvor vi blant annet stiller spørsmål med om bruksnedleggelse er smittsomt. I kapittel ni ser vi nærmere på inntekten i bondehusholdene, og her gjør vi også en analyse av tilleggsnæringer. Det siste kapitlet er en presentasjon av interessen for økologisk landbruk blant norske bønder.

2. Svingende optimisme i norsk landbruk

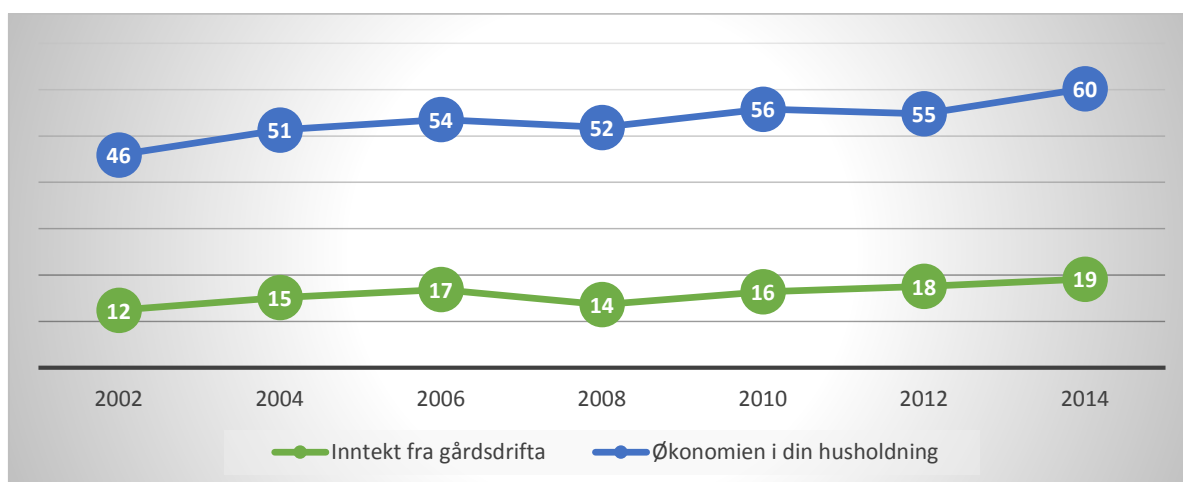
Landbrukspolitikken gjennom Meld.St.nr. 9 har et mål om økt norsk matproduksjon i takt med en økende befolkning. Også Høyre/Fremskrittspartiregjeringen fra 2013 beskriver i sin regjeringsplattform mål om økt produksjon og høyest mulig selvforsyning av mat.

For å nå disse politiske målene er det en forutsetning at landbruksnæringen har politiske og markedsmessige rammebetingelser som gjør det attraktivt for næringsutøverne å øke produksjonen. Strukturrasjonaliseringen har vært en av de sterkeste trendene i norsk landbruk gjennom mange tiår. Regjeringens mål om mer kostnadseffektiv landbruksproduksjon gjør at denne trenden mest sannsynlig opprettholdes. Framtidens bønder må derfor øke sin produksjon, først for å erstatte den produksjon som legges ned på gårdsbruk som avvikler driften, og dernest for å øke den samlede landbruksproduksjonen i takt med befolkningsveksten. Av disse årsakene gir strukturrasjonaliseringen det største behovet for produksjonsøkning på enkeltbruk. Siden 2000 har nedgangen i antall driftsenheter som søker produksjonstilskudd i gjennomsnitt vært på 3,1 prosent. Selv om det er driftsenheter med minst produksjon som avvikler fører dette til et større behov for produksjonsøkning på gjenværende driftsenheter sammenlignet med befolkningsveksten som i gjennomsnitt for samme periode har vært på knapt en prosent per år.

På gårdsnivå er det mange faktorer som påvirker bondens muligheter og valg om å øke produksjonen. Det er arealressurser og bygningsmessige ressurser, det er økonomi, og det er husholdstilpasninger og personlig motivasjon. Nedenfor skal vi se på noen av disse faktorene, og starter med økonomien.

2.1 Tilfredshet med økonomien

Å være bonde blir ofte kalt en livsstil. Til tross for dette er økonomi viktig. Gårdsdriften sammen med eventuelle andre inntektskilder må gi gårdshusholdet tilstrekkelige inntekter til å dekke nødvendig, og gjerne ønsket forbruk. Selv om mange ikke-økonomiske mål og prioriteringer spiller en viktig rolle er husholdøkonomien en avgjørende faktor for om bonden kan og vil satse på gårdsdrift for fremtiden. Figur 2.1 viser utviklingen i hvor tilfreds bøndene er med inntekt fra gårdsdriften og husholdets økonomi. Dette er målt på en skala fra 1 til 10, der 1 er svært utilfreds og 10 er svært tilfreds. Figuren viser andelen i prosent som har svart fra 6 og oppover på skalaen, det vil si de som er mer tilfreds enn utilfreds med økonomien.

Figur 2.1: Tilfredshet med inntekt fra gårdsdriften og økonomien i husholdet. Andel som svarer fra 6 til 10 på en skala der 1=svært utilfreds og 10=svært tilfreds. Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.

Det er stor forskjell på tilfredshet med økonomien i gårdsdriften og økonomien i husholdet. Under 20 prosent er mer tilfreds enn utilfreds med inntekten fra gårdsdriften, mens nesten 60 prosent er tilsvarende tilfreds med økonomien i husholdet. Utviklingstrenden siden 2002 er svakt stigende for begge disse spørsmålene.

Forskjellen i tilfredshet med økonomien i gårdsdriften og husholdet kan ha flere forklaringer. Husholdet kan ha tilpasset seg en lavere inntekt ved å redusere forbruket, og er tilfreds med dette. Mer sannsynlig er det at bonden og familien utnytter andre inntektskilder til å skaffe husholdet en tilfredsstillende økonomi. Vi vet fra før at mange ikke-økonomiske motivasjonsfaktorer har stor betydning for bonden, slik som ønsket om å være selvstendig, ønsket om å drive med jordbruk og husdyrhold, og ønske om å videreføre driften på slektsgården. Dette kan gjøre at gårdsdriften videreføres til tross for at den ikke gir den inntekt man skulle ønske. Gjennom gårdsdriften oppfylles mange ikke-økonomiske mål, mens de økonomiske målene oppfylles ved å supplere med andre inntektskilder.

Alder ser ikke ut til å ha noen vesentlig betydning for om bonden er tilfreds med økonomien eller ikke. En måling av korrelasjon mellom alder og tilfredshetsmålene gir ingen signifikante sammenhenger. Derimot er det en viss sammenheng mellom landbruksutdanning og tilfredshet med inntekten fra gårdsdriften. De som har landbruksutdanning er mer tilfreds. I forhold til tilfredshet med husholdets økonomi har landbruksutdanning ingen betydning.

Ser vi på ulike produksjoner er det bønder med melkeproduksjon, svin, fjørfe og annen planteproduksjon enn korn som er mest tilfreds med inntekten fra gårdsdriften. Så må vi skille mellom inntekt fra gårdsdriften og husholdets økonomi, og da er melkeprodusenter sammen med andre storfekjøttprodusenter de som er minst fornøyd med økonomien i husholdet. En forklaring særlig med hensyn til melkeproduksjon er at dette er arbeidskrevende produksjon som gir mindre ledig arbeidskapasitet til å skaffe andre inntekter til husholdet.

Med hensyn til bruksstørrelse er det en positiv sammenheng der bønder med større driftsenheter (målt som areal i drift) er mer tilfreds med inntekten fra gårdsdriften enn de som driver mindre driftsenheter. Tilfredshet med husholdsøkonomien påvirkes derimot ikke av driftsomfanget.

2.2 Framtidstro

Gitt den økonomiske situasjonen i gårdsdriften kan fortsatt drift være avhengig av bondens framtidstro med hensyn til økonomisk utvikling. Det gjelder særlig for de som i dag er minst tilfreds med økonomien. Trendundersøkelsen stiller spørsmål om bøndenes framtidstro med hensyn til økonomisk utvikling, der det skilles mellom økonomisk resultat fra gårdsdriften og husstandens totale økonomi.

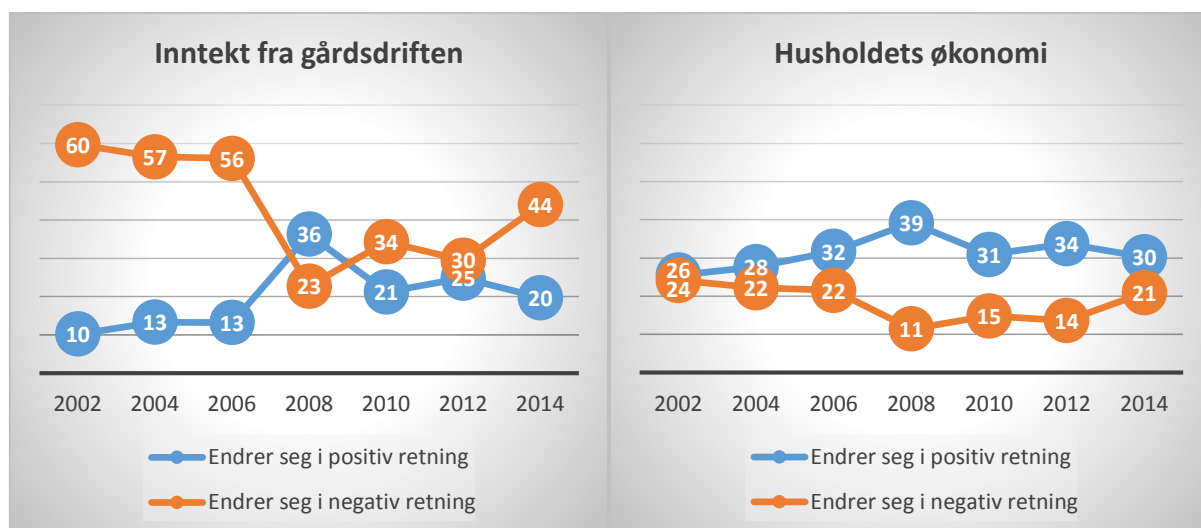
Tabell 2.1: Framtidstro med hensyn til økonomisk utvikling i gårdsdriften og i husholdet de neste fem årene. Trender 2014.

	Økonomi i gårdsdriften	Økonomien i husholdet
Vil endre seg i positiv retning	20	30
Ingen endring	20	34
Vil endre seg i negativ retning	44	21
Vet ikke	16	15
Sum	100	100
N	1721	1718

Det er flere som tror det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i negativ retning enn som tror på en positiv utvikling de neste fem årene. 21 prosent tror ikke det blir noen endring, mens 15

prosent har svart vet ikke. Når det gjelder husholdets økonomi er det størst andel som tror situasjonen blir uendret, og det er flere som tror utviklingen blir positiv enn negativ.

I tidsperioden fra 2002 til 2014 har bøndernes framtidstro variert noe, men tendensen har vært den samme: det er flere pessimister enn optimister med hensyn til utviklingen i økonomisk resultat fra gårdsdriften, mens det er motsatt for husholdets økonomi. Figur 2.2 viser variasjonen gjennom perioden.

Figur 2.2: Andel bønder som tror økonomien i gårdsdriften og husholdet vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene. De øvrige har svart «ingen endring» eller «Vet ikke». Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.

Med unntak av 2008 har det i hele perioden fra 2002 til 2014 vært flere som tror at økonomien i gårdsdriften vil utvikle seg i negativ retning enn som tror utviklingen vil gå i positiv retning. Det er størst differanse mellom de positive og negative tidlig i perioden og i 2014, mens det mellom 2008 og 2012 var relativt flere optimister og færre pessimister med hensyn til økonomisk utvikling i egen gårdsdrift de neste fem årene.

2008 var et år med sterke svingninger i de internasjonale matmarkedene. Prisene steg, og gapet mellom norske priser og verdensmarkedsprisene krympet dramatisk. Dette skapte debatt om norsk matvaresikkerhet og betydningen av selvforsyning. Slike signaler fra storsamfunnet gir optimisme i landbruket fordi det gir matproduksjon økt legitimitet som en viktig samfunnsoppgave, og det gir bonden håp om at matproduksjon også vil bli mer verdsatt økonomisk i framtiden. Fokuset på matsikkerhet har holdt seg oppe siden 2008 og var et overordnet mål i Meld.St. nr. 9 (2011-2012). Likevel har ikke dette blitt fulgt opp med økonomiske betingelser til landbruket slik mange optimister i landbruket forventet, og den økte optimismen fra 2008 har dalt i Trendundersøkelsene etter 2008.

For husholdets økonomi er det flere som tror utviklingen blir positiv enn negativ, og det var også på dette spørsmålet økt optimisme i årene 2008 til 2012, mens tallene for 2014 er mer på linje med situasjonen tidlig i perioden.

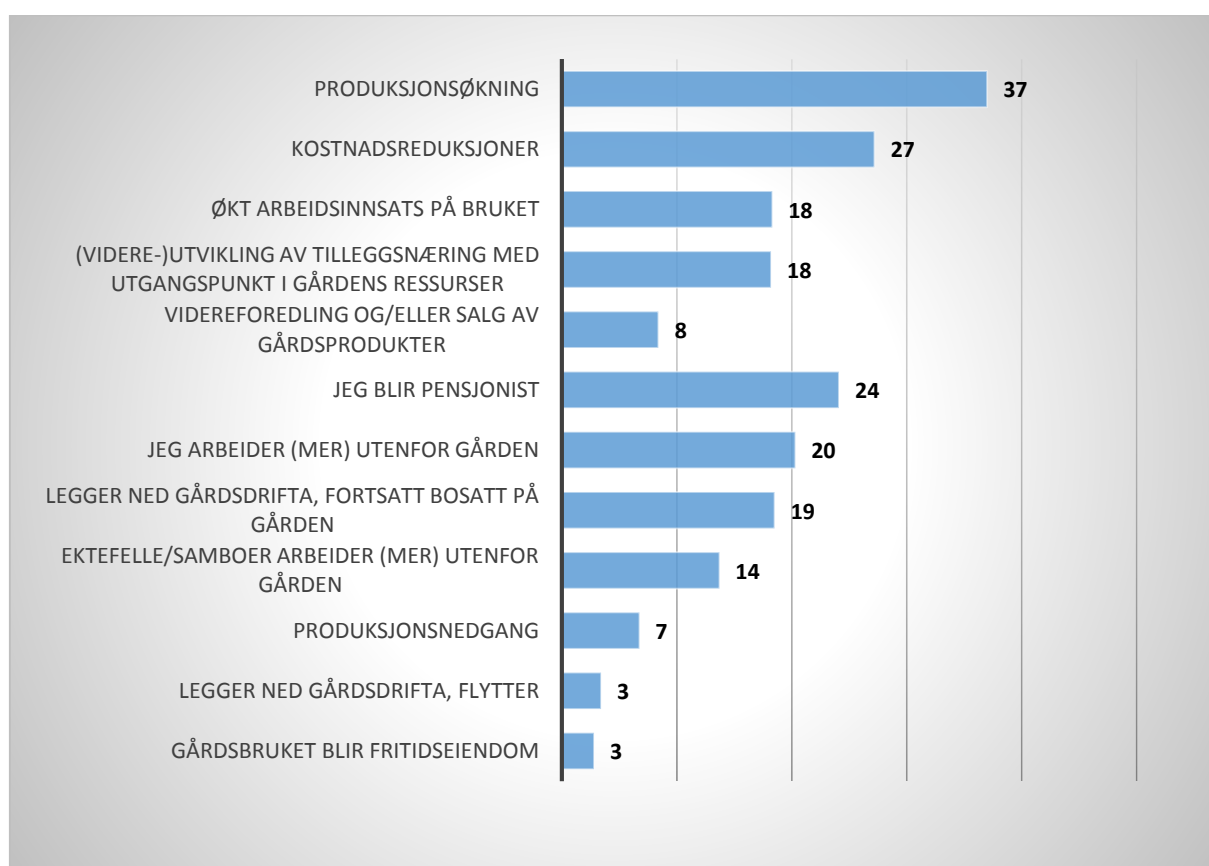
Alder er sterkt utslagsgivende for bondens framtidstro angående både økonomien i gårdsdriften og husholdet samlet. Yngre bønder er mer optimistisk og tror på en positiv utvikling. Med noen få unntak er det lite sammenheng mellom type produksjon og framtidstro. Fjorfeprodusenter og de som oppgir annen planteproduksjon enn korn er noe optimistisk med hensyn til utviklingen i økonomisk resultat fra gårdsdriften. Tilsvarende er det en positiv sammenheng mellom stort driftsareal og tro på en positiv utvikling for gårdens økonomi. Troen på økonomisk utvikling for husholdet samlet er ikke påvirket av

hverken type produksjon eller størrelse på driftsenheten. Dette er også rimelig i og med at husholdets økonomi for mange bondehushold er langt mer avhengig av inntekter utenfor bruket enn inntekt fra både landbruksdriften og eventuell tilleggsnæring.

2.3 Strategivalg for gårdsdriften og husholdets økonomi

Hvor tilfreds bonden er med økonomien i dag, og hvor optimistisk eller pessimistisk han eller hun er med hensyn til utvikling de nærmeste årene, påvirker sannsynligvis også de strategiske valgene som tas både for gårdsdriften og for hvordan husholdet i framtiden skal sørge for inntekter.

Figur 2.3 viser andelen bønder som oppgir ulike utviklingstrekk som sannsynlig. Figuren er sortert med utviklingstrekk som kan gi produksjonsøkning og økt aktivitet øverst, og med utviklingstrekk som leder til mindre produksjon og avvikling nederst.

Figur 2.3: Sannsynlige utviklingstrekk for bonden og gårdsbruket de neste fem årene. Prosentandel som oppgir dette som sannsynlig. Trender 2014.

En forholdsvis stor andel på 37 prosent mener produksjonsøkning er sannsynlig på eget gårdsbruk de neste fem årene. Som forventet er det yngre bønder som i størst grad ser for seg produksjonsøkning. Nær halvparten av alle som oppgir produksjonsøkning som sannsynlig er under 40 år eller mellom 40 og 50 år, mens en tredjedel av alle bønder er i disse aldersgruppene.

Sannsynlig kostnadsreduksjon er mer ubestemmelig i forhold til om det leder til produksjonsøkning eller nedgang. Økt produksjon og bedre kapasitetsutnyttelse kan gi reduksjon i enhetskostnadene og økt lønnsomhet. Hvis det derimot er snakk om reduserte totalkostnader kan det være ledd i en produksjonsnedgang. Det er en svakt positiv korrelasjon mellom produksjonsøkning og kostnads-

reduksjon, noe som antyder at det er flere som ser kostnadsreduksjon som ledd i en produksjonsøkning enn en nedtrapping av produksjonen.

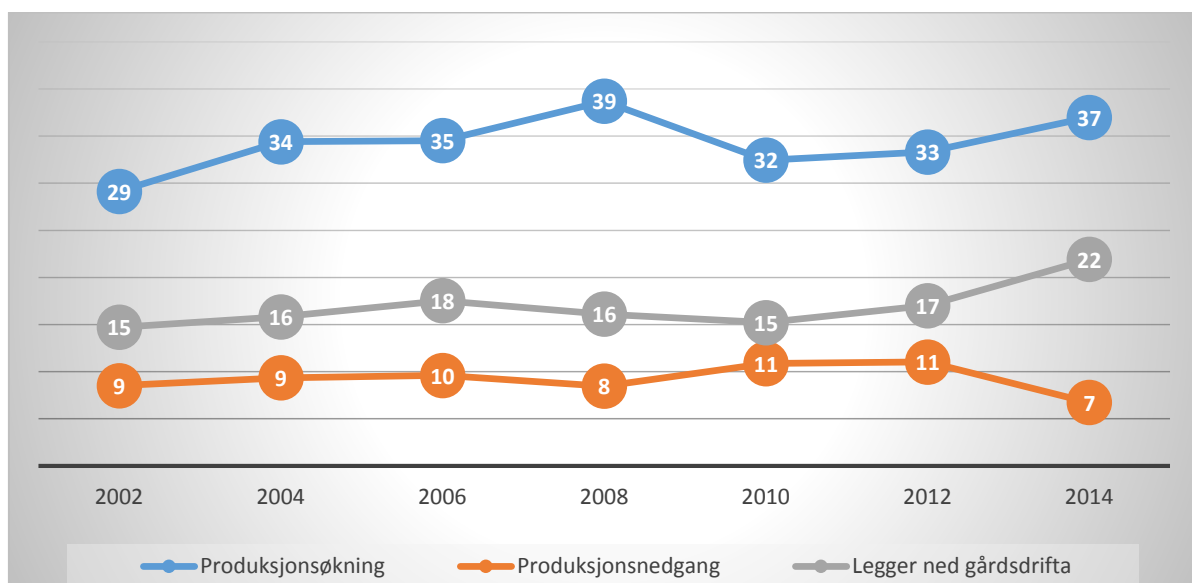
Utvikling av tilleggsnæringer eller videreforedling og salg av gårdsprodukter er uttrykk for alternative strategier for å skape aktivitet og inntekt på gården. Dette bidrar ikke nødvendigvis til økt produksjon i form av volum, men det kan gi økt verdiskaping.

At bonden blir pensjonist trenger ikke bety avvikling av driften om noen overtar og driver videre. Av de som oppgir at de blir pensjonist i løpet av de neste fem årene er det 76 prosent som tror at egne barn eller andre slektninger kommer til å overta, mens de resterende tror ikke dette er sannsynlig, eller de vet ikke.

I nederste del av figuren finner vi utviklingstrekk som kan føre til produksjonsnedgang. Sju prosent sier direkte at produksjonsnedgang er sannsynlig. 20 prosent oppgir at de vil arbeide mer utenfor gården og 14 prosent sier at ektefelle/samboer vil gjøre det samme. Mer arbeidsinnsats utenom gården vil sannsynligvis føre til flere tilfeller av produksjonsnedgang enn -økning. Produksjonen kan opprettholdes med økt arbeidsinnsats totalt eller økt mekanisering. Former for samarbeid og mer innleid arbeidskraft kan også gjøre at bonden kan arbeide mer utenom gården samtidig som produksjonen opprettholdes. For mange er dette likevel en strategi for å gjøre seg mindre avhengig av gården økonomisk, og et ledd i en nedtrapping og styrt avvikling av gårdsdriften.

22 prosent tror det er sannsynlig at gårdsdriften legges ned de neste fem årene, og tre prosent tror de vil legge ned og flytte fra gården.

Dette er en utvikling som leder til fortsatt strukturrasjonalisering. Å opprettholde eller øke den samlede avhenger av at mange nok vil øke produksjonen tilsvarende det volum som tapes hos de som bygger ned eller avvikler landbruksproduksjonen. Figur 2.4 viser prosentandelen som oppgir som sannsynlig at de vil øke produksjonen de neste fem årene. Dette er sammenlignet med tilsvarende andel som oppgir produksjonsnedgang og avvikling som sannsynlig for de neste fem årene. Det er korrigert slik at andelen som oppgir produksjonsnedgang er eksklusiv i forhold til andelen som oppgir nedlegging som sannsynlig. Figuren viser utvikling for perioden fra 2002 til 2014.

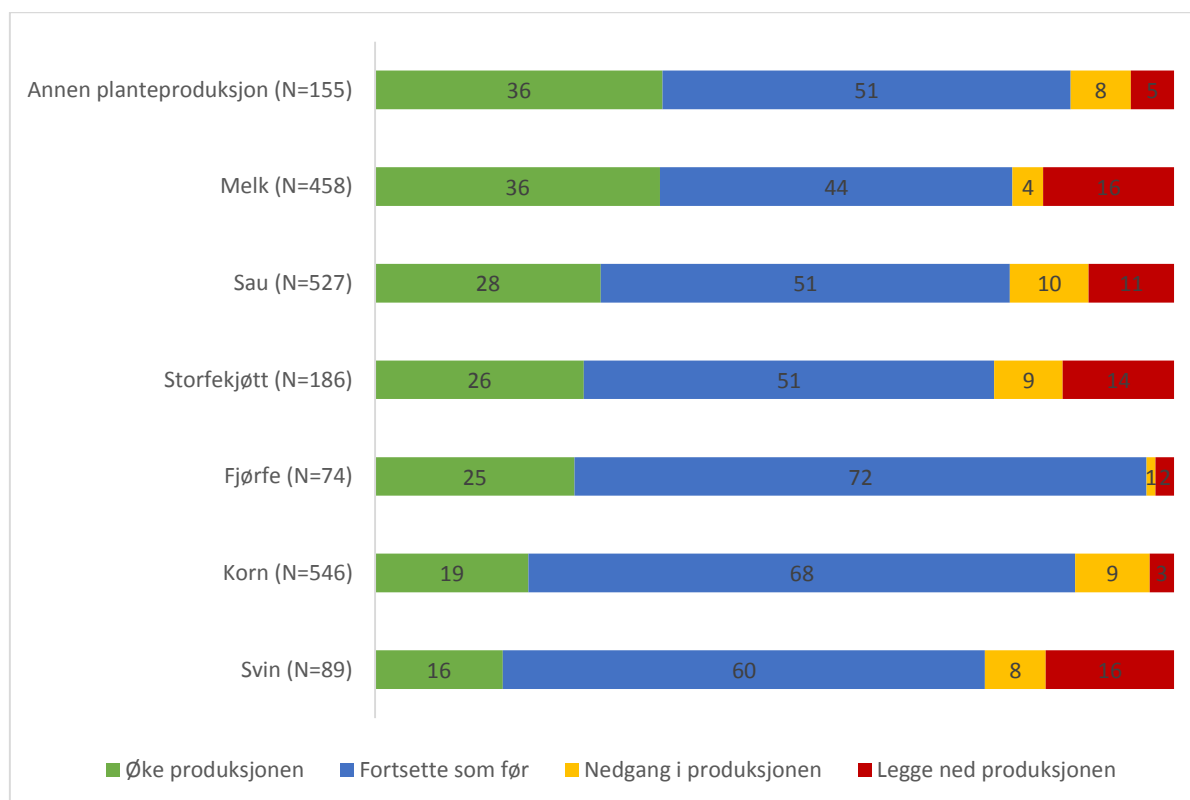

Figur 2.4: Andel bønder som ser produksjonsøkning, -nedgang eller avvikling som sannsynlig de neste fem årene. Tall for perioden 2002 til 2014. Prosent.

For hele perioden er det en større andel bønder som ser produksjonsøkning som sannsynlig sammenlignet med andelen som ser produksjonsnedgang eller nedlegging som sannsynlig. Figuren er basert på antall produsenter og forteller ikke noe om volumøkning eller nedgang. Derfor er det vanskelig å si noe om muligheten for å opprettholde eller øke den samlede produksjonen basert på denne oversikten. Det vi vet er at avvikling hos noen samtidig som andre øker produksjonen gir en strukturrasjonalisering. Utviklingen som er vist med parameterne i figur 2.4 kan derimot si noe om strukturrasjonaliseringen vil øke eller avta. En økende andel som vil øke produksjonen parallelt med en økende andel som vil legge ned vil akselerere strukturutviklingen. Andelen som ser produksjonsøkning som sannsynlig var høyest i 2008, men er på det nest høyeste nivået i 2014 etter en klar stigning fra 2010 og 2012. Andelen som oppgir nedlegging som sannsynlig har vært ganske stabil tidlig i perioden, men viser en klar økning for 2014. Samtidig er andelen som oppgir produksjonsnedgang lavest i 2014. Dette kan tyde på en økende strukturrasjonalisering; det er flere som signaliserer full avvikling og færre som vil trappe ned gradvis, samtidig som en økende andel av gjenværende bønder signaliserer produksjonsøkning.

2.4 Hvilke produksjoner som vil øke eller redusere produksjonen

For hver enkelt produksjon bøndene oppgir at de driver er det samtidig spurt om forventet produksjonsutvikling fremover. Figur 2.5 viser prosentandelen innenfor hver enkelt produksjon som forventer at de vil øke produksjonen, fortsette som før, ha nedgang i produksjonen eller legge ned produksjonen. Produksjonene er rangert etter andel som vil øke produksjonen.

Figur 2.5: Forventet produksjonsutvikling fremover for ulike landbruksproduksjoner. Prosent. Trender 2014.

Det er bønder med annen planteproduksjon enn korn, samt melkeprodusenter som i størst grad forventer produksjonsøkning. Mens det er relativt få blant planteprodusentene som forventer nedgang eller avvikling, er det flere melkeprodusenter som forventer avvikling på litt sikt.

Blant sau- og storfekjøttprodusenter (utenom melkeprodusenter) er det rundt en fjerdedel som forventer økt produksjon, nesten like mange som forventer nedgang eller avvikling, mens halvparten forventer å fortsette som før. Det er fjørfeprodusenter som i minst grad forventer at de vil ha produksjonsnedgang eller avvikling. De laveste tallene for produksjonsøkning finner vi blant korn- og svineprodusenter. Sistnevnte har også en forholdsvis stor andel som signaliserer nedgang og avvikling.

2.5 Samlet analyse av muligheten for økt produksjon

Vi har nå sett på flere faktorer som isolert viser en sammenheng med sannsynlig produksjonsøkning. For å få en mer forklarende modell for hvilke bønder og hvilken type gårdsbruk som satser på produksjonsøkning setter vi disse forklaringsfaktorene inn i en regresjon. Den viser effekten av en forklaringsfaktor der det samtidig er tatt hensyn til alle andre forklaringsfaktorer som er med i modellen. Tabell 2.2 viser først beskrivende statistikk i form av gjennomsnitt, minimum og maksimum. Derne st vises regresjonskoeffisienten (B). Det enkleste er å se om koeffisienten er positiv eller negativ, og om de er signifikant forskjellig fra null. Et 5 prosent nivå, eller en p-verdi mindre enn 0,05 kan regnes som signifikant samvariasjon i denne typen undersøkelser, og betyr at det er mindre enn fem prosent sjanse for å predikere en samvariasjon som i realiteten ikke er til stede.

Tabell 2.2: Ulike faktorerers samvariasjon med oppgitt sannsynlighet for produksjonsøkning de neste fem årene. Logistisk regresjon.

	Gj.snitt	Min.	Maks.	B	Exp(B)	p-verdi
Produksjonsøkning (avhengig var.) ¹⁾	0,385	0	1			
Alder	53,684	18	87	-,050	0,952	,000
Landbruksutdanning (nei=0, ja=1)	0,489	0	1	,206	1,228	,123
Gift/samboer (nei=0, ja=1)	0,832	0	1	,022	1,022	,909
Driftsareal (seks kategorier)	3,074	3	8	,167	1,182	,014
Soneinndeling (sone 1 og 2 ref.kat)						
Sone 3 og 4	0,246	0	1	-,099	0,906	,591
Sone 5	0,502	0	1	,066	1,068	,750
Sone 5 og 7	0,075	0	1	,585	1,795	,049
Melkeproduksjon	0,269	0	1	,262	1,299	,147
Sauproduksjon	0,315	0	1	-,005	0,995	,979
Svineproduksjon	0,053	0	1	-,398	0,672	,170
Fjørfeproduksjon	0,047	0	1	,082	1,085	,785
Kornproduksjon	0,338	0	1	,494	1,638	,010
Annen planteproduksjon	0,097	0	1	,495	1,641	,016
Økonomisk resultat fra gårdsdriften:						
Utvikling siste fem år ¹⁾	1,972	1	3	,283	1,328	,002
Tro på utvikling neste fem år ¹⁾	1,752	1	3	,809	2,246	,000
Næringsinntekt jord- og skogbruk (9 kat.)	4,531	1	9	,002	1,002	,957
Husstandens samlede nettoinntekt (11 kat.)	6,690	1	11	,067	1,070	,016
Gjeld (fem kategorier)	2,450	1	5	,167	1,182	,006
Tilfredshet med inntekt fra gårdsdriften (10 punkt skala)	3,720	1	10	,035	1,036	,311
Konstant				-1,875	0,153	,001

Statistikk for modellen: N = 1562; -2LL = 1639.02; kjikvadrat = 293,10 (p-verdi 0,000); Pseudo R² = 0,211.

1) Inndelt i tre kategorier: «Endre(t) seg i negativ retning», «Ingen endring» og «Endre(t) seg i positiv retning».

Kjikkvadrattesten viser at modellen er statistisk signifikant, og den har en forklaringskraft på 21 prosent (R^2), hvilket vil si at en med disse forklaringsfaktorene forklarer 21 prosent av forskjellene (variansen) i den avhengige variabelen.

Blant de signifikante forklaringsvariablene finner vi alder som en av de sterkeste. Her er koeffisienten negativ og viser at økende alder reduserer sannsynligheten for at bonden planlegger produksjonsøkning. Dette er som forventet. Yngre bønder er mer villig til å investere for framtiden, hvilket ofte innebærer utvidelse av produksjonen. Når det gjelder gården er det positiv samvariasjon mellom driftsareal og planer om produksjonsøkning. Økende areal betyr at bonden allerede har et større driftsareal, men det er også disse som i størst grad vil øke ytterligere.

Gårdens lokalisering i forhold til soneinndeling for arealtilskudd kan si noe om det er bønder i de beste jordbruksområdene som først og fremst planlegger produksjonsøkning, eller om dette også gjelder bønder med mindre gunstige naturgitte produksjonsbetingelser. Sone 1 og 2 er slått sammen og fungerer som referansekategori. Videre er sone 3 og 4 slått sammen og tilsvarende med sone 6 og 7. Vi finner en signifikant positiv koeffisient for sone 6 og 7 i modellen. Dette betyr at det er relativt flere i sone 6 og 7 som ser produksjonsøkning som sannsynlig sammenlignet med sone 1 og 2. Soneinndeling ser derimot ikke ut til å ha noen avgjørende betydning. En samlet test av sonenes betydning for produksjonsøkning viser ingen sikker sammenheng.

Ingen husdyrproduksjoner viser noen signifikant samvariasjon med produksjonsøkning. Det gjør derimot både kornproduksjon og annen planteproduksjon, og det er større sannsynlighet for produksjonsøkning på gårdsbruk som driver ren planteproduksjon.

Modellen viser også at økonomi er viktig. Både de som har opplevd en positiv utvikling av økonomien i gårdsdrifta de siste fem årene, og de som forventer en positiv utvikling de neste fem årene, vurderer økt produksjon de nærmeste årene som mer sannsynlig enn de som ikke har opplevde eller forventer en positiv utvikling av driftsøkonomien. Optimisme er altså viktig. Samtidig kreves det kapital for å øke produksjonen, særlig hvis det medfører investeringer i økt produksjonskapasitet. Gårdshushold med høy samlet inntekt uttrykker i større grad planer om produksjonsøkning enn de med lavere husholdsinntekt. Denne sammenhengen kan ha flere årsaker. Blant annet kan det tolkes som at de med høyere inntekt har bedre lønnsomhet i sin gårdsdrift, noe som gjør det mer attraktivt å utvide produksjonen. Eller det kan tolkes som at de som har høy husholdsinntekt også fra andre kilder, som for eksempel lønnsarbeid eller annen næring, velger å investere noe av dette i økt landbruksproduksjon.

Det er også en positiv sammenheng mellom høy gjeld og sannsynligheten for produksjonsøkning. Bønder med høy gjeld er normalt også de som har investert betydelig i driftsapparatet de siste årene. Her kan signal om produksjonsøkning være uttrykk for at de fortsatt holder på med å øke produksjonen for å utnytte ny kapasitet, eller det kan være et mål om å øke produksjonen for å få en større produksjon å fordele kostnadene på. En forklaring kan også være at det finnes en gruppe bønder som er satsingsvillige, som investerer og pådrar seg økt gjeld, men som også kontinuerlig jobber med å utvide og effektivisere gårdsdriften.

Det er også verdt å merke seg forklaringsfaktorer som ikke er signifikante. For eksempel er ikke sone for arealtilskudd en faktor som kan forklare planer om produksjonsøkning. Bønder som har mindre gunstige produksjonsbetingelser ser i like stor grad produksjonsøkning som sannsynlig som bønder i de beste jordbruksområdene. Det er også verdt å merke seg at størrelsen på næringsinntekten fra jord- og skogbruk ikke har forklaringskraft i forhold til produksjonsøkning, selv om vi finner at husholdsinntekten har betydning.

Gjennom prosjektet Agropro vil Bygdeforskning jobbe videre med analyser av forutsetninger for produksjonsøkning i norsk landbruk.

3. Investering og gjeld

Landbruk er en kapitalintensiv næring og blir stadig mer kapitalkrevende. Kontinuerlig investering og vilje til investering for framtiden er indikatorer på fortsatt drift og opprettholdelse av produksjonen. Manglende investeringer de siste årene og manglende vilje til investering for framtiden er tilsvarende signal om nedtrapping og avvikling av produksjonen.

3.1 Investeringer siste fem år

Trendundersøkelsen stiller spørsmål om bøndenes investeringer. Tabell 3.1 viser andelen bønder som har investert for ulike beløp de siste fem årene på henholdsvis bygninger, maskiner eller annet i gårdsdriften.

Tabell 3.1: Prosentandel av bønder med ulike investeringer i bygninger, maskiner og andre driftsmidler på gården de siste fem årene. Trendundersøkelsen 2014.

	Bygninger	Maskiner	Annet
Under 100 000 kr	43	28	57
100 000 - 249 999 kr	21	20	26
250 000 - 749 999 kr	15	34	11
750 000 - 999 999 kr	4	9	3
1 000 000 - 2 999 999 kr	9	8	4
3 000 000 - 4 999 999 kr	4	1	1
5 000 000 eller mer	4	0	0
Sum	100	100	100
N	1653	1666	1291

En normalt bilde på investeringer i langsiktige driftsmidler som driftsbygninger er at et fåtall re-investerer i disse driftsmidlene for hvert år, mens de øvrige har mindre vedlikeholdskostnader og påkostninger for å holde bygningene intakt og i funksjon. I tabell 3.1 ser vi at 43 prosent de siste fem årene har investert lite eller ingenting i driftsbygninger på gården, mens 21 prosent har investert mellom 100 og 200 000 kroner. En andel på 20 prosent har gjennomført større investeringer på opptil 1 million kroner. Ni prosent har gjennomført store investeringer på mellom 1 og 3 millioner kroner. Dette kan være enklere driftsbygninger som lager og redskapsbygg, eller tilbygg. De aller største investeringene som tilsvarer nye driftsbygninger for husdyrproduksjon er gjennomført av vel sju prosent av bøndene i femårsperioden.

Maskininvesteringer skjer gjerne hyppigere, men er mindre enn investeringen i bygninger. Her er det færre bønder som har investert under 100 000 kroner sammenlignet med tilsvarende andel for bygningsinvesteringer. 20 prosent har investert mellom 100 000 og 250 000 kroner, og en tredjedel av bøndene har investert i maskiner for mellom 250 000 og 750 000 kroner de siste fem årene.

Kategorien andre investeringer kan inneholde svært forskjellige investeringer, og det er vanskelig å si noe generelt om disse investeringene. Vi ser imidlertid at det er færre bønder som har investert betydelig i driftsmidler utenom driftsbygninger og maskiner, og at de fleste har investert for moderate beløp i denne kategorien.

Spørsmålet om størrelsen på investeringene i landbruket var nytt for Trendundersøkelsen 2014, og tall som kan vise en utvikling vil først komme ved senere runder av undersøkelsen.

3.2 Gjeld

Viljen og evnen til å investere for framtiden handler om tro på framtidige muligheter, men også evnen til å finansiere investeringene. Gjeldsnivået er en indikator på investeringsevnen. Stor gjeld burde normalt være et resultat av nylige investeringer og dermed sammenfalle med et lite investeringsbehov. Stor gjeld og samtidig behov for nye investeringer indikerer derimot svak økonomi og redusert evne til å nedbetale gjeld tidligere investeringer. Tabell 3.2 viser andelen bønder etter egen vurdering av gjeldsnivået på gården.

Tabell 3.2: Prosentandel av bønder etter vurdering av eget gjeldsnivå. Alle og fordelt på aldersgrupper. Trender 2014.

		N	Alt for stor	Stor	Middels	Liten	Har ikke gjeld	Sum
Alle		1718	5	13	27	28	26	100
Aldersgrupper	Yngre enn 40 år	183	9	29	38	17	8	100
	40-49 år	406	7	18	35	28	12	100
	50-59 år	541	6	12	29	33	21	100
	60 år og eldre	566	3	7	17	28	46	100

χ^2 271,982, $p < 0,001$

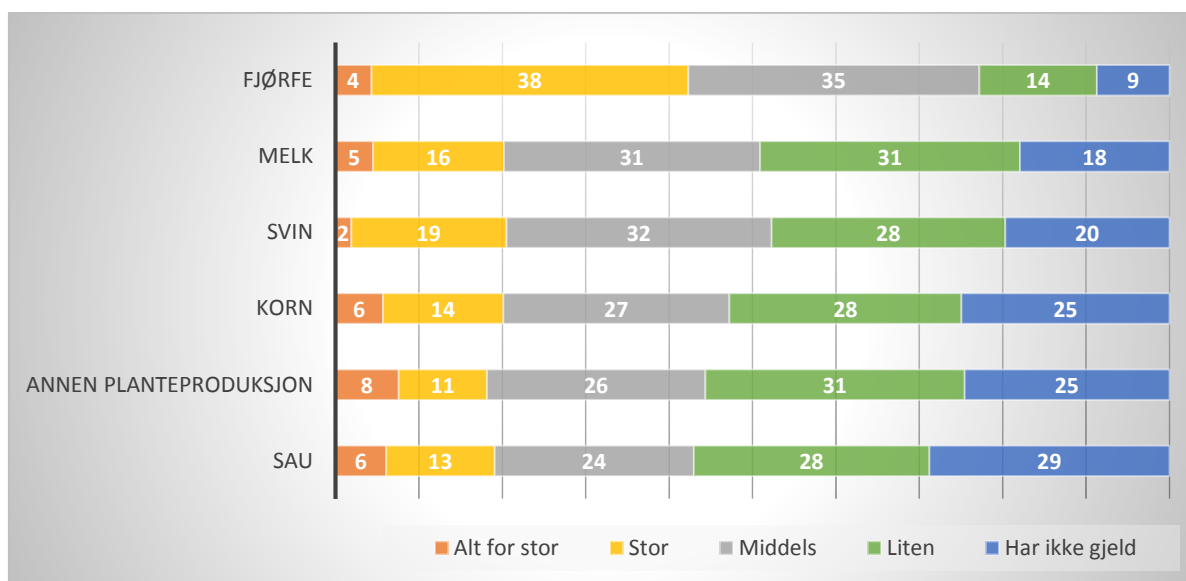
26 prosent av bøndene har ikke gjeld, og 28 prosent vurderer at de har liten gjeld. Til sammen utgjør dette over halvparten av bøndene som oppgir at de har lite eller ingen gjeld. 27 prosent mener gjelden er middels stor. Så er det 13 prosent som oppgir at de har stor gjeld. Dette kan være akseptabelt om de samtidig har et driftsapparat som gir inntjening til å betale gjelden. Dette er gjerne ikke tilfelle for de fem prosentene som vurderer at gjelden er alt for stor. Vurderingen er sannsynligvis at gjelden er for stor i forhold til standarden på driftsapparatet og produksjonen som skal betjene gjelden.

Det er en klar sammenheng mellom store investeringer som vist i tabell 3.1 og vurdering av at gjelden er stor. Denne sammenhengen er aller sterkest for nylige investeringer i driftsbygninger. Blant de som har investert for mer enn 1 million kroner i driftsbygninger siste fem år er det 37 prosent som mener gjelden er stor eller alt for stor, mens tilsvarende andel blant de som har investert mindre enn dette i driftsbygninger er 14 prosent.

En nærmere analyse av gjeldsnivået fordelt på aldersgrupper viser som forventet at yngre bønder opplever å ha større gjeld enn sine eldre kolleger (se tabell 3.2). De yngste bøndene har gjerne nylig investert for framtiden og dermed opparbeidet seg større gjeld, mens de mer etablerte og eldre bøndene har hatt lengre tid på å nedbetale på gjelden. Blant de yngste bøndene er det også noen flere som vurderer gjelden som alt for stor, men sammenlignet med andelene blant alle bønder på fem prosent i denne gruppen er ikke en andel på ni prosent blant bønder under 40 år urovekkende mye større.

Stor gjeld er imidlertid kilde til bekymring for egen økonomi. Det er i datamaterialet fra Trendundersøkelsen 2014 sterk korrelasjon mellom vurdering av eget gjeldsnivå og uttrykt bekymring for økonomien på gården. Blant alle bønder er det 16 prosent som oppgir at de ofte er bekymret for økonomien på bruket. Tilsvarende andel blant bønder som oppgir at gjelden er alt for stor er 66 prosent.

De ulike produksjonene kan være mer eller mindre kapitalkrevende og dermed gjenspeile forskjeller i gjeldsnivå. Figur 3.1 viser vurderingen av gjeldsnivået blant bønder med ulike produksjoner.

Figur 3.1: Prosentandel bønder etter vurdering av gjeldsnivå på gården og fordelt på produksjoner. Trendundersøkelsen 2014.

Fjørfeprodusenter opplever å ha høyest gjeld. Blant disse er det 42 prosent som opplever å ha stor eller alt for stor gjeld. Blant alle de andre produksjonene er det kun mindre forskjeller og tilnærmet 20 prosent vurderer gjelden som stor eller alt for stor. Ut fra gjennomsnittet på skalaen er det sauebønder som ut fra egen vurdering oppgir å ha minst gjeld på gården.

3.3 Investering i driftsbygninger

Så kommer vi til planer om investeringer og signaler om satsing på landbruket for framtiden. Trendundersøkelsen innhenter bondens vurdering av sannsynligheten for at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger på gården de neste fem årene, og tilsvarende for maskiner. Tabell 3.3 viser andelen bønder etter sannsynligheten for at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger.

Tabell 3.3: Prosentandel av bønder etter sannsynlighet for at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger de neste fem årene. Alle og fordelt på aldersgrupper og grupper etter driftsareal. Trender 2014.

		N	Svært sannsynlig	Ganske sannsynlig	Lite sannsynlig	Usannsynlig	Sum
Alle		1721	11	19	51	19	100
Aldersgrupper	Yngre enn 40 år	183	30	26	36	9	100
	40-49 år	405	13	28	42	17	100
	50-59 år	544	11	17	54	18	100
	60 år og eldre	566	5	13	60	23	100
Driftsareal	0-49 daa	182	7	19	49	26	100
	50-99 daa	297	8	12	57	23	100
	100-249 daa	675	9	19	55	17	100
	250-499 daa	371	16	23	45	16	100
	500 daa og mer	173	20	22	44	14	100

χ^2 aldersgrupper 147,701, $p < 0,001$; χ^2 driftsareal 60,620, $p < 0,001$

30 prosent mener det er mer sannsynlig enn ikke sannsynlig at det blir investert betydelig i gårdens driftsbygninger de neste fem årene. Vel halvparten oppgir dette som lite sannsynlig og 19 prosent svarer at dette er usannsynlig.

Fordelt på aldersgrupper er det de yngste bøndene under 40 år som er mest sikre på at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger. 30 prosent ser dette som svært sannsynlig. Ytterligere 26 prosent ser slike investeringer som ganske sannsynlig. Samtidig er det også en betydelig andel på 18 prosent blant bøndene over 60 år som indikerer at større investeringer i driftsbygninger er sannsynlig. Disse kan være interessert i å investere for å sikre videre drift på gården og gjøre det enklere for neste generasjon å overta.

Driftsareal som indikator på driftsomfang viser en klar sammenheng med viljen til investeringer. Med økende driftsareal er det en økende andel som oppgir at det er sannsynlig med større investeringer i driftsbygninger de neste fem årene. Med hensyn til type produksjon er det derimot små forskjeller i vurdert sannsynlighet for investeringer i driftsbygninger. Blant fjørfeprodusenter og bønder som driver annen planteproduksjon enn korn er det henholdsvis 42 og 41 prosent som svare at det er ganske sannsynlig eller svært sannsynlig at det blir foretatt større investeringer i driftsbygninger de neste fem årene, mens denne andelen er minst blant sauebønder og kornbønder med 32 prosent.

3.4 Investering i maskiner

I tillegg til driftsbygninger utgjør maskiner en stor andel av bondens driftsapparat. Maskinparken krever vedlikehold og reinvesteringer for å holdes i stand til å opprettholde produksjonen, og viljen til å investere i maskinparken gir signal om bondens framtidsplaner for produksjonen. Tabell 3.4 viser bondens intensjoner med hensyn til maskinparken de neste fem årene. For å få med både investering og vedlikehold er det spurt om maskinparken med følgende svaralternativer:

- Det vil skje en betydelig opprustning
- Det vil skje en viss opprustning
- Maskin-/redskapsparken vil bli holdt omtrent på dagens nivå
- Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et visst omfang
- Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et betydelig omfang
- Vet ikke

Tabell 3.4: Prosentandel bønder etter planer for investering og vedlikehold av maskiner de neste fem årene. Alle og fordelt på aldersgrupper og grupper etter driftsareal. Trendundersøkelsen 2014.

		N	Betydelig opprustning	En viss opprustning	Som i dag	En viss nedsliting	Betydelig nedsliting	Vet ikke	Sum
Alle		1700	2	25	60	5	2	5	100
Aldersgrupper	Yngre enn 40 år	181	8	38	50	1	1	1	100
	40-49 år	404	2	31	60	4	1	3	100
	50-59 år	542	2	25	63	6	1	4	100
	60 år og eldre	551	1	17	62	6	4	10	100
Driftsareal	0-49 daa	176	1	14	67	3	1	14	100
	50-99 daa	295	2	18	65	7	2	7	100
	100-249 daa	670	2	23	62	6	2	5	100
	250-499 daa	367	3	34	54	5	2	2	100
	500 daa og mer	170	3	35	55	5	1	2	100

χ^2 aldersgrupper 136,423, $p < 0,001$; χ^2 driftsareal 94,780, $p < 0,001$

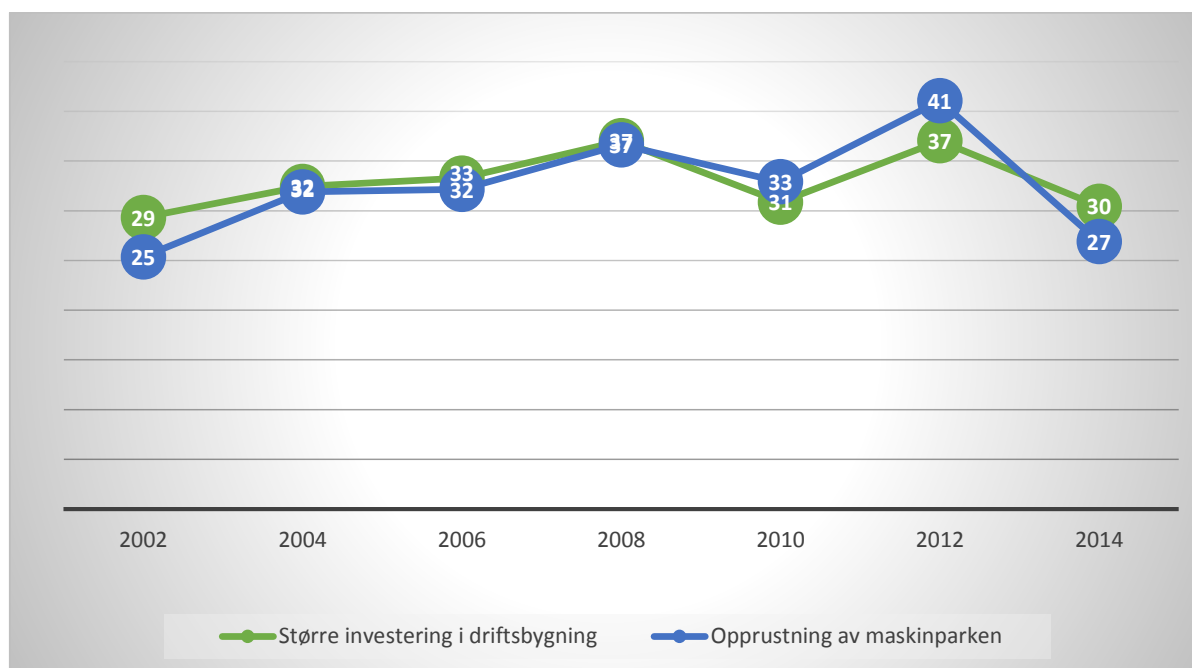
Et flertallet av bønder på 60 prosent planlegger å holde maskinparken på dagens nivå de neste fem årene. 25 prosent planlegger en viss opprustning. Det er relativt få som planlegger betydelig opprustning, men et unntak er bønder under 40 år. Her er det vel åtte prosent som regner med en betydelig opprustning av maskinparken de nærmeste årene.

Som forventet er det de eldste bøndene som i størst grad ser for seg at det vil skje salg, utrangering og nedsliting av maskinparken. Ti prosent av bøndene fra 60 år og oppover antar at dette vil skje i et visst eller betydelig omfang.

På samme måte som for investering i driftsbygninger er det sammenheng mellom driftsareal og planene om investeringer i maskiner. Bønder med størst driftsareal har også i størst grad planer om slike investeringer.

3.5 Investeringsvilje over tid

Spørsmålene om forventede investeringer i driftsbygninger og maskiner de neste fem årene har fulgt Trendundersøkelsen fra 2002. Figur 3.2 viser andelen bønder som har angitt det som sannsynlig at de vil foreta større investeringer i driftsbygninger og som planlegger opprustning av maskinparken de neste fem årene.

Figur 3.2: Andel bønder som ser det som ganske eller svært sannsynlig at de vil foreta større investeringer i driftsbygninger og som regner med en viss eller betydelig opprustning av maskinparken de neste fem årene. Prosent.

Andelen som planlegger investeringer av et visst omfang i driftsbygninger eller maskiner de neste årene har variert mellom 25 og 40 prosent. Vi ser en stigende andel bønder med investeringsvilje utover 2000-tallet for så å synke noe i 2010. I 2012 ble det derimot målt den største andelen med vilje til investeringer i perioden Trendundersøkelsen har vært gjennomført. I 2014 har igjen andelen som planlegger investeringer falt markert, og antyder den laveste investeringsviljen for næringen siden undersøkelsen startet i 2002.

Det er verdt å merke seg at tallene viser andelen som ser det som sannsynlig at de vil foreta investeringer, og ikke hvor stor investeringsviljen er hos den enkelte. Tallene sier dermed også noe om

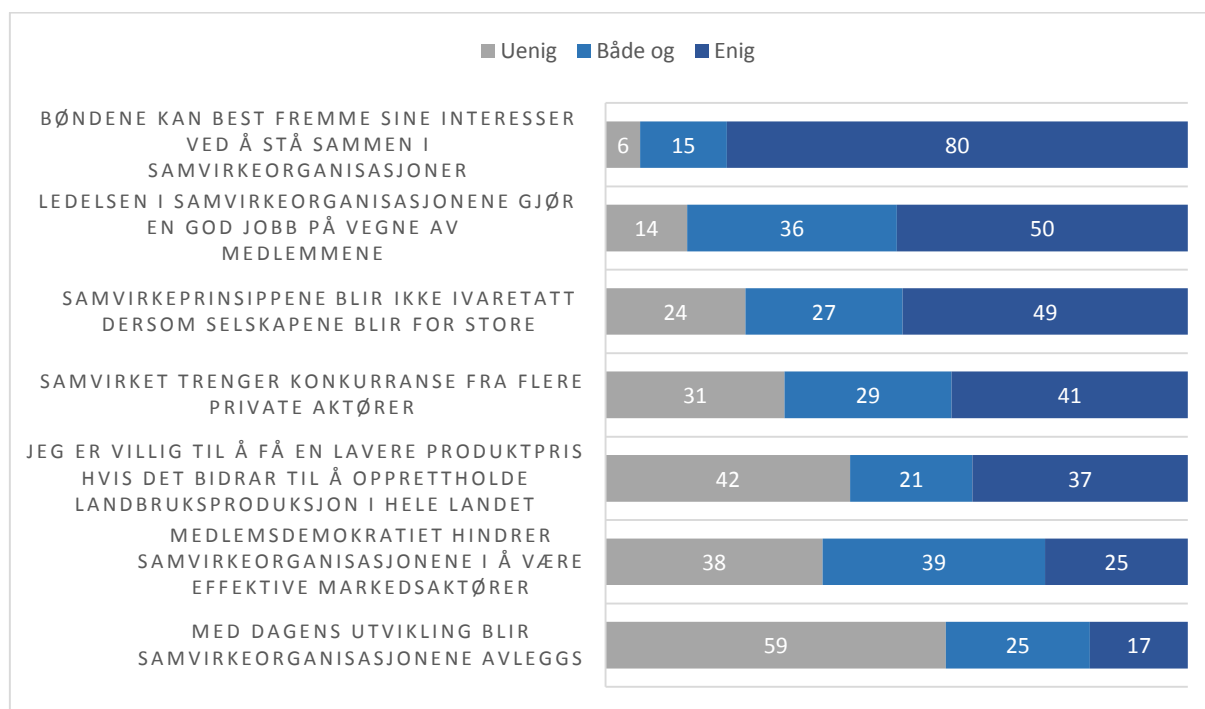
strukturutvikling. Hvis det er mange som vil investere bremser dette antakelig strukturutviklingen, mens når det er få som signaliserer planer om investeringer antyder dette at strukturutviklingen akselererer i retning av færre og større driftsenheter.

Trendundersøkelsen i 2012 kom kort tid etter framlegging av Meld.St. nr. 9 der regjeringen signaliserte behovet for økt norsk landbruksproduksjon. Tolkningene var positive i forhold til at samfunnet trenger norsk landbruksproduksjon inn i en tid med befolkningsvekst og miljøutfordringer for det globale landbruket. Trendundersøkelsen for 2012 kan ha fanget opp landbrukets respons på disse politiske signalene.

I 2014 har dette snudd til en markert reduksjon i andelen som planlegger større investeringer i landbruket. Undersøkelsen fanger opp regjeringsskifte og politiske signaler om liberalisering og de-regulering av landbruket. Dette kan ha skapt økt usikkerhet som gjør at mange bønder avventer planer om investeringer for framtiden. De nye politiske signalene er også at framtidens landbruk skal ha større og mer kostnadseffektive driftsenheter. Dette gir plass til færre driftsenheter og til at færre kan investere for en framtid i næringen.

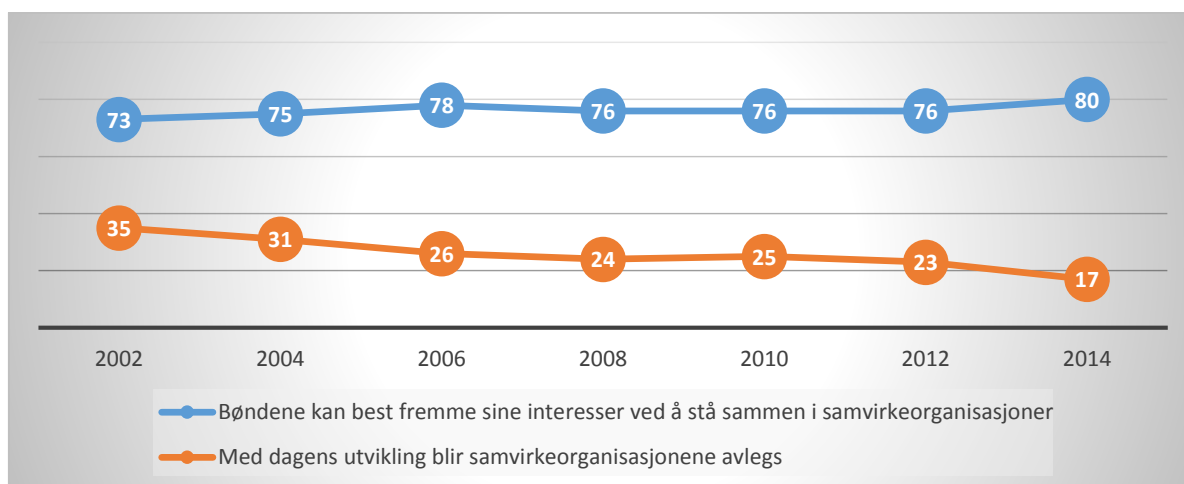
4. Holdninger til landbrukssamvirke

Oppslutningen om landbrukssamvirket kan måles på ulike måter, både gjennom bøndernes valg av mot-taker for egne produkter eller gjennom ulike holdninger. Holdning til landbrukssamvirke kan også dreie seg om holdning til samvirket som ide eller til Landbrukssamvirket slik det i dag fungerer. I Trendundersøkelsen har vi flere påstander som måler ulike sider ved landbrukssamvirket og vi skiller her ikke mellom de ulike samvirkeorganisasjonene. Resultatene fra 2014-undersøkelsen er gjengitt i figuren under.

Figur 4.1: Grad av enighet i påstander som omhandler landbrukssamvirke. Tall fra Trender 2014.

Ideen om at bønder best fremmer sine interesser ved å stå sammen i samvirker har stor oppslutning. Åtte av ti bønder støtter denne ideen. Kun seks prosent er uenige i påstanden. Godt over halvparten er også av den formening at samvirke som organisasjon ikke vil utspille sin rolle gitt dagens utvikling. Om vi ser på utviklingen fra 2002 til 2014 på disse to påstandene er det mye som tyder på at samvirket har styrket sin stilling blant bønderne.

Figur 4.2: Andel som har svart enig (helt eller delvis enig slått sammen) på påstander om Landbrukssamvirket. Tall fra Trender 2002-2014.

I 2002 var det 73 prosent som sa seg helt eller delvis enig i påstanden om at bøndene best kan fremme sine interesser ved å stå sammen i samvirkeorganisasjoner, mens andelen var økt til 80 prosent i 2014. Vi legger også merke til at mye av denne økningen har skjedd fra 2012 til 2014. Når det gjelder påstanden om at samvirket utspiller sin rolle gitt dagens utvikling, er andelen som er enig redusert fra 35 prosent i 2002 til 17 prosent i 2014. Samvirkeideen står altså sterkere i dag enn den gjorde på begynnelsen av 2000-tallet, og det synes også å være slik at bøndene har større tro på at samvirke er en løsning som også har sin berettigelse gitt dagens utvikling.

Hvis vi går tilbake til resultatene i figur 4.1 ser vi at bøndene jevnt over synes å være fornøyd med den jobben som ledelsen i samvirket gjør. Her har det vært store endringer i perioden 2002 til 2014. I 2002 var det 29 prosent som var enige i at ledelsen gjorde en god jobb, andelen økte til drøyt 40 prosent i 2006/08 for så å synke til henholdsvis 32 og 34 prosent i 2010 og 2012, før den altså økte til 50 prosent i 2014. Hva som ligger bak disse betydelige svingningene er det vanskelig å si noe sikkert om, men det kan være noe av de samme mekanismene som ligger bak en økt oppslutning om en politisk styrt landbrukspolitikk som vi påviser i neste kapittel.

I takt med at oppslutningen om landbrukssamvirket har økt blant bøndene ser vi også at det er en redusert andel som er enige i at samvirkeprinsippene ikke blir ivaretatt dersom selskapene blir for store. I 2002 var det 68 prosent som mente at når selskapene ble store ble ikke samvirkeprinsippene ivaretatt, mens andelen som er av denne formening er blitt gradvis redusert i hele perioden til dagens 49 prosent. Selv om andelen som mener at samvirkeprinsippene er truet av for store selskaper er redusert med 19 prosentpoeng fra 2002, skal man merke seg at nær halvparten av bøndene ser at ideen bak samvirket som organisasjonsform kan trues av for store organisasjoner. At medlemsdemokratiet, som samvirket er tuftet på, kan være et hinder for at organisasjonen kan opptre som en effektiv markedsaktør mente 32 prosent i 2002 var et faktum. Denne andelen er gradvis blitt redusert til 23 prosent i 2014.

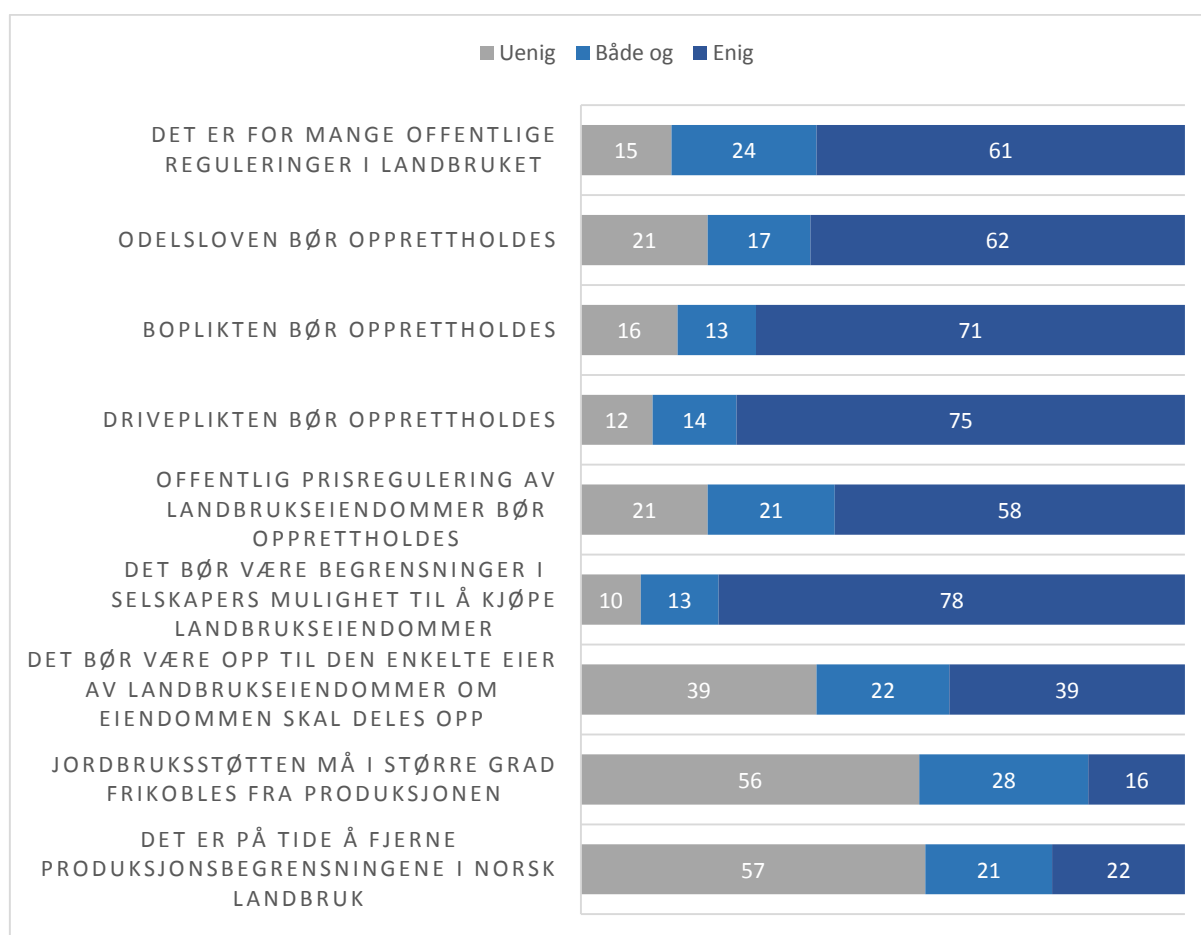
Når det gjelder kjøtt er det flere private aktører som konkurrerer med samvirkebedriften Nortura, selv om Nortura er den klart største markedsaktøren. Når det gjelder melk er konkurransen langt svakere – kun Synnøve Finden og Q-meieriene er konkurrenter til samvirkebedriften TINE. 41 prosent oppgir at de mener at samvirket trenger konkurranse fra flere private aktører, og denne andelen har gradvis blitt redusert fra 56 prosent i 2002, til altså 41 prosent i 2014. Bare fra 2012 til 2014 falt denne andelen med fire prosentpoeng. Det er altså en langt lavere andel av bøndene som i dag mener at landbrukssamvirket har behov for konkurranse fra flere private aktører enn det var i 2002.

En ting er det å støtte opp om samvirket som ide og selskap, noe helt annet kan det være å leve etter det som ligger i samvirkeideen. Påstanden «Jeg er villig til å få en lavere produktpris hvis det bidrar til å opprettholde landbruksproduksjon i hele landet» kan være et mål på villigheten til å ofre noe på vegne av fellesskapet. Nå er det riktignok slik at det å stå sammen i samvirker – altså selv være deleier i foredlingsleddet – i seg selv skal gi bonden bedre betalt. Samvirker gir bøndene makt i verdikjeden og overskuddet går tilbake til bøndene selv i form av høyere produktpris. Premissene bak påstanden kan derfor diskuteres, men det er likevel slik at det er en geografisk prisutjevning innenfor landbruks-samvirkene. I 2014-undersøkelsen var det 37 prosent av bøndene som sa seg enige i denne påstanden og det har vært en gradvis økt oppslutning om dette prinsippet siden 2002 da andelen var på 26 prosent. Likevel er det verdt å merke seg at bøndenes oppslutning om samvirke som ide og som selskap er langt høyere enn oppslutningen om lik produktpris uavhengig av hvor i landet gården ligger (prisutjevning).

5. Bøndene og landbrukspolitikken

Vi har flere spørsmål i skjemaet som på ulik måte omhandler bøndenes forhold til og syn på den landbrukspolitikken som føres, og mange av disse har vært med i samtlige Trendundersøkelser, men noen har også kommet til underveis. I dette kapitlet skal vi både gi en framstilling av resultatene på noen av de landbrukspolitiske spørsmålene fra 2014-undersøkelsen, se på utviklingen over tid og analysere mer grundig hvilke faktorer som påvirker hva bøndene selv mener om landbrukspolitiske spørsmål. Er det egenskaper ved bonden som først og fremst bestemmer hva bonden mener om retningen på landbrukspolitikken, eller er det forhold knyttet til driften og gården som er de avgjørende faktorene?

Mange av de spørsmålene som måler landbrukspolitiske tema er formulert som påstander og måler altså bøndenes mening om landbrukspolitikken generelt, men også om spesifikke landbrukspolitisk virkemidler. Vi starter med å se nærmere på de meningsmålede påstandene fra 2014-undersøkelsen som er framstilt i figuren under.

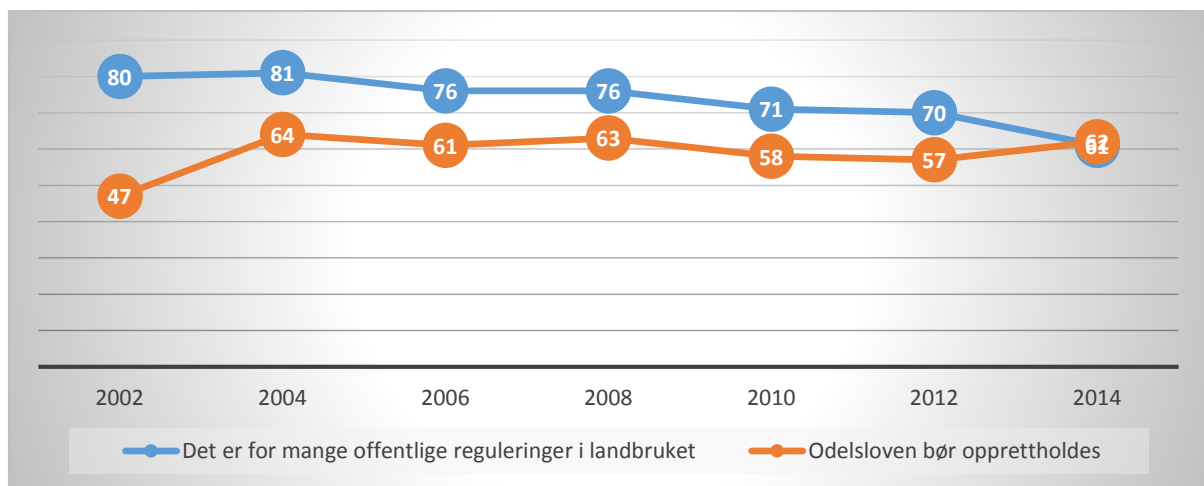
Figur 5.1: Grad av enighet i påstander som omhandler virkemidlene i landbrukspolitikken. Tall fra Trender 2014.

61 prosent av bøndene er enige i den generelle påstanden om at det er for mange offentlige reguleringer i landbruket - kun 15 prosent sier seg uenige. Dette bildet står imidlertid i noen grad i motsetning til det bildet vi får når vi spør om oppslutningen om spesifikke reguleringer, og det kan derfor synes som om bøndene mener det er for mange reguleringer i landbruket, men samtidig slutter de i stor grad opp om hver av dem når det kommer konkrete eksempler på sentrale regler som de må for-

holde seg til. Dette behøver selvsagt ikke å være noe annet enn en tilsynelatende motsetning i og med at vi kun spør om oppslutningen om enkelte konkrete reguleringer, og på langt nær alle.

Det er en klar majoritet av bøndene som både er tilhengere av at odelslov, bo- og driveplikt og prisreguleringene på landbrukseiendommer opprettholdes, av at det bør være begrensninger i lovverket for at selskaper kan kjøpe landbrukseiendommer, at jordbruksstøtten ikke frikobles fra produksjonen og at produksjonsbegrensningene består. Den eneste av reglene som bøndene i merkbar grad ønsker liberalisert er, at det bør være opp til den enkelte eier om en ønsker å dele opp eiendommen eller ikke. På dette området ble lovverket myket opp våren 2013 og bøndene står delt i synet på om dette er en riktig liberalisering eller ikke. Hovedmønstrer er altså at majoriteten av bøndene slår ring om sentrale lovreguleringer i landbrukspolitikken, men det er også en gruppe på om lag 20 prosent som er for en mer deregulert landbrukspolitikk.

Påstanden om at det er for mange offentlige reguleringer i landbruket har vi hatt med i Trendundersøkelsen siden 2002, det samme er tilfelle for spørsmål om odelsloven bør opprettholdes.

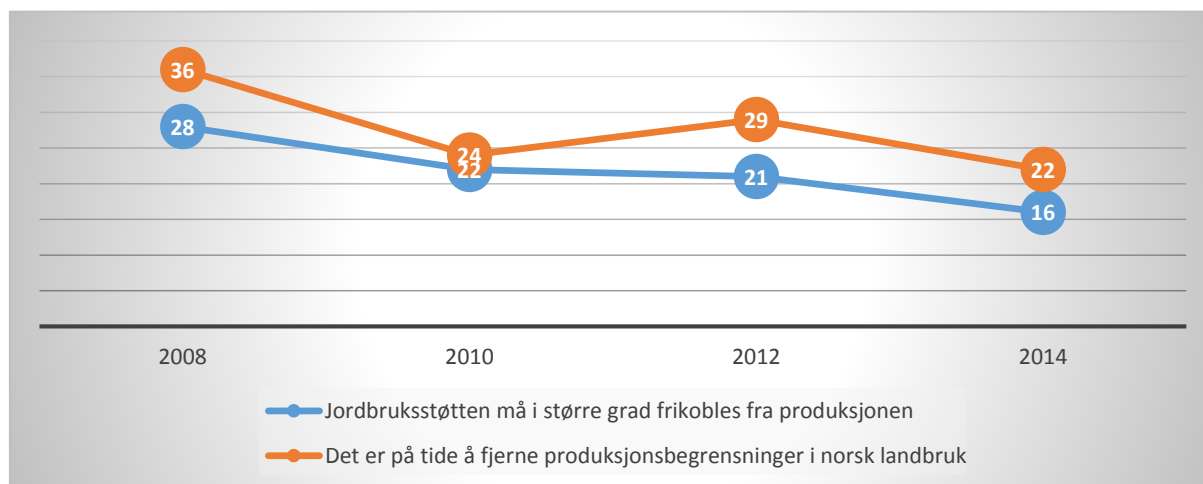
Figur 5.2: Andel enig i påstandene «det er for mange offentlige reguleringer i landbruket» og «odelsloven bør opprettholdes». Trender 2002-2014.

Det har vært en betydelig nedgang i andelen som mener at det er for mange offentlige reguleringer i landbruket. På begynnelsen av 2000-tallet var det i overkant av 80 prosent som var enige i denne påstanden, men ble gradvis redusert til 70 prosent i 2012 for så å falle til 61 prosent to år etter. Nedgangen fra 2012 til 2014-undersøkelsen er altså betydelig, med hele ni prosentpoeng. Samtidig har det vært en gradvis økt oppslutning om odelsloven – fra 47 prosent i 2002 til 62 prosent i 2014. Fra 2004 til 2014 er det riktig å si at oppslutningen om odelsloven har vært relativt stabil, men med små svingninger fra år til år. Vi er altså i en situasjon at samtidig som odelsloven er under debatt og nærmere en avvikling enn den kanskje noen gang har vært, er oppslutningen om loven stabilt høy.

Fra 2002- til 2012-undersøkelsen var oppslutning om bo- og driveplikten samlet i én påstand, mens vi i 2014-undersøkelsen valgte å splitte opp påstanden i to, i og med at dette er to lover. I 2002-undersøkelsen var det 56 prosent som oppgav at de var enige i at bo- og driveplikten burde opprettholdes. Denne andelen økte til 70 prosent i 2004 og har holdt seg stabil rundt 70 prosent i alle år fram til 2012. 2014-undersøkelsen viser at 71 prosent er enige i at boplikten bør opprettholdes, mens 75 prosent støtter en opprettholdelse av driveplikten. Mye tyder altså på at oppslutningen om både bo- og drive-

plikten er den samme i dag som den har vært de siste ti årene². Det vil si at vi stort sett finner igjen det samme mønstret for bo- og driveplikten som vi fant for oppslutningen om odelsloven.

I 2008 satte vi inn de to påstandene «jordbruksstøtten må i større grad frikobles fra produksjonen» og «det er på tide å fjerne produksjonsbegrensninger i norsk landbruk». Resultatene fra 2008 til 2014 er framstilt i figuren under.

Figur 5.3: Andel enig i påstandene «jordbruksstøtten må i større grad frikobles fra produksjonen» og «det er på tide å fjerne produksjonsbegrensninger i norsk landbruk». Trender 2008-2014.

Andelen som mener at jordbruksstøtten bør frikobles fra produksjonen er redusert med 12 prosentpoeng fra 2008 til i dag, mens andelen som støtter en fjerning av produksjonsbegrensningene er redusert med 14 prosentpoeng i samme periode. I likhet med endringene i syn på landbrukspolitikken som vi så i figur 5.2 for perioden 2002 til 2014 viser også disse resultatene at oppslutningen om en deregulert landbrukspolitikk er redusert de siste årene.

5.1 En deregulert landbrukspolitikk

Ved å slå sammen de ni variablene som er framstilt i figur 5.1 i en indeks får vi et samlet mål på bøndernes holdning til landbrukspolitiske virkemidler langs en dimensjon fra liberal til styring³. Denne indeksen ble så delt inn i fem grupper: 1) Sterk liberal med 15 prosent av utvalget, (2) Svak liberal med 24 prosent, (3) Både og med 21 prosent, (4) Svak politisk styring med 26 prosent og (5) Sterk politisk styring med 14 prosent av utvalget. I det videre skal vi bruke denne variabelen til å se hvordan ulike grupper av bønder fordeler seg på denne variabelen og hvordan dette kan forklare hvordan holdninger til en liberal versus politisk styrt landbrukspolitikk dannes blant norske bønder.

Vi finner ingen signifikant sammenheng mellom hverken alder eller kjønn når det gjelder i hvilken grad bøndene ønsker en liberal eller politisk styrt landbrukspolitikk, men derimot er det betydelig forskjell avhengig av om man har landbrukspolitisk utdanning eller ikke.

² Påstandene «offentlig prisregulering av landbrukseiendommer bør opprettholdes», «det bør være begrensninger i selskapers mulighet til å kjøpe landbrukseiendommer» og «det bør være opp til den enkelte eier av landbrukseiendommer om eiendommen skal deles opp» ble først satt inn i Trender 2014.

³ Cronbach Alpha 0.77

Tabell 5.1: Holdning til landbrukspolitikk etter om man har landbruksfaglig utdanning eller ikke. Trender 2014. Prosent.

	Har ikke landbruksfaglig utdanning	Har landbruksfaglig utdanning	Totalt
Sterk liberal	16	11	13
Liberal	25	20	23
Både og	23	22	22
Politisk styring	27	28	27
Sterk politisk styring	10	19	14
Sum	101	100	99
N	769	816	1585

χ^2 37.4071, $p < .001$

Som det går fram av tabellen over er de som har landbruksfaglig utdanning i signifikant større grad tilhenger av en politisk styrt landbrukspolitikk enn de som ikke har slik utdanning er. Mens 41 prosent av de uten landbruksfaglig utdanning heller mot en liberal landbrukspolitikk er tilsvarende andel for de med landbruksutdanning 31 prosent. Det er en større andel blant bønder uten landbruksfaglig utdanning som ønsker en liberal landbrukspolitikk (41 prosent) enn som ønsker en mer politisk styrt næring (37 prosent). For gruppen med landbruksfaglig utdanning er det motsatt – 31 prosent ønsker en mer liberal politikk, mens 47 prosent heller mot en mer politisk styrt landbrukspolitikk. Det er mulig at denne forskjellen – eller deler av forskjellen – kan forklares med forskjell mellom det å ha utdanning versus det å ikke ha utdanning, og for å kontrollere for dette vil vi i regresjonsmodellen (se tabell 5.5) kontrollere for bøndenes generelle utdanningsnivå. Altså at det er utdanning i seg selv som forklarer forskjellen, og ikke det å ha landbruksfaglig utdanning eller ikke.

Hvordan bøndene ser på landbrukspolitikken kan også ha sammenheng med egne planer for bruket framover. Er det for eksempel slik at de som ser for seg produksjonsøkning i større grad er tilhenger av en liberalisert landbrukspolitikk fordi en slik politikk gir dem større handlingsrom? Eller er det slik at det er de bøndene som planlegger produksjonsnedgang eller driftsnedlegging som er tilhenger av en mer liberal politikk?

Tabell 5.2: Holdning til landbrukspolitikk etter planer for bruket i løpet av de neste fem årene. Trender 2014. Prosent.

	Planlegger produksjonsøkning		Planlegger produksjonsnedgang		Planlegger nedlegging		Planlegger (mer) tilleggsnæring	
	Nei	Ja	Nei	Ja	Nei	Ja	Nei	Ja
Sterk liberal	16	9	12	23	11	20	13	16
Liberal	23	22	23	21	21	28	23	21
Både og	20	26	23	20	23	21	22	23
Pol. styring	27	28	28	25	29	21	27	27
Sterk pol. styring	14	15	15	12	15	11	15	13
Sum	100	100	101	101	99	101	100	100
N	978	626	1340	264	1254	350	1253	351
P-verdi	.002		<.001		<.001		.569	

Om en planlegger produksjonsøkning eller ikke i løpet av de neste fem årene slår signifikant ut på holdning til landbrukspolitikken, men forskjellene er likevel ikke store. Forskjellen mellom de som planlegger og de som ikke planlegger produksjonsøkning er at den siste gruppen i noe større grad (39 prosent) ønsker en liberal landbrukspolitikk sammenlignet med de som planlegger produksjonsøkning (31 prosent). Ser vi på gruppen som planlegger produksjonsnedgang i løpet av de neste fem årene ønsker de, i større grad enn de som ikke har planer om redusert produksjon, en liberal landbrukspolitikk. Det samme er forholdet for de som planlegger nedlegging av driften i løpet av de neste fem

årene versus de som ikke går med planer om å legge ned driften. En mulig tolkning av dette kan være at en for politisk styrt landbrukspolitikk er medvirkende årsak til at bønder velger å trappe ned på drifta eller velger å legge den helt ned. Men det kan også henge sammen med hvor sterk identitet man har som bonde i og med at spørsmålet om hvor man står i landbrukspolitikken er har sammenheng med hvor man mer generelt plasserer seg i det politiske landskapet. Vi finner at de som først og fremst har sin yrkesidentitet som bonde i langt sterkere grad enn de som har sin identitet fra annet yrke, ønsker en næring som er politisk styrt. I tillegg viser dataene at desto mer du jobber på gården (målt i antall timer), jo sterkere tilhenger er man av en politisk styrt næring. Hvor mye arbeidstid man legger ned på gården har naturlig nok sammenheng med om man har sin yrkesidentitet som bonde eller fra et yrke utenfor bruket, og begge disse variablene vil bli lagt inn i regresjonsanalysen for å se hvordan disse variablene, kontrollert for hverandre, påvirker holdning til landbrukspolitikken.

Når det gjelder størrelse på gården (målt i antall dekar som drives av bruket) finner vi at ønske om en politisk styrt næring øker signifikant med gårdsstørrelse. Det er altså ikke slik at de som driver de største gårdsbrukene er større tilhengere av en deregulert landbrukspolitikk, men tvert om.

Videre er det interessant å se i hvilken grad geografisk beliggenhet – altså hvor i landet gården ligger – har betydning. Som beskrevet i kapittel 1 har vi valgt å bruke soneinndelingen for arealtilskudd som mål på region. Soneinndelingen er ment å speile og kompensere de ulempene man mange steder har i landet for å drive landbruk slik at inntektsmulighetene blir mest mulig lik, uavhengig av hvor gården ligger. Samtidig er det naturlig å tenke seg at når det gjelder holdning til landbrukspolitikk er de som driver en gård i en høy tilskuddssone varmere forsvarere av en politisk styrt landbrukspolitikk enn de som er i en lavere sone er. Resultatene framstilt i tabellen under bekrefter dette.

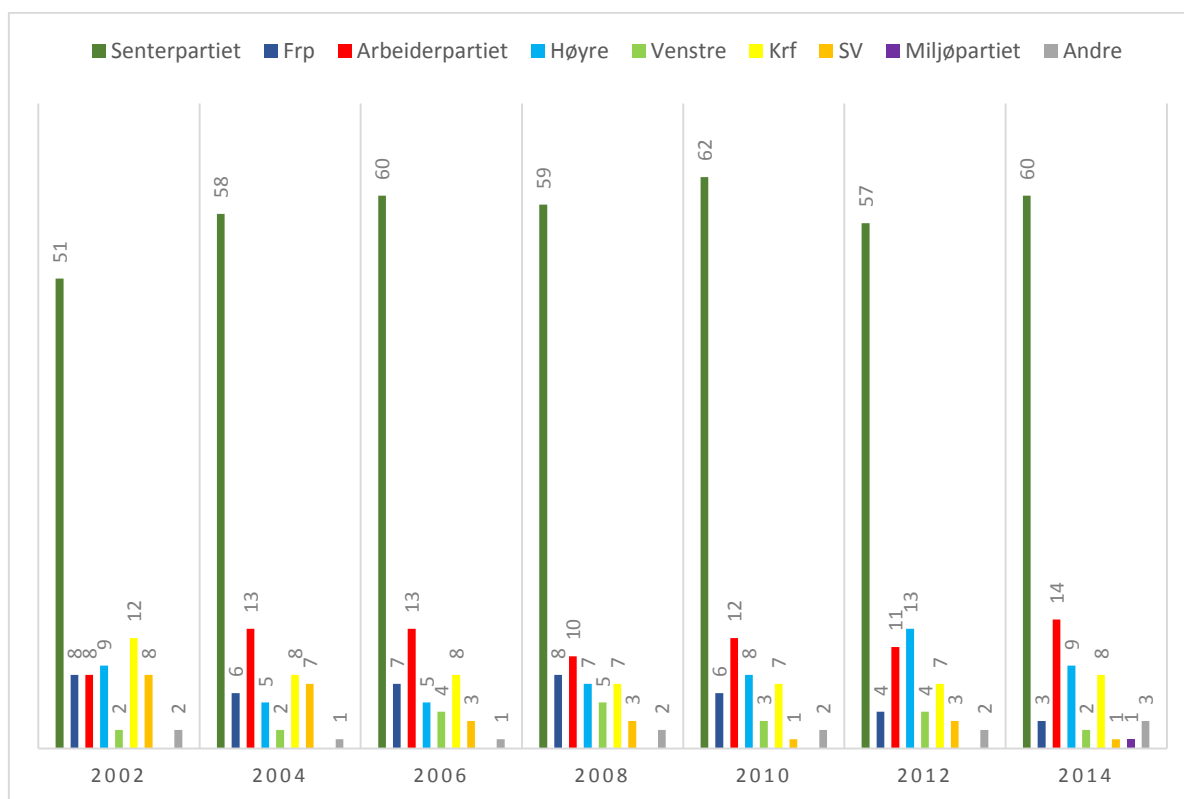
Tabell 5.3: Holdning til landbrukspolitikk etter sone for arealtilskudd. Trender 2014. Prosent.

	Sone 1 og 2	Sone 3 og 4	Sone 5	Sone 6 og 7	Total
Sterk liberal	14	16	12	12	13
Liberal	25	26	21	17	23
Både og	24	24	23	13	22
Politisk styring	24	22	29	40	27
Sterk politisk styring	13	13	15	18	14
Sum	100	101	100	100	99
N	323	438	721	119	1601

χ^2 30.673, $p=.005$

Som det framgår av inndelingen er det små forskjeller i holdning til landbrukspolitikken mellom de som er i sone 1-4, mens de som er i sone 5, og i særdeleshet de som er i sone 6 og 7, i langt større grad ønsker en politisk styrt næring.

Den neste variabelen vi skal se på i analysen er bondens partipolitiske preferanse målt etter hva de har svart på spørsmål om hvilket politisk parti de ville ha stemt på om det var stortingsvalg i morgen. Det er hverken noen hemmelighet eller overraskelse at norske bønder slutter opp om Senterpartiet, og som vi ser av figuren under kan det tyde på at andelen Sp-bønder har økt i perioden fra 2002 til 2014. I 2002 stemte halvparten av bøndene på Senterpartiet, i 2014 var andelen økt til 60 prosent. Dette behøver ikke være et uttrykk for at oppslutningen om Senterpartiet øker blant norske bønder, men kan snarere være et uttrykk for at det er Sp-bøndene som i minst grad legger ned driften.

Figur 5.4: Hvilket politisk parti bøndene ville ha stemt på hvis det var Stortingsvalg dagen etter. Trender 2002-2014. Prosent.

Bøndenes oppslutning om Frp lå rundt 6-8 prosent fra 2002 til 2010, for å synke til fire prosent i 2012 og videre til tre prosent i 2014. Oppslutningen om Høyre har svingt mer fra år til år, fra sitt laveste på fem prosent i 2004-2006 til en topp i 2012 på 13 prosent. I 2014 var andelen på ni prosent. Venstre har ligget på fra to til fem prosent, og hadde i 2014-undersøkelsen en oppslutning på to prosent. Det andre støttepartiet til dagens regjering, KrF, hadde i 2002 en oppslutning på 12 prosent blant norske bønder, i årene etter har andelen KrF-velgere blant bøndene ligget stabilt rundt 7-8 prosent. Arbeiderpartiet har i hele perioden hatt en oppslutning blant norske bønder på 10-14 prosent, mens oppslutningen om SV har falt fra åtte prosent i 2002 til en prosent i 2014, som er samme oppslutning som Miljøpartiet de grønne fikk. Hvis vi legger inn hvilket parti bøndene stemte på i 2014 i analysen, ser vi at det er en sterk sammenheng mellom bondens partipolitiske ståsted og holdning til landbrukspolitikken.

Tabell 5.4: Holdning til landbrukspolitikk etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.

	Ap	Frp	Høyre	KrF	Sp	Venstre	Annet parti ⁴	Vet ikke	Totalt
Sterk liberal	11	53	48	11	5	14	12	15	15
Liberal	28	30	26	22	19	32	17	30	30
Både og	20	14	21	29	22	25	15	24	24
Politisk styring	27	0	5	22	35	25	35	19	19
Sterk politisk styring	13	2	1	16	18	6	21	12	12
Sum	99	99	101	100	99	102	100	100	100
N	163	39	115	99	733	25	40	233	1447

χ^2 296.317, $p > .001$

⁴ Utgjøres i all hovedsak av Miljøpartiet de grønne (17 personer), SV (16 personer) og Rødt (seks personer).

Blant Frp og Høyres velgere finner man knapt bønder i gruppen som ønsker en politisk styrt næring, og blant venstres velgere er det en større andel på den liberale enn på den politisk styrte siden. Arbeiderpartiet og KrF sine sympatisører er på mange måter delt i to, med tilnærmet like stor andel i den liberale enden av skalaen, som i den politisk styrte enden. Senterpartiet skiller seg ut med en klar overvekt av velgere som foretrekker en politisk styrt landbruksnæring (53 prosent). Dette kan tyde på at bondens egne politiske og ideologiske standpunkt har vel så mye å si for hva han eller hun mener om landbrukspolitikken som forhold ved gården og dens produksjon.

Vi har også sett på i hvilken grad det å være medlem av henholdsvis Norges bondelag og Norsk bonde- og småbrukarlag har betydning for i hvilken grad man ønsker en liberal eller politisk styrt landbruksnæring. Andelen som ønsker en mer politisk styrt næring, er høyere blant de som er medlemmer av ett av faglagene sammenlignet med de som ikke er medlemmer. Det er en større andel blant medlemmene hos Norsk bonde- og småbrukarlag som ønsker en politisk styrt landbruksnæring enn blant medlemmene til Norges Bondelag, men forskjellen er ikke betydelig.

For å få en mer samlet analyse og framstilling av sammenhengene mellom de ulike forklaringsvariablene vi har sett på, har vi laget en regresjonsmodell som inkluderer alle variablene og som altså kontrollerer for sammenhenger mellom variablene. Den avhengige variabelen, holdning til landbrukspolitikk langs aksene liberal – politisk styring, er den kontinuerlige indeksen som ble laget av de sju landbrukspolitiske påstandene, og altså ikke den grupperte som ble brukt i de bevarte sammenhengene som er vist ovenfor.

Tabell 5.5: Holdning til landbrukspolitikk etter dimensjonen liberal – statlig styring. Lineær regresjon. N(1328)

	Ustand. B	St.avvik	t-verdi	p-verdi	R ²
<i>Konstantledd</i>	20,554	6,319	3,22	,001	
Kjønn (Kvinner er ref.kat.)	,069	,108	0,64	,523	
Alder(kontinuerlig)	,010	,003	3,09	,002	
Utdanningsnivå (5 kategorier)	,147	,029	5,01	,000	
Landbruksfaglig utdanning (Ikke landbruksfaglig utdanning er ref.kat.)	,106	,070	1,52	,129	,026
Politisk parti (Frp ref.kat)					
Ap	1,253	,188	6,67	,000	
Høyre	-,016	,192	-0,08	,935	
KrF	1,183	,210	5,64	,000	
Senterpartiet	1,409	,173	8,17	,000	
Venstre	,693	,285	2,43	,015	
Annet parti	1,254	,255	4,92	,000	
Vet ikke	,954	,186	5,12	,000	,174
Yrkesidentitet (Annet yrke ref. kat)					
Gårdbruker	,287	,115	2,50	,013	
Begge deler	,159	,094	1,69	,627	
Vet ikke	,192	,396	0,49	,091	,197
Arbeidstid på gården (6 kategorier)	,092	,035	2,62	,009	,214
Gårdsstørrelse (eid og leid jord)	-,007	,032	-0,21	,831	,215
Sone (Sone 1 og 2 ref.kat)					
Sone 3 og 4	-,107	,094	-1,13	,257	
Sone 5	,106	,090	1,17	,240	
Sone 6 og 7	,114	,144	0,79	,429	,218
Planlegger produksjonsøkning neste fem år	-,063	,073	-0,86	,389	
Planlegger produksjonsnedgang neste fem år	-,202	,103	-1,97	,049	
Planlegger driftsnedlegging neste fem år	-,245	,093	-2,63	,009	,230
Medlem i Faglag (Ikke medlem ref.kat.)					
Norges Bondelag	,241	,081	2,96	,003	
Norsk bonde- og småbrukarlag	,333	,129	2,59	,010	,237

Hva er det denne analysen forteller oss: For det første at de variablene vi har lagt inn forklarer 24 prosent av forskjellen (variansen) i bøndenes ønske om liberal versus politisk styrt landbruksnæring. Den variabelen som forklarer det meste av variansen (14,8 prosent) er hvilket politisk parti bøndene vil stemme på. Det er altså bondens generelle politiske eller ideologiske ståsted som er den klart viktigste faktoren for å forklare i hvilken grad de ønsker en liberal eller mer politisk styrt landbruksnæring. Det er altså ikke faktorer knyttet til gårdsdrifta som er det viktigste når bøndene gjør seg opp en mening om hvilken landbrukspolitikk de ønsker. Samtidig er det selvsagt også i stor grad slik at bønder, som oss andre, velger politisk parti ut fra det som vi mener best vil gagne oss. Høyre-bøndene skiller seg ikke fra Frp-bøndene i denne sammenhengen, men står sammen i ønske om en mest mulig liberal landbrukspolitikk. Velgerne fra samtlige av de andre partiene, inkludert de som ikke vet hva de ville ha stemt, ønsker i signifikant sterkere grad enn Frp og Høyre-bøndene en landbruksnæring som er mer politisk styrt. Nærmest Frp og Høyre, ligger Venstre-bøndene. Lengst unna ligger Senterpartiet, etterfulgt av Arbeiderpartiet og Krf. Mønstret blant bøndene når det gjelder syn på liberal versus politisk styrt landbruksnæring følger altså det mønstret vi ser i de politiske partiene på riksplan.

Videre ser vi at alder gir signifikant utslag: desto eldre en er, jo sterkere politisk styring ønsker man av landbruksnæringen. Nå er det slik med måling av alderseffekter på et gitt punkt ikke gir svar på om dette er et syn på landbrukspolitikken som vil følge kohorten i framtiden eller om det er slik at holdningene endres i retning av ønske om en mer politisk styrt landbrukspolitikk med alderen⁵. Når det gjelder utdanning ser vi at generelt utdanningsnivå gir signifikant utslag, mens om man har landbruksfaglig utdanning ikke gjør det. Om man hadde landbruksfaglig utdanning eller ikke var signifikant i modellen fram til at yrkesidentitet ble lagt inn, noe som kan forklares med at de som har sin identitet knyttet til det å være bonde i større grad har en landbruksfaglig utdanning. Vår analyse viser altså at når det gjelder utdanning så er det det generelle utdanningsnivået som påvirker sterkest og mer direkte, hva man mener om landbrukspolitikken, og ikke om man har landbruksfaglig utdanning eller ikke.

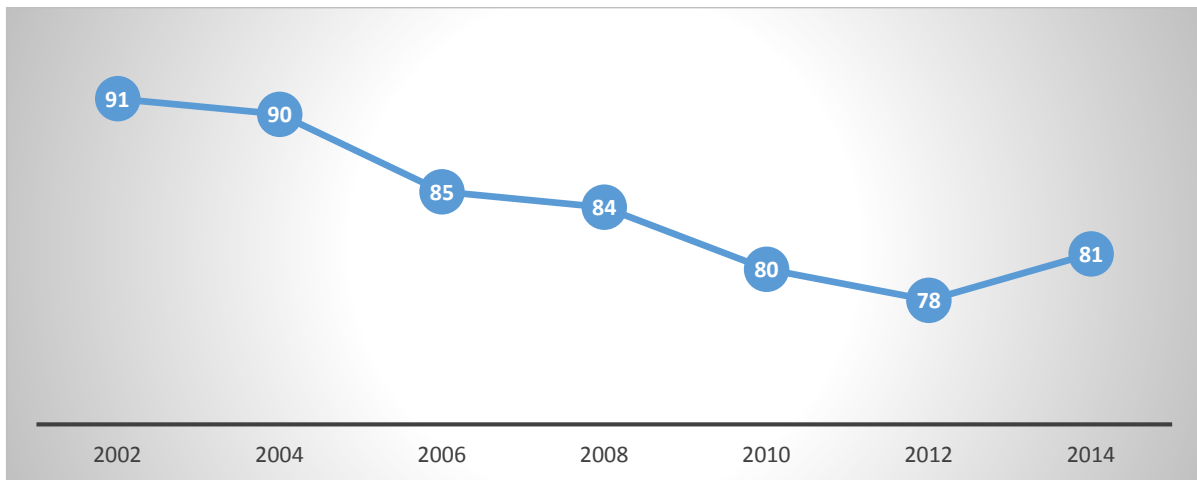
Når det gjelder forhold ved gården og gårdsdrifta så ser vi at den signifikante sammenhengen vi fant mellom gårdsstørrelse (målt i drevet dekar) og ønske om en mer politisk styrt landbruksnæring, ikke gjenfinnes i analysen. Det vil altså si at det var bakenforliggende variabler som er inkludert i modellen som forklarer den bivariate sammenhengen. Sammenhengen mellom arbeidstid og holdning til landbruks-politikken er signifikant også i regresjonsanalysen, og dette altså til tross for at gårdsstørrelse ikke er det. Det er altså slik at desto mer tid man legger ned i arbeid på bruket, jo sterkere styring ønsker man av landbrukspolitikken. Videre er det verdt å merke seg at den bivariate sammenhengen vi hadde mellom holdning til landbrukspolitikken og soneinndeling er spist opp av andre variabler i regresjonsanalysen. Den variabelen som «spiser opp» den signifikante sammenhengen (sone 5 og sone 6 og 7 signifikant større ønske om politisk styrt landbruksnæring) er politisk parti-preferanse. Hvor bonden står i det politisk-ideologiske landskapet mer generelt gjør at betydningen av hvilken tilskuddszone han/hun tilhører, ikke lenger er med å forklare variansen i holdninger til landbrukspolitikken.

Når det gjelder hvilke planer bonden har for driften de kommende fem årene ser vi at om han eller hun planlegger produksjonsøkning ikke har noe signifikant bidrag til modellen, mens de som planlegger produksjonsnedgang eller å legge ned driften helt i signifikant større grad ønsker en mer liberal landbrukspolitikk. For disse to gruppene holder altså den signifikante sammenhengen seg, og vi ser altså at det er blant nedtrappings- og exitbøndene at holdningen til en mer liberal landbrukspolitikk er størst, også når vi har kontrollert for yrkesidentitet. I hvilken grad de gir seg fordi de er uenige i landbrukspolitikken vet vi ikke, men det kan være en sammenheng. Det kan også være at vissheten om at de

⁵ Alder var ikke signifikant i den bivariate analysen. Det at alder gir signifikant bidrag til regresjonsmodellen kan ha sammenheng med at variabelen er kontinuerlig i regresjonen, mens den var delt inn i fire aldersgrupper i den bivariate analyse.

snart skal ut av næringen gjør at de identifiserer seg mer som forbruker og skattebetaler og ser kostnaden med en sterk statlig styring av landbruket.

Samtidig ser vi av en analyse av hva bøndene har svart på påstanden «på grunn av landbrukspolitikken som føres vil mange kvie seg for å ta over gårdsbruk i årene framover» at 81 prosent i 2014-undersøkelsen svarte at de var helt eller delvis enige i denne påstanden. Samtidig viser trenddataene fra hele perioden at denne andelen har vært nedadgående fra og med 2002, selv om det har vært en økning på tre prosentpoeng fra 2012 til 2014 og således et brudd med denne trenden.

Figur 5.5: Andel som er enige i påstanden «på grunn av landbrukspolitikken som føres, vil mange kvie seg for å ta over gårdsbruk i årene framover». Prosent. Trender 2002-2014

De som er medlemmer i enten Bondelaget eller Bonde- og småbrukarlaget er i signifikant større grad tilhenger av en mer politisk styrt landbruksnæring, sammenlignet med de som ikke er medlemmer i noen av de to faglagene. Dette til tross for at vi kontrollerer både for yrkesidentitet, gårdsstørrelse og arbeidstid nedlagt på bruket.

Oppsummeringsvis viser denne regresjonsanalysen at det er en rekke faktorer som påvirker bøndenes holdning til en liberal versus en mer politisk styrt landbrukspolitikk, men at den faktoren som har desidert størst forklaringskraft av de vi har inkludert i analysen er hvor bonden mer generelt står i det politiske og ideologiske landskapet.

5.2 Meninger om prioriteringer i landbrukspolitikken

I 2010 leverte Riksrevisjonen en forvaltningsrevisjon av norsk landbrukspolitikk hvor de så på de politisk satte målene for landbrukspolitikken og hvor godt virkemidlene har bidratt til å nå disse målene (Riksrevisjonen 2010). Konklusjonen var relativt klar ved at den viste til svak måloppnåelse for flere av de målene som Stortinget har satt for landbruket. De trakk spesielt fram dårlig måloppnåelse når det gjaldt å opprettholde et aktivt og variert jordbruk over hele landet, men også målet for ivaretagelse av areal- og landskapsressurser og ulike miljøhensyn er i varierende grad nådd. De pekte på at det i deler av landet er stor nedleggelse av gårdsbruk, svak framtidstro blant bøndene, stor andel leiejord og mange ubebodde landbrukseiendommer. Det pekes også på at det er mange mål i landbrukspolitikken og at det er en utfordring for måloppnåelsen at flere av disse er motstridene – du kan få det ene, men ikke det andre.

Argumentene for at vi skal ha en landbrukspolitikk som støtter opp under næringen i Norge er nedfelt i ulike stortingsmeldinger oppgjennom årene. Nå sist høsten 2011 da den siste Mat- og landbruksmeldingen ble levert (Meld. St. 9 (2011–2012)). Ifølge denne meldingen er de fire overordnede målene

for norsk landbruks- og matpolitikk matsikkerhet, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og bærekraftig landbruk. Vi skal altså ha et landbruk over hele landet som sikrer oss høy matsikkerhet, og det skal skje på en bærekraftig måte samtidig som det gir en verdiskaping som kommer bonden til gode.

Matsikkerhet, i tråd med FN sin definisjon, videreføres som et overordnet mål i norsk landbruks- og matpolitikk. All mat som omsettes i Norge skal være trygg. Nok og trygg mat skal danne grunnlag for at befolkningen kan sette sammen et fullgodt kosthold. De tre øvrige overordnede målene bygger alle opp under matsikkerhet. Å ta i bruk landbrukets ressurser over hele landet, ivareta produksjonsgrunnlaget og legge til rette for konkurransedyktige verdikjeder er nødvendig for å kunne produsere mat til egen befolkning. Regjeringen legger til grunn at produksjonen skal skje på en miljømessig bærekraftig måte og at næringen fortsatt skal ha en god produktivitetsvekst.

I en verden med økende press på naturressursene, befolkningsvekst og klimaendringer er det avgjørende at ressursene blir brukt på en miljømessig bærekraftig måte, for å sikre at både dagens befolkning og framtidige generasjoner har tilgang på nok og trygg mat for et fullverdig kosthold, samt andre varer og tjenester. Norsk landbruk produserer miljøgoder som kulturlandskap og biologisk mangfold, og bidrar til opptak og lagring av karbon. Samtidig påvirker norsk landbruk det biologiske mangfoldet i negativ retning og er selv en kilde til forurensning til luft, jord og vann. Produksjonen må tilpasses de rammene som naturen selv setter, og landbruket må ta sin del av ansvaret for å redusere forurensning og klimagassutslipp, og for å ivareta det biologiske mangfoldet. Bærekraftig landbruk er et overordnet mål i norsk landbruks- og matpolitikk.

Ved siden av å produsere varer og tjenester for et marked, er norsk landbruks- og matsektor leverandør av en rekke fellesgoder, dvs. goder som ikke kan omsettes i et marked. De overordnede målene som er beskrevet ovenfor nås gjennom at sektoren produserer en kombinasjon av fellesgoder og andre varer og tjenester. Eksempler på fellesgoder er bosetting, kulturlandskap og jord og skog som karbonlager. De fleste av fellesgodene er unike for landbruket, og produksjonen skjer samtidig med produksjonen av ordinære landbruksvarer og -tjenester. I Norge har dette mangesidige (multi-funksjonelle) landbruket ligget til grunn for utforming av landbruks- og matpolitikken, slik at den medvirker til at den samlede produksjonen av varer, tjenester og fellesgoder gir størst mulig bidrag til samfunnet.

Med Solbergregjeringen fra høsten 2013 ble det varslet endringer i målsettingene i landbrukspolitikken. Landbruksminister Sylvi Listhaug vil arbeide for deregulering av landbrukspolitikken ved blant annet å fjerne konsesjonsloven og boplikten og hun vil skille de distriktpolitiske målsetningene fra landbrukspolitikken. Landbrukspolitikken skal altså ikke lengre, eller like tydelig, være et virkemiddel i distriktpolitikken. Målet om økt produksjon står fast, og kostnadseffektivitet i næringen vil bli prioritert.

I Trendundersøkelsene har vi spurt bøndene om en rekkeområder for landbrukspolitikken og om de mener områdene bør prioriteres svakere, sterkere eller som i dag. Her er det selvsagt mulig å ønske en sterkere prioritering av alle områdene, og som det framgår av tabellen under er dette i stor grad også tilbakemeldingene fra bøndene som har svart på undersøkelsen. De vil i stor grad ha mer av alt, med unntak av å prioritere en politikk som sikrer forbrukerne billigere mat.

Tabell 5.6: Andel som mener ulike mål for landbrukspolitikken bør prioriteres sterkere. Trender 2002-2014. Prosent.

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Sikre matvareberedskap	71	70	72	78	83	87	88
Sikre forbrukerne norske matvarer	75	74	76	78	82	79	80
Sikre bosetting i distriktene	76	75	74	72	78	75	72
Sikre forbrukerne trygge matvarer	70	46	67	59	68	50	67
Sikre matproduksjon over hele landet	61	65	64	69	74	64	66
Forvalte kulturarv	50	48	51	47	55	53	51
Forvalte kulturlandskap/biologisk mangfold	41	42	51	45	54	51	50
Sikre en kostnadseffektiv matproduksjon	36	36	31	37	48	46	46
Sikre forbrukerne billige matvarer	15	14	11	9	13	11	11

Stabilitet, mer enn endring, er hovedmønstrer når det gjelder bøndernes syn på prioriteringer av ulike områder for landbrukspolitikken i perioden 2002 til 2014. Likevel er det noen endringer som vi skal legge merke til.

Generelt synes det å være slik at bønderne mener at det å sikre en mer kostnadseffektiv matproduksjon er et mål som har fått større oppslutning de siste årene. I 2002 var det 36 prosent som mente at kostnadseffektivitet var noe som måtte prioriteres sterkere i landbrukspolitikken, i 2006 var andelen nede i 31 prosent, mens den altså er 46 prosent i dag. Altså ti prosentpoeng høyere i dag enn i 2002. Samtidig er det verdt å merke seg at andelen som mener at det å sikre forbrukerne billige matvarer er noe som bør prioriteres svakere og det har også vært en svak synkende oppslutning om dette fra 2002 til 2014. Det vil altså si at bønderne ikke mener at kostnadseffektiviseringen skal komme forbrukerne til gode i form av billigere matvarer, men at de ser kostnadsreduksjon som et middel for å bedre egen inntekt.

Oppslutningen om landbrukspolitikken med tanke på matvaresikkerhet har økt betydelig fra 2002 til 2014 (17 prosentpoeng), og da spesielt fra inngangen av 2010-tallet. Vi har ikke undersøkelser som viser at dette reflekterer en mer generell oppfatning av matsikkerhet i det norske samfunnet, men vi sitter med et udokumentert inntrykk av at oppmerksomhet om matsikkerhet på mange måter har fått en renessanse. Den offentlige oppmerksomheten om jordvern er en viktig del av denne debatten. I siste landbruks- og matmelding (Meld. St. 9 (2011–2012): 11) ble det slått fast at de landbrukspolitiske virkemidlene skal legges til rette for at produksjonen av mat skal øke i takt med befolkningsveksten i Norge. Basert på tall fra Statistisk sentralbyrå anslår en at det vil bli 20 prosent flere innbyggere i Norge de neste 20 årene. Det vil altså si at produksjonen av mat skal øke tilsvarende i samme periode. Dette tolkes som en vridning fra fokus på det multifunksjonelle landbruket til «ren» produksjon, og da gjerne volumproduksjon. Den endringen vi ser i bøndernes økte vektlegging av målet om matsikkerhet er trolig et svar på de endringer vi ser i landbrukspolitikken og i offentlighetens økte fokus på matsikkerhet og jordvern.

Oppslutningen om målet om bosetting i distriktene har vært relativt stabil hele perioden sett under ett, og det samme gjelder også for målet om landbruk i hele landet. Det var en økning i oppslutningen om landbruk i hele landet fra 2002 til 2010, men i de to siste Trendundersøkelsene har andelen blitt redusert. Likevel er det en høyere andel som mener dette er noe som bør prioriteres sterkere i dag (66 prosent), sammenlignet med 2002 (61 prosent). Når det gjelder målet om bosetting i distriktene er det en svak nedgang (4 prosentpoeng) fra 2002 til 2014, men vi legger også merke til at det andelen som mente at dette var en målsetning som burde prioriteres sterkere var på 78 prosent i 2010. I 2012 var andelen redusert til 75 prosent og går altså videre ned til 72 prosent i årets undersøkelsen. Dette kan være en begynnende tendens til en svekket oppslutning om distriktsbosetting som en del av landbrukspolitikken, men samtidig er det fortsatt slik at mer enn sju av ti bønder mener at dette er en målsetning som bør vektlegges sterkere framover. Som tidligere nevnt har sittende landbruksminister

Sylvi Listhaug varslet at regjeringen ønsker å skille distriktspolitikken fra landbrukspolitikken, men det ser altså ikke ut som om flertallet av bøndene støtter henne i dette per i dag.

I tillegg til matvaresikkerhet er bøndene opptatt av at landbrukspolitikken prioriterer det å sikre forbrukerne norske matvarer, men når det gjelder dette er oppslutningen relativt stabil gjennom hele perioden. Når det gjelder i hvilken grad de mener det å prioritere trygge matvarer er oppslutningen i perioden fra 2002 til 2014 i noen grad preget av svingninger fra undersøkelse til undersøkelse. Hva dette kan skyldes er det vanskelig å forklare eksakt, men det kan være grunn til å tro at offentlig fokus rundt mattrygghet og konkrete matskandaler kan være en del av forklaringen. Bare fra 2012- til 2014-undersøkelsen har andelen som mener av mattrygghet bør prioriteres sterkere økt med 17 prosentpoeng, fra 50 prosent i 2012 til 67 prosent i 2014. Dette kan være en direkte reaksjon på hestekjøtt-skandalen i 2013 som igjen satte mattrygghet på kartet.

Å forvalte kulturarv og kulturlandskap og sikre biologisk mangfold er mål som om lag 50 prosent av bøndene har ment at bør styrkes i hele perioden. Begge disse målene er en del av tanken om det multifunksjonelle landbruket. Stabilitet i oppslutning er mer dekkende for det å forvalte kulturarven, enn det er for det å forvalte kulturlandskapet og sikre biologisk mangfold hvor tendensen har vært økt oppslutning. Grunnen til dette er det naturlig å tenke seg at har sammenheng med økt gjengroingsproblematikk.

6. Grovfôr versus kraftfôr-debatten. Hva mener bøndene?⁶

En av de tydeligste debattene i norsk landbruk den siste tiden har dreid seg om bruk av kraftfôr versus grovfôr (gras og beite). Bruken av kraftfôr har økt i norsk landbruk de siste årene, også innenfor melkeproduksjonen. Tall fra Totalkalkylen (NILF 2013) viser at kraftfôrbruken totalt sett har økt med 17 prosent fra 2002 til 2013. Det er i all hovedsak økningen i fjørfeproduksjonen som forklarer den økte bruken av kraftfôr. Fra 2002 til 2013 økte bruken innenfor denne næringen med 39 prosent. Antallet fjørfø (verpehøner og slaktekylling) har i samme periode økt med 47 prosent⁷. Svineproduksjonen har økt bruken av kraftfôr med 11 prosent fra 2002 til 2013, mens antallet svin (alvssvin og slaktesvin) har økt med 18 prosent i tilsvarende periode.

Men det er ikke bare blant de kraftfôravhengige produksjonene at bruken av kraftfôr øker. Blant drøvtyggere (kyr, sau og geit), altså beitedyr, er økningen i kraftfôrbruk på ti prosent fra 2002 til 2013, mens her har det vært en nedgang i antall dyr i samme periode. Det har blitt 20 prosent færre melkekyr, mens antall ammekyr har økt med 31 prosent (samlet for melke- og ammekyr gir det en nedgang på ni prosent), andre storfe er redusert med 16 prosent, mens det har blitt ti prosent færre sauer (vinterfôret) og 45 prosent færre geiter. Det vil altså si at en betydelig større del av fôret til kyr og sau i dag, sammenlignet med tidligere, er kraftfôr.

Ifølge Bioforsk mangler vi per i dag mer enn 1,7 millioner dekar god kornjord for å dekke dagens import av kraftfôr i Norge (Bakken og Johansen 2014). En radikal omlegging av kostholdet er ifølge Bioforsk en viktig faktor for å kunne redusere bruken av kraftfôr. Det vil si at vi spiser mindre egg, kjøtt og melkeprodukter. Som vist i av-snittet over kommer en markant del av økningen i kraftfôrbruken fra fjørfeproduksjonen og økningen innenfor fjørfeproduksjonen er derfor forbrukerdrevet. Kyllinger kan man som kjent ikke slippe ut på beite. Bare i perioden 2008 til 2012 økte forbruket av fjørfekjøtt med 11 prosent (Animalia 2013). Økningen i bruk av kraftfôr innenfor melke-, storfe- og sauene næringen er derimot produksjonsdrevet. Dette er dyr som kan slippes på beite og spise grovfôr. Det trengs kraftfôr i tillegg, men statistikken viser tydelig at det har skjedd en dreining fra grovfôr til kraftfôr de siste årene.

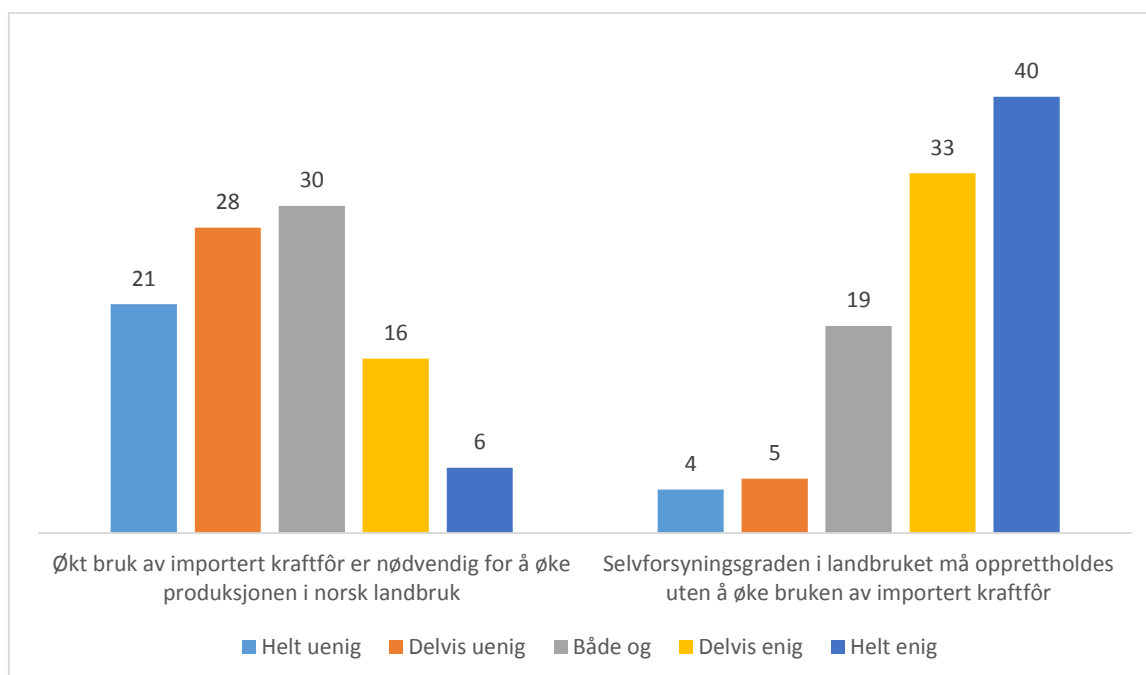
Økningen om bruk av kraftfôr i norsk husdyrproduksjon har ikke gått ubemerket hen og representerer på mange måter et av de tydeligste skillelinjene i debatten om framtiden for norsk landbruk. Hvor selvforsynte er vi egentlig når mer og mer av fôret som brukes til å produsere melk, egg og kjøtt i Norge gjør seg avhengig av importert kraftfôr? Hvor bærekraftig er egentlig norsk landbruksproduksjon når man bruker importert kraftfôr i stedet for beiteressursene som vi naturlig har i landet? Hvor etisk er det å importere soya som er dyrket i Brasil når det er land som kunne ha blitt brukt til å dyrke andre vekster? Dette er en debatt som på mange måter rører ved kjernen i legitimiteten til en landbruksnæringen og som ikke bare engasjerer aktører utenfor næringen, men som også splitter innad i næringen.

I Trendundersøkelsen 2014 satte vi inn noen spørsmål i den hensikt å kunne analysere hva bøndene selv mente om bruken av kraftfôr versus grovfôr, og ikke minst hvilke grupper av bønder som mente hva og hvordan meningsforskjeller bøndene mellom kunne forklares.

To av spørsmålene om kraftfôr versus grovfôr-debatten er formulert som påstander og omhandler bøndenes syn på om det er mulig å øke produksjonen i Norge uten økt bruk av importert kraftfôr og i hvilken grad dette er noe de ser på som uønsket.

⁶ Spørsmål om bruk av norske eller importerte fôrressurser er spørsmål som ikke har vært med i Trendundersøkelsene tidligere, og vi har derfor ikke mulighet til å si noe om utviklingen over tid når det gjelder denne tematikken.

⁷ Alle tall om antall dyr er hentet fra SSB: <https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/saveselections.asp>

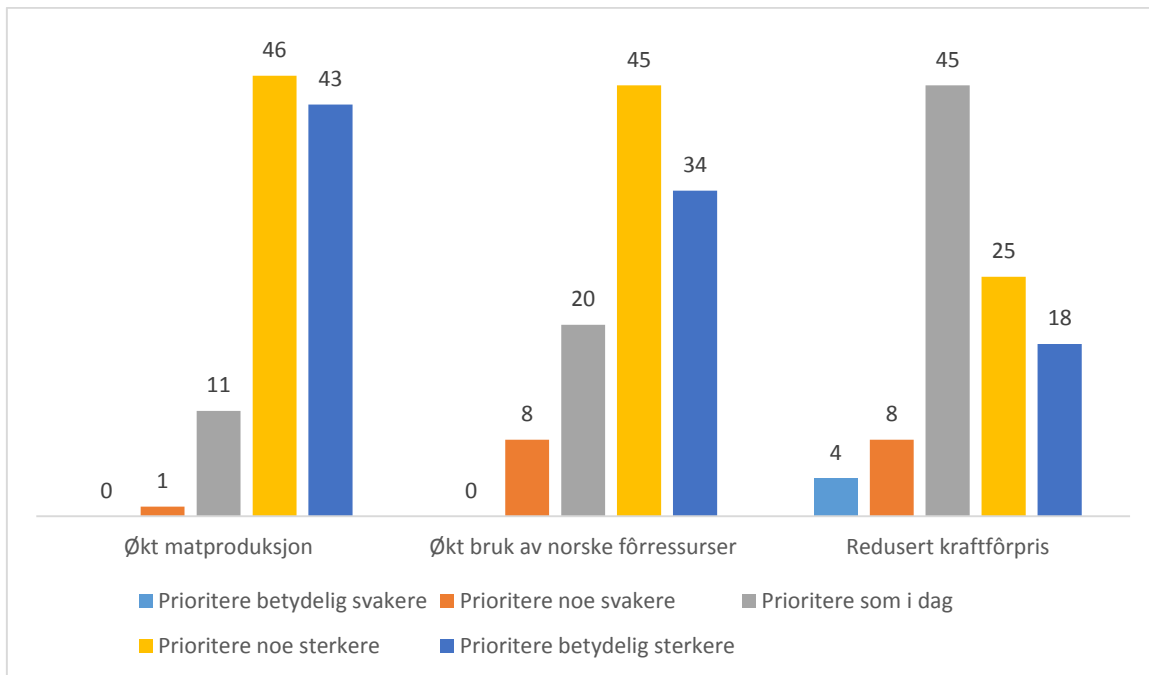

Figur 6.1: Grad av enighet i påstandene «økt bruk av importert kraftfôr er nødvendig for å øke produksjonen i norsk landbruk» og «selvforsyningsgraden i landbruket må opprettholdes uten å øke bruken av importert kraftfôr». Trender 2014. Prosent.

48 prosent er uenige i påstanden om at økt bruk av importert kraftfôr er nødvendig for å kunne øke produksjonen i Norge. 24 prosent er enige. Det er altså dobbelt så stor andel blant norske bønder som mener at det er mulig å øke produksjonen uten å ta i bruk mer importert kraftfôr. På mange måter kan man si at om man er enig i påstanden om at økt bruk av importert kraftfôr er nødvendig for å øke produksjonen i norsk landbruk, så følger det logisk at man er uenig i at selvforsyningsgraden må la seg opprettholde uten å importere mer kraftfôr. Det er imidlertid ikke noe ett til ett forhold mellom disse to påstandene i de svarende som bøndene gir. Mens 24 prosent altså mener at skal man øke produksjonen i Norge så må man også øke importen av kraftfôr, er det bare ni prosent som mener at selvforsyningsgraden ikke nødvendigvis bør opprettholdes uten bruk av importert kraftfôr. Det er altså en gruppe bønder som vil opprettholde selvforsyningsgraden basert på norske fôrressurser, men på den andre side mener de at det nok ikke er mulig. Ønsket om å opprettholde selvforsyningsgraden uten mer bruk av importert kraftfôr er sterk blant bøndene. 73 prosent er helt eller delvis enige i at dette må la seg gjøre.

Vi har også et spørsmål i skjemaet hvor vi spør hvilken effekt mer bruk av importert kraftfôr vil ha for norsk landbruk. Henholdsvis 23 og 42 prosent mener at det vil ha en svært eller noe negativ effekt på norsk landbruk. Kun ti prosent mener det vil ha en positiv effekt, mens 18 prosent mener det ikke vil ha noen betydning.⁸

⁸ Sju prosent svarer «vet ikke».

Figur 6.2: Oppfatning om prioritering av økt matproduksjon, økt bruk av norske fôrressurser og redusert kraftfôrpris. Prosent. Trender 2014.

Det er en sterk oppslutning om at en i landbruket bør prioritere økt matproduksjon i tiden framover. 89 prosent mener at dette er en målsetning som bør prioriteres sterkere. Her er altså norske bønder i takt med signalene i siste stortingsmelding. Oppslutningen om å prioritere økt bruk av norske fôrressurser er også betydelig. 79 prosent mener at dette er noe en bør prioritere dette sterkere framover. Når det gjelder prioriteringen av redusert kraftfôrpris er bøndene mer delt. For det første er det verdt å merke seg at en stor andel (45 prosent) ar svart at de mener at dette er noe som bør prioriteres som i dag. Dette kan være et uttrykk for at de synes det er vanskelig å "velge side". Prisen på kraftfôr kan brukes som et virkemiddel for å vri bruken av fôrtype i landbruket: desto rimeligere kraftfôr er, jo mindre bruk vil det være av grovfôr. Samtidig er det slik at kraftfôrprisen er viktig for bøndene når det gjelder å få økonomi i produksjonen. Jo billigere kraftfôr, desto bedre økonomi for den enkelte bonde. For mange kan dette føles som et reelt dilemma og vi ser at det er en betydelig større andel (43 prosent) som mener at redusert kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere framover, enn som mener at det bør prioriteres svakere (12 prosent). Dette altså til tross for at lavere kraftfôr pris etter all sannsynlighet vil føre til at bruken av norske fôrressurser vil bli redusert, noe de samtidig ønsker at skal prioriteres sterkere framover.

I den videre analysen har vi valgt å se videre på variabelen der vi måler hva bøndene mener om kraftfôrprisen for å se hvordan ulike grupper av bønder stiller seg. Hvilke faktorer er det som påvirker hva norske bønder mener om kraftfôrprisen? Vi har sett på faktorer som både er knyttet til "egenskaper" ved bonden og gården, bondens holdninger og planer bonden har for videre produksjon.

De første faktorene vi skal se på er kjennetegn ved bonden – kjønn, alder og utdanning.

Tabell 6.1: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter kjønn. Trender 2014. Prosent.

	Mann	Kvinne	Totalt
Prioritere betydelig svakere	4	2	4
Prioritere noe svakere	9	6	8
Prioritere som i dag	47	33	46
Prioritere noe sterkere	24	26	24
Prioritere betydelig sterkere	16	32	18
Sum	100	99	100
N	1472	199	1671

χ^2 38,497, $p < .001$

Kvinner ønsker i signifikant større grad enn menn at en i landbrukspolitikken bør arbeide for redusert kraftfôrpris. Dette er i noen grad et overraskende funn. Vi vet fra tidligere studier at kvinnelige bønder i større grad er opptatt av å drive økologisk landbruk⁹ (Storstad og Bjørkhaug 2003) og en redusert kraftfôrpris vil i effekt føre til mindre bruk av grasressursene noe som vil gi et mindre bærekraftig landbruk.

Vi finner ikke noen sammenheng mellom alder og holdning til kraftfôrpris, men utdanningsnivå skiller i signifikant grad bøndene med hensyn til hva de mener om kraftfôringen.

Tabell 6.2: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter utdanningsnivå. Trender 2014. Prosent.

	Grunnskole	Videregående (yrkesfag)	Videregående (allmenn-kunnskap)	Universitet/ høyskole inntil 4 år	Universitet/ høyskole over 4 år	Totalt
Prioritere betydelig svakere	4	3	4	3	7	4
Prioritere noe svakere	7	5	10	13	16	9
Prioritere som i dag	31	46	47	50	54	46
Prioritere noe sterkere	27	27	24	22	15	24
Prioritere betydelig sterkere	32	19	16	12	8	18
Sum	101	100	101	100	100	100
N	162	772	229	309	183	1655

χ^2 102,498, $p < .001$

Ønsket om å prioritere redusert kraftfôrpris reduseres med økt utdanningsnivå. Blant gruppen av bønder med utdanning på grunnskolenivå er det 59 prosent som mener at redusert kraftfôrpris bør prioriteres sterkere, andelen reduseres til henholdsvis 46 og 40 prosent blant de som har utdanning på videregående skole yrkesfag og allmennfag, videre til 34 prosent blant gruppen av bønder med utdanning på lavest universitetsnivå og 23 prosent blant de med høyest universitetsutdanning. En av grunnene til dette kan være at hensynet til økologisk bærekraftighet er noe som generelt sett øker med utdanningsnivå (REF). Altså at bønder ikke skiller seg fra "normalbefolkningen" på dette området.

Vi finner også en signifikant forskjell mellom de som har landbruksfaglig utdanning og de som ikke har det. I gruppen av de som har landbruksfaglig utdanning er det 36 prosent som mener at lavere kraftfôrpris bør prioriteres sterkere, mens tilsvarende andel blant de som ikke har landbruksfaglig utdanning er 49 prosent. Noe av denne forskjellen kan forklares med forskjell i generelt utdanningsnivå, men dette er noe det vil bli kontrollert for i regresjonsmodellen (se tabell 6.9).

En annen faktor som det er grunn til å tro har betydning for hva man mener om kraftfôringen er om man driver økologisk eller konvensjonell produksjon. I materialet er det seks prosent som driver økologisk (inkludert de som er under omlegging til økologisk produksjon). I tråd med hva man kunne forvente er det slik at de som driver økologisk landbruk i signifikant mindre grad enn de som driver konvensjonelt, mener at en lavere kraftfôrpris er noe som bør prioriteres. 28 prosent av de som driver

⁹ Jfr. også kapittel 10 i denne rapporten.

økologisk mener at lavere kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere i årene framover, mens 43 prosent av de som driver økologisk er av samme formening.

Prisen på kraftfôr har betydning for bøndenes inntektsmuligheter, for enkelte en stor betydning. Det er derfor naturlig å tenke seg at hvor stor inntekt man har fra driften kan ha betydning for hva man mener om denne problematikken. Vi finner imidlertid ingen sammenheng mellom hvor stor inntekt bøndene har fra drifta og hva de mener om prioritering av en lavere kraftfôrpris. Vi har også sett på sammenhengen mellom oppfatning av kraftfôrprisen og hvor fornøyd man er med inntekten fra driften. Heller ikke her finner vi at det er noen sammenheng. Ifølge våre data er det altså vanskelig å se at hva bøndene selv mener om viktigheten av en lavere kraftfôrpris påvirkes av verken inntekten fra driften eller bøndenes subjektive vurdering av hvor fornøyd de er med inntekten fra bruket. Det som imidlertid slår ut signifikant er når vi bruker variabelen hvor vi spør om hvor ofte bøndene har bekymret seg for inntekten på bruket i løpet av de siste seks månedene.

Tabell 6.3: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvor ofte bonden har vært bekymret for økonomien på bruket de siste seks månedene. Trender 2014. Prosent.

	Veldig ofte	Ofte	Av og til	Sjelden	Aldri	Totalt
Prioritere betydelig svakere	3	6	4	3	4	4
Prioritere noe svakere	11	10	6	9	9	8
Prioritere som i dag	30	40	42	46	53	45
Prioritere noe sterkere	20	20	27	27	23	25
Prioritere betydelig sterkere	36	23	21	15	11	18
Sum	100	99	100	100	100	100
N	116	150	423	461	515	1665

χ^2 68,035, $p < ,001$

Sammenhengen er ikke helt linjer, men tendensen er tydelig. Blant gruppen av bønder som oppgir at de veldig ofte bekymrer seg for økonomien på bruket er det 56 prosent som er av den mening at rimeligere kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere. Tilsvarende andel for de som aldri bekymrer seg for økonomien på bruket er 34 prosent. Vi finner altså at det hva man mener om kraftfôrprisen har en økonomisk dimensjon.

Hva men mener om kraftfôrprisen kan også – som antydnet i tolkningen av betydningen av utdanningsnivå – være påvirket av hva bøndene mener mer generelt om landbrukspolitikken. Dette fordi hva man mener om kraftfôrprisen sier noe om et viktig veivalg for landbruket og berører flere verdimeslige forhold, som matsikkerhet, økologisk bærekraft og etikk. Vi har derfor sett på i hvilken grad ens plassering på akse fra liberal til politisk styrt landbrukspolitikk skiller norske bønder i oppfatning av prioritering av redusert kraftfôrpris.

Tabell 6.4: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter holdning til liberal-politisk styrt landbrukspolitikk. Trender 2014. Prosent.

	Sterk					Totalt
	liberal	Liberal	Både og	Politisk styring	Sterk pol. styring	
Prioritere betydelig svakere	4	2	3	4	8	4
Prioritere noe svakere	7	7	9	8	13	5
Prioritere som i dag	40	42	43	50	54	44
Prioritere noe sterkere	30	29	28	18	18	27
Prioritere betydelig sterkere	19	20	17	20	8	21
Sum	100	100	100	100	101	101
N	218	367	343	421	228	1577

χ^2 61,652, $p < ,001$

Som det framgår av tabellen over er det store forskjeller mellom gruppene. Blant de som ønsker en mer liberal landbrukspolitikk er det 49 prosent som er av den oppfatning at men bør prioritere en

reduisert kraftfôrpris. Andelen blant de som ligger i gruppen mellom en liberal og en politisk styrt landbrukspolitikk er 45 prosent. Blant de som ønsker en politisk styrt landbrukspolitikk er andelen som ønsker at man prioriterer redusert kraftfôrpris sterkere 38 prosent, mens den reduseres til 26 prosent blant de som ønsker en sterkt politisk styrt landbruksnæring.

Som vist i analyse om holdninger til landbrukspolitikk var det store forskjeller mellom partiene og en skulle kanskje forventet å finne igjen noe av det samme når det gjelder syn på kraftfôrprisen. Så er ikke tilfelle.

Tabell 6.5: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.

	Ap	Frp	Høyre	KrF	Sp	Venstre	Annet parti	Vet ikke	Totalt
Prioritere betydelig svakere	3	7	4	2	4	6	13	4	4
Prioritere noe svakere	7	7	9	7	9	12	13	5	5
Prioritere som i dag	41	50	45	45	47	50	54	44	44
Prioritere noe sterkere	27	26	26	22	25	13	15	27	27
Prioritere betydelig sterkere	22	9	17	22	16	19	4	21	21
Sum	100	99	101	100	101	100	99	101	101
N	172	38	116	103	772	28	40	249	1518

χ^2 40,954, p=,126

For det første er det ikke signifikante forskjeller mellom partiene i hva de mener om prioritering av redusert kraftfôrpris, for det andre er det vanskelig å se noe forklarlig mønster i de forskjellen som framkommer i analysen. Med ett unntak. Gruppen av andre partier består av bønder som stemmer SV, Rødt og Miljøpartiet de grønne, og det er i denne og det er i denne gruppen vi finner den laveste andelen (19 prosent) som mener at redusert kraftfôrpris bør prioriteres sterkere. Andelen er i tillegg vesentlig lavere blant Venstre-bøndene (34 prosent), sammenlignet med bønder som stemmer på andre partier. Dette kan forklares med at det er blant disse partiene at vi generelt finner velgere som er opptatt av økologisk bærekraft (REF). Der som imidlertid er vanskeligere å forklare med samme logikk er at bønder som stemmer Frp i nær like stor grad som de som stemmer Venstre, er av den formening at redusert kraftfôrpris bør prioriteres sterkere (35 prosent). Forskjellene mellom velgerne i de andre partiene er små. Vi har likevel valgt å legge inn partipreferanse i regresjonsmodellen for å se om sammenhengene blir mer tydelige når vi kontrollerer for andre variabler.

Den neste variabelen vi vil inkludere i analysen er om man er medlem i ett av de to faglagene eller ikke medlem i noen av de to. I utgangspunktet ville en forvente at oppslutningen om en sterkere prioritering av lavere kraftfôrpris var lavere blant medlemmene til Norsk bonde- og småbrukarlag enn blant medlemmene til Norges Bondelag. Analysen viser at sammenhengen er noe mer sammensatt ved at «fløyene» er tydeligere i Bonde- og småbrukarlaget, enn i Bondelaget.

Tabell 6.6: H Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter hvilket parti bondens partipolitiske preferanse. Trender 2014. Prosent.

	Ikke medlem	Medlem Bondelaget	Medlem Bonde- og småbrukarlaget	Totalt
Prioritere betydelig svakere	4	3	12	4
Prioritere noe svakere	8	9	8	8
Prioritere som i dag	41	49	34	45
Prioritere noe sterkere	26	24	24	25
Prioritere betydelig sterkere	22	15	22	18
Sum	101	100	100	100
N	460	1078	143	1681

χ^2 53,426, p<,001

Mens 46 prosent av medlemmene i Småbrukarlaget mener at redusert kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere, er andelen blant medlemmene i Bondelaget 39 prosent. Samtidig er det også slik at det er en høyere andel blant Småbrukarlaget sine medlemmer (20 prosent) som mener at lavere

kraftfôrpris bør prioriteres svakere, sammenlignet med medlemmene i Bondelaget (12 prosent). ”Splittelsen” rundt kraftfôrpris er altså sterkere i Småbrukarlagets medlemsmasse enn i Bondelagets.

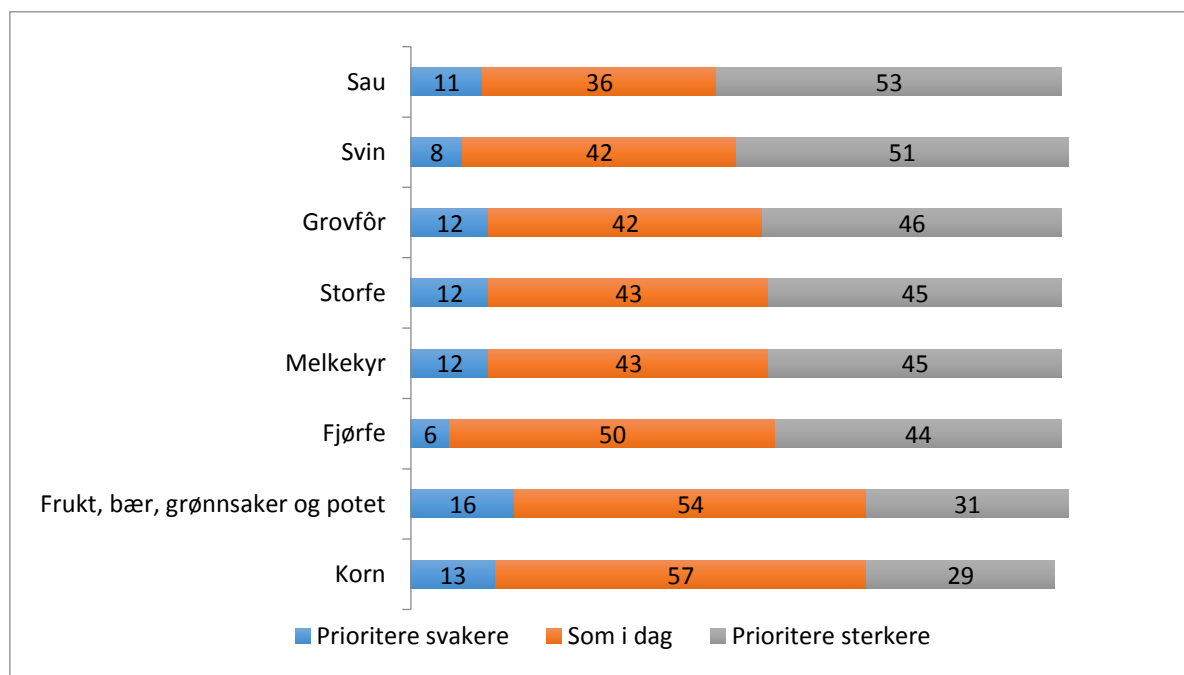
Vi vil nå gå over til å se på i hvilken grad egenskaper ved gården og drifta har betydning for hva bøndene mener om prioritering av kraftfôrprisen. Det er for det første ingen linjer sammenheng mellom i hvilken grad man mener at redusert kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere eller svakere i framtiden og hvor mye arbeidstid som bonden legger ned på bruket. Når det gjelder gårdsstørrelse (målt i totalt antall dekar som drives, leid + eid jord) er det signifikante forskjeller i materialet.

Tabell 6.7: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter gårdsstørrelse (leid og eid jord). Trender 2014. Prosent.

	Under 50 daa	50-99 daa	100-249 daa	250-500 daa	Over 500 daa	Totalt
Prioritere betydelig svakere	3	2	5	3	6	4
Prioritere noe svakere	6	12	7	10	9	8
Prioritere som i dag	47	35	47	50	49	46
Prioritere noe sterkere	30	28	23	24	19	25
Prioritere betydelig sterkere	15	23	19	14	18	18
Sum	101	100	101	101	101	101
N	156	270	658	389	190	1663

χ^2 40,098, $p=,003$

Tendensen i materialet er at de som driver mest jord i noe mindre grad er opptatt av at rimeligere kraftfôrpris skal prioriteres sterkere enn de som driver gårder med mindre jord. Selv om forskjellen er signifikant er de ikke betydelige. Forklaringen på dette kan være av de som driver de største gårdene i langt større grad driver med korn- eller grøntproduksjon og for denne gruppen er det mindre interessant med en lavere kraftfôrpris (se figur 6.3). For kornprodusenter vil det snarere være motsatt – de har en klar egeninteresse av høy kraftfôrpris fordi korn er innsatsfaktor i kraftfôrproduksjonen. Slike sammenhenger vil det bli kontrollert for i regresjonsanalysen. I figuren under er sammenhengen mellom produksjonstype på gården og mening om kraftfôrprisen presentert.

Figur 6.3: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter produksjon. Trender 2014. Prosent.

Her er det viktig å være oppmerksom på at en og samme bonde kan drive med flere produksjoner. De som driver med grovfôrproduksjon, og som derfor burde ha en egeninteresse av en så høy kraftfôrpris som mulig, driver oftest med husdyrproduksjon (kyr, storfe, sau) i tillegg. Derfor må svarene fra denne – og andre grupper i figuren – tolkes med varsomhet. Gitt dette forbeholdet er det likevel noen interessante tendenser i materialet. For det første at gruppen av saueprodusenter i så stor grad signaliserer at de ønsker at man sterkere prioriterer redusert kraftfôrpris. Dette kan være en indikasjon på at kraftfôrprisen har mye å si for sauebøndernes inntekter og kan også være en indikasjon på at kraftfôr bruken har blitt mer omfattende i denne næringen i senere tid. Altså at forholdet mellom kraftfôr og grovfôr er vridd i retning kraftfôr i de senere årene.

Videre er det verdt å merke seg at andelen som ønsker en sterkere prioritering av redusert kraftfôrpris er lavere blant fjørfeprodusentene (44 prosent) enn blant svineprodusentene (51 prosent). Dette er begge næringer som er helt avhengige av kraftfôr og hvor grovfôr ikke er noe alternativ. Forskjellen kan ha minst to mulige forklaringer. Den ene forklaringen kan være metodisk – altså at flere fjørfeprodusenter også driver med andre produksjoner som påvirker hva de mener om kraftfôrprisen. Dette er en forklaring som det vil bli kontrollert for i regresjonsanalysen. Den andre forklaringen kan være at de økonomiske marginene er bedre i fjørfenæringen enn de er i svineproduksjonen og at nivået på kraftfôrprisen derfor er av mindre betydning.

Vi legger også merke til at de som driver med frukt, bær, grønnsaker og poteter, samt de som driver kornproduksjon i minst grad er opptatt av at lavere kraftfôrpris blir prioritert sterkere i årene som kommer. Som tidligere nevnt er dette naturlig i om de at frukt-, bær, grønnsaker-, potet- og kornprodusentene ikke bruker kraftfôr i produksjonen. For kornprodusentene er en så høy kraftfôrpris å foretrekke fordi det vil gi dem høyere pris på kornet de produserer i og med at det i stor grad går til produksjon av kraftfôr.

Tilskuddsoneinndelingen er den siste forklaringsvariabelen vi skal se på. Denne har naturlig nok sammenheng med produksjonstype som vi så på ovenfor – ulike produksjoner står sterkere i enkelte soner enn i andre.

Tabell 6.8: Holdning til prioritering av redusert kraftfôrpris etter tilskuddszone. Trender 2014. Prosent.

	Sone 1 og 2	Sone 3 og 4	Sone 5	Sone 6 og 7	Totalt
Prioritere betydelig svakere	3	6	3	6	4
Prioritere noe svakere	9	9	8	6	8
Prioritere som i dag	55	49	42	36	45
Prioritere noe sterkere	23	23	26	26	25
Prioritere betydelig sterkere	10	13	22	27	18
Sum	100	100	101	101	100
N	337	462	754	125	1678

χ^2 49,412, $p < .001$

Ønsket om å prioritere redusert kraftfôrpris sterkere er større i sone 1-4 enn i sone 5-7. Dette har naturlig nok sammenheng med at det er mer preg av husdyrproduksjon i sone 5-7, men dette – og andre faktorer – er noe vi har kontrollert for i regresjonsanalysen hvor vi har satt inn alle variablene i en modell.

Tabell 6.9: Ønske om prioritering av redusert kraftfôrpris. Lineær regresjon. N(1390)

	Ustand. B	St.avvik	t-verdi	p-verdi
<i>Konstantledd</i>	-3,591	4,852	-0,74	0,459
Kjønn (Kvinner er ref.kat.)	,347	,083	4,21	,000
Alder (kontinuerlig)	,004	,002	1,71	,087
Utdanningsnivå (5 kategorier)	-,128	,023	-5,56	,000
Landbruksfaglig utdanning (har landbr. utd. ref.kat.)	-,192	,054	-3,54	,000
Bekymret for økonomien i driften	-,064	,022	-2,95	,003
Gårdsstørrelse (eid og leid jord)	-,014	,032	-0,43	,670
Arbeidstid på gården (6 kategorier)	,085	,026	3,32	,001
Grovfôr (kontinuerlig)	,000	,000	1,08	,278
Korn (kontinuerlig)	-,001	,000	-2,62	,009
Storfe (kontinuerlig)	-,000	,000	-0,43	,667
Melkekyr (kontinuerlig)	-,001	,001	-0,64	,522
Sau (kontinuerlig)	,000	,000	1,66	,098
Svin (kontinuerlig)	,000	,000	4,53	,000
Fjørfe (kontinuerlig)	,000	,000	1,62	,106
Frukt, bær, grønnsaker, potet (driver ikke med ref.kat)	-,140	,081	-1,73	,084
Produksjonsform (konvensjonell produksjon ref.kat)	-,302	,102	-2,96	,003
Sone (Sone 6 og 7 ref.kat)				
Sone 1 og 2	-,094	,119	-0,79	,430
Sone 3 og 4	-,223	,114	-1,97	,050
Sone 5	-,059	,103	-0,58	,565
Politisk parti (Sp ref.kat)				
Ap	,097	,086	1,13	,259
Frp	-,257	,174	-1,48	,140
Høyre	-,090	,109	-0,82	,411
KrF	,070	,101	0,69	,488
Venstre	-,067	,193	-0,35	,782
Annet parti	-,458	,156	-2,94	,003
Vet ikke	,028	,075	0,37	,710
Mening om landbrukspolitikk (liberal – politisk styring)	-,020	,004	-4,63	,000
Medlem i Faglag (Ikke medlem ref.kat.)				
Norges Bondelag	,037	,062	0,59	,555
Norsk bonde- og småbrukarlag	-,239	,104	-2,30	,022

R² ,178

Også kontrollert for andre variabler viser regresjonsmodellen at kvinnelige bønder, i signifikant sterkere grad enn menn, mener at redusert kraftfôrpris er noe som bør prioriteres sterkere. Dette er et resultat som bryter med hva man i utgangspunktet kunne tenke seg basert på tidligere studier (bl.a. Storstad og Bjørkhaug 2001) som viser at kvinner er mer opptatt av økologisk bærekraft enn menn. Alder har ingen signifikant påvirkning på hva bønder mener om utviklingen av kraftfôrprisen, noe det heller ikke hadde i den bivariate analysen. Derimot ser vi at utdanning har stor betydning. Utdanningsnivå er den av forklaringsvariablene som er inkludert i analysen som har størst påvirkningskraft (t-verdi -5,56). I tillegg til at ønske om en sterkere prioritering av redusert kraftfôrpris svekkes med økt utdanningsnivå, ser vi at utdanning også påvirker gjennom type utdanning. Det å ha landbruksfaglig utdanning gjør at man i signifikant mindre grad ønsker å prioritere redusert kraftfôrpris. Det at utdanning virker så tydelig inn på hva man mener om kraftfôrpris viser at meningsdanningen på dette feltet – i likhet med hva vi fant for landbrukspolitikk i kapittel 5 – i stor grad er et spørsmål om verdier, politisk og ideologisk ståsted.

At betydningen av hvordan bøndene «ser og fortolker verden» har stor betydning for hva de mener om kraftfôrprisen er betydelig, forsterkes av at bondens plassering på landbrukspolitikkindeksen fra liberal til politisk styring, er den variabelen som har nest høyest påvirkning på hva bonden mener om

kraftfôrprisen¹⁰. Desto mer politisk styrt bonden mener landbrukspolitikken bør være, i jo lavere grad mener han eller hun at man bør prioritere en redusert kraftfôrpris. De enkeltvariablene som i størst grad forklarer hva bonden mener om kraftfôrprisen er altså utdanningsnivå og synet på graden av en politisk styrt landbruksnæring. Også partipreferanse har noe betydning. De som stemmer «annet parti» (altså Miljøpartiet de grønne, SV eller Rødt) mener i signifikant mindre grad enn de som stemmer Senterpartiet at redusert kraftfôrpris er noe som bør prioriteres framover.

Analysen viser videre at, også når vi kontrollerer for en rekke andre variabler er det slik at de som er medlemmer i Norsk bonde- og småbrukarlag i signifikant mindre grad mener at man bør prioritere redusert kraftfôrpris, sammenlignet med den gruppen som ikke er medlem av noe faglag. Det er derimot i regresjonsanalysen ikke signifikant forskjell i oppfatning av nivået på kraftfôrprisen mellom de som er medlem i Bondelaget og de som er medlem i Småbrukarlaget. Det vil altså si at medlemmene i de to faglagene har mer til felles enn hva hver av dem har med gruppen av bønder som ikke er medlem av noen av de to faglagene.

Det at verdimesige og politisk-ideologisk ståsted har stor betydning for hva man mener om kraftfôrprisen betyr ikke at faktorer knyttet til gården og gårdsdrifta ikke har betydning, men det betyr slike faktorer ikke automatisk fører til at man faller ned på det ene eller andre standpunktet i kraftfôr versus grovfôr-debatten. Dette er en debatt som for bøndene synes å handle om mer enn hva som er gunstig for hans eller hennes bruk her og nå, men omfatter også hva de ser på som riktig veivalg for norsk landbruk framover.

Når det gjelder de faktorene som er knyttet til karakteristika ved bruket og driften ser vi at regresjonsmodellen viser at jo mer arbeidstid man legger ned på bruket, desto større andel er det som mener redusert kraftfôrpris bør prioriteres sterkere. Denne sammenhengen var ikke signifikant i den bivariate analysen. Hvor stor gården er målt i antall dekar som drives har imidlertid ingen signifikant betydning. Det å drive økologisk produksjon gjør at man i signifikant mindre grad mener at kraftfôrprisen bør reduseres, sammenlignet med de som driver konvensjonell produksjon. Når det gjelder type produksjon som drives ser vi at de som driver med kornproduksjon i signifikant mindre grad ønsker at man prioriterer redusert kraftfôrpris, mens de som driver med svineproduksjon i signifikant sterkere grad ønsker at man prioriterer redusert kraftfôrpris. Dette er i tråd med hva vi fant i den bivariate analysen. Vi legger også merke til at når vi har kontrollert for andre variabler (og da spesielt for det å drive flere produksjoner) er fortsatt ikke det å drive med fjørfeproduksjon signifikant. Det er altså forskjell i meningen om kraftfôrprisen mellom de to kraftfôrvhengige produksjonene svin og fjørfe, og dette kan ha sammenheng med lønnsomheten i de to næringene.

Det er også verdt å merke seg at p-verdien er forholdsvis lav for saueprodusentene ($p=,098$). Den bivariate analysen viste at det den høyeste andelen som ønsket at man prioriterte redusert kraftfôrpris fant vi blant nettopp sauebøndene, og vi ser at også kontrollert for andre variabler, er tendensen når det gjelder sauebøndene tydelig. Det er et sterkt ønske i denne gruppen om at man arbeider for en lavere kraftfôrpris. Det er vanskelig å se at dette kan skyldes at kraftfôrbruken i denne næringa relativt sett er høy og/eller viktig for bunnlinja i produksjonen. Dette er umiddelbart noe man ikke ville ha forventet sett ut fra det bildet man har av hvordan sauekjøtt produseres – altså beite og grovfôr, og lite kraftfôr.

Det å være i sone 3 og 4 betyr at man i signifikant lavere grad ønsker å prioritere redusert kraftfôrpris, sammenlignet med de som er i sone 6 og 7 (referansegruppen). For de andre sonene er det ikke noen signifikante utslag. Til tross for at vi har kontrollert for produksjon er det altså likevel et signifikant utslag på sonenivå som må forklares av andre variabler enn de vi har inkludert i regresjonsmodellen.

¹⁰ Legg også merke til at kjønn har en høy t-verdi.

I tillegg ser vi at det å bekymre seg for gårdens økonomi har signifikant betydning også i regresjonsmodellen. Desto oftere man bekymrer seg om økonomien på bruket, jo sterkere mener bøndene at redusert kraftfôrpris må prioriteres.

Analysen viser at hva bøndene selv mener om nivået på kraftfôrprisen både er avhengig av hvor kraftfôravhengig produksjonen de driver er og om hvor presset de føler av økonomien fra drifta er, men også verdimeslige, politiske og ideologiske faktorer. Det handler både om hva man ser er gunstig for egen produksjon her og nå, men også om hvilke veivalg man mener er riktig for hele landbruket på en lengre sikt. I dette spennet ligger det en kilde til splittelse i norsk landbruk framover.

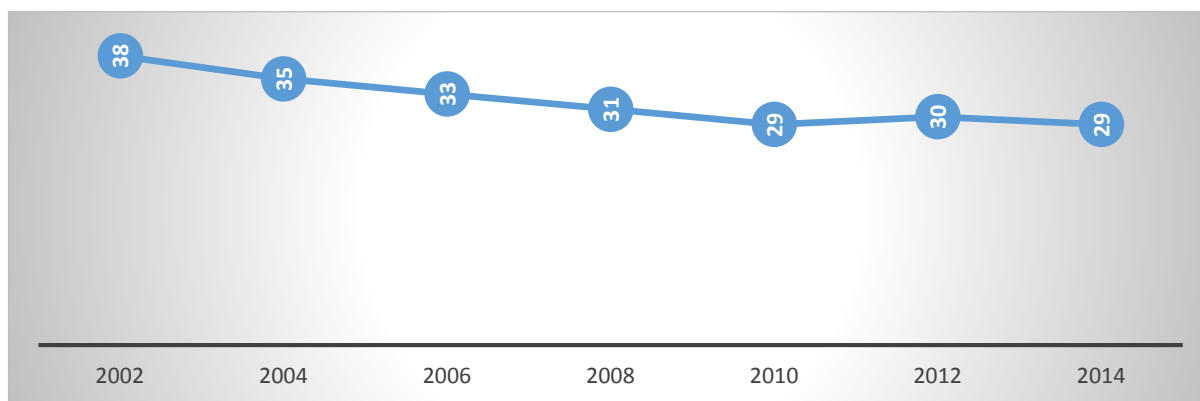
7. Hva bekymrer bøndene seg over?

Siden 2002 har vi spurt bøndene hvor fornøyde de er med en rekke forhold og vi skal i dette kapitlet konsentrere oss om faktorer knyttet til helse, sosialt nettverk og arbeidsmiljø.

Det er knapt endring i bøndenes egenvurdering av hvor tilfreds de er med egen helse. På en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds) har vi siden 2002 spurt bøndene om hvordan de vil vurdere sin egen helse. I 2002 var gjennomsnittsverdien 6,9, i perioden 2004-2010 var den 7,0, mens den i de to siste undersøkelsene har vært på 6,7. En liten, men ubetydelig nedgang. Det samme gjelder for hvordan de vurderer sitt sosiale nettverk. I 2002 var gjennomsnittsverdien på 6,8, mens den var 7,0 både i 2004 og 2006. I undersøkelsen i 2008 og 2010 var gjennomsnittsverdien på 6,9, i 2012 på 6,6, mens den i undersøkelsen for 2014 var på 6,7. Dette er små endringer fra undersøkelse til undersøkelse og det tyder på at det ikke er endringer i bøndenes vurdering av verken egen helse eller sosialt nettverk av noen betydning. En verdi rundt 7 er i det øvre sjikt og tyder på at norske bønder jevnt over er fornøyde med både egen helse og sosialt nettverk.

Vi finner også mye av det samme – små endringer fra år til år, men her er gjennomsnittsverdien på et noe lavere nivå enn for tilfredsheten med egen helse og av sosialt nettverk. I 2002-undersøkelsen var gjennomsnittsverdien 5,0, og den har i alle år etter det ligget i spennet 5,2 – 5,4. I 2014 var den på 5,3. Andelen som er enige i påstanden «jeg opplever at jeg har nok fritid» har vist en svak økende tendens fra 2002 til 2014. I 2002 var det 25 prosent som sa seg enige i at de hadde nok ferie og fritid, mens andelen økte til 30 prosent i 2014. Dette kan ha sammenheng med at færre driver melkeproduksjon i dag enn i 2014, men kan også være et utslag av at de som var mest misfornøyde med ferie- og fritidsmulighetene er i gruppen av bønder som har lagt ned drifta siden 2002-undersøkelsen.

Til tross for at det har blitt 20 000 færre bønder siden 2002 viser våre tall at andelen bønder som føler på ensomhet er redusert. I 2002 var det 38 prosent som svarte at de var enige i påstanden «jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker». I 2014 var andelen 29 prosent, og den har ligget stabilt på dette nivået siden 2010.

Figur 7.1: Andel som er enige i påstanden «jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker». Trender 2002-2014. Prosent

Hva denne nedgangen skyldes er det vanskelig å si noe sikkert om, men det kan ha sammenheng med at de bøndene som i størst grad har følt på ensomhet er de som har lagt ned drifta. Samtidig er det som dette i seg selv også kan være ensomhetskapende – det er blitt langt færre bønder i perioden og derfor skulle en forvente at det ble skapt mer ensomhet. I kapittel 8 ser vi nærmere på i hvilken grad det å føle seg ensom som bonde er medvirkende årsak til å tenke på å slutte som bonde.

På direkte spørsmål om hvordan de vurderer sin egen helse er det 23 prosent som opplever at den er svært god, mens 50 prosent vurderer den som god. Tre prosent oppgir at egen helse er dårlig, mens

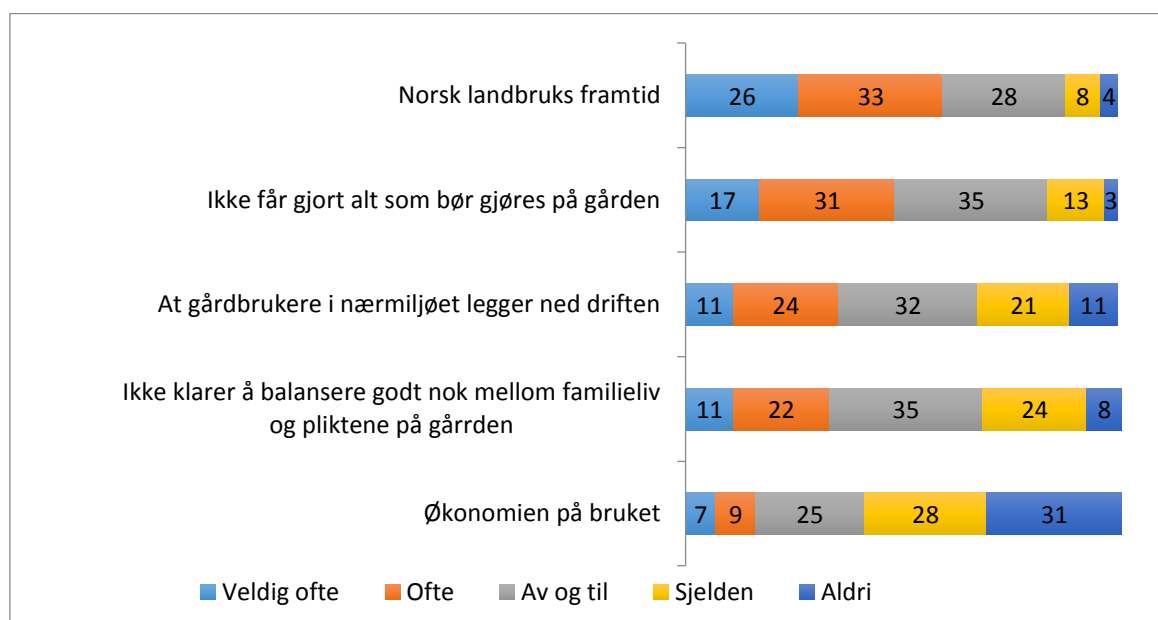
de resterende 24 prosentene har krysset av for svaralternativet ikke helt god. For å måle bøndenes psykiske helse har vi fem forhold som de skal angi i hvor stor grad de har vært plaget av de siste 14 dagene. Dette er spørsmål som først ble lagt inn i Trendundersøkelsen fra 2014 og vi har derfor ikke mulighet til å si noe om utviklingen over tid.

Tabell 7.1: Andel som har vært plaget med ulike bekymringer i løpet av de siste 14 dagene. Trender 2014. Prosent.

	Vært stadig redd og engstelig	Følt deg anspent og urolig	Følt håpløshet når du tenker på framtiden	Følt deg nedfor og trist	Bekymret deg mye om forskjellige ting
Ikke plaget	81	62	57	66	46
Litt plaget	15	31	32	27	41
Ganske plaget	3	6	8	5	11
Veldig plaget	1	1	3	2	2
Sum	100	100	100	100	100
N	1692	1693	1693	1681	1697

Det er få (fire prosent svarer ganske eller veldig plaget) som i løpet av de siste 14 dagene har vært stadig redd og engstelig, følt seg anspent og urolig (sju prosent) eller følt seg nedfor og trist (sju prosent). Det er en noe høyere andel som svarer at de har vært veldig eller ganske plaget med tanke på framtiden (11 prosent) eller har bekymret seg for mye forskjellige ting (13 prosent). Ifølge en relativt ny rapport fra Folkehelseinstituttet (2011) oppgir rundt ti prosent av «normalbefolkningen» over 16 år å ha vært betydelig plaget av symptomer på angst og depresjon de siste 14 dagene (Nes og Clench-Aas 2011). Det er altså lite som tyder på at norske bønder har større psykiske plager enn den generelle nordmannen, , men at de ligger på omtrent samme «nivå».

Vi har også et spørsmålsbatteri hvor vi spør bøndene om hvor ofte de har bekymret seg for en rekke mer konkrete forhold knyttet til det å være bonde. Dette er også spørsmål som ført ble lagt inn i Trendundersøkelsen fra 2014 og vi har derfor ikke mulighet til å se på utviklingen over tid.

Figur 7.2: Hvor ofte bøndene i løpet av de siste seks månedene har bekymret seg for ulike forhold. Trender 2014. Prosent.

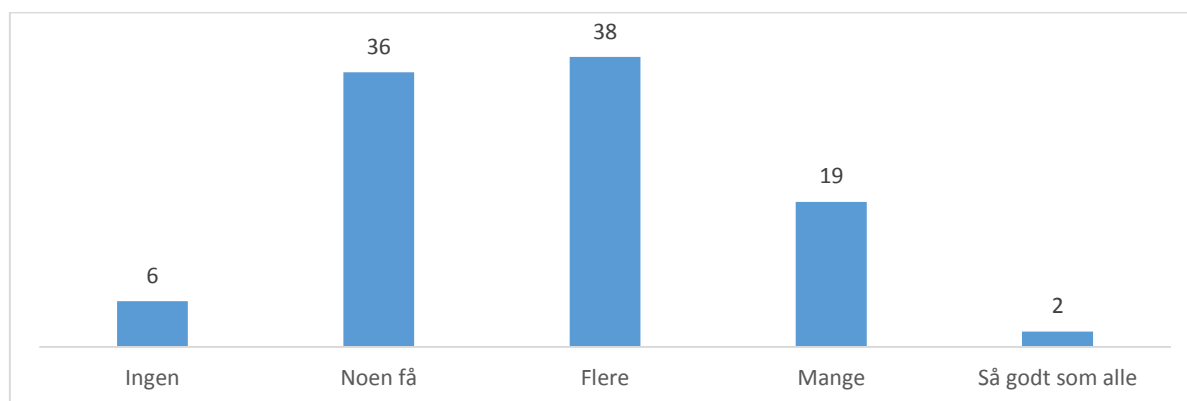
Norske bønder bekymrer seg i langt større grad for norsk landbruks framtid enn de bekymrer seg for økonomien på sitt eget bruk. Kun 16 prosent har i løpet av de siste seks månedene bekymret seg veldig ofte eller ofte over økonomien på bruket. 28 prosent oppgir at de sjelden har bekymret seg over økonomien, mens 31 prosent aldri har gjort det i løpet av de siste seks månedene. Det er altså ikke slik at en samlet bondestand har bekymringer knyttet til økonomien på bruket. Det de imidlertid ofte er bekymret over er norsk landbruks framtid. Henholdsvis 26 og 33 prosent oppgir at de veldig ofte eller ofte i løpet av de siste seks månedene har bekymret seg for framtiden av egen næring. Altså nær seks av ti bønder. Videre sier 28 prosent av de av og til har hatt en slik bekymring, mens 12 prosent sjelden eller aldri har bekymret seg for framtiden til næringen. Det er derfor grunn til å tolke bøndernes økonomiske framtidsutsikter mer som en bekymring for framtiden for egen næring og eget bruk enn en akutt økonomisk bekymring på vegne av eget bruk. De føler altså mer på en usikkerhet med tanke på framtiden for næringen som sådan, og derfor også for framtiden for eget bruk.

48 prosent bekymrer seg veldig ofte eller ofte over at de ikke får gjort alt det de burde ha fått gjort på bruket, og 33 prosent bekymrer seg ofte eller veldig ofte for at de ikke greier å balansere godt nok mellom familieliv og arbeidsliv. Vi har ikke tilsvarende tall å sammenligne disse resultatene med fra «normalbefolkningen» som også kan føle på de samme bekymringene og vet derfor ikke i hvilken grad bønder her er i en spesiell situasjon.

35 prosent oppgir at de i løpet av de siste seks månedene veldig ofte eller ofte har bekymret seg for at bønder i eget lokalmiljø har lagt ned driften, og i neste kapittel vil vi se nærmere på denne gruppen.

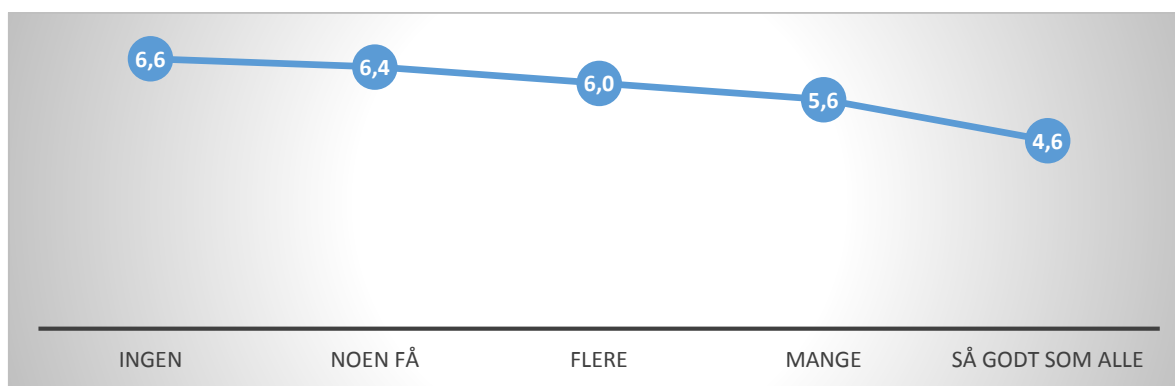
8. Er det å slutte som bonde smittsomt?

At gårdsbruk legges ned er knapt noen nyhet. Slik har det vært i mange tiår og det er også lite som tyder på at dette er en trend som vil stoppe opp med det første. I Trender 2014 la vi derfor inn noen spørsmål som gir oss muligheten til å si noe om hvordan bøndene selv opplever at bønder i eget nærområde legger opp. Som det går fram av figuren under er det 19 prosent som oppgir at mange av bøndene i eget nærområde har lagt ned driften de siste fem årene, mens to prosent har krysset av for så godt som alle. Det vil si at hver femte bonde i utvalget lever i en situasjon hvor de opplever at det begynner å bli et veldig uttynnet landbruksfaglig nærmiljø. Videre er det 38 prosent som opplever at flere har lagt ned driften i løpet av de siste fem årene. Dataene i skjemaet gir oss ikke god nok oversikt over den enkelte bondes nærmiljø, men det er all grunn til å tro at også blant denne gruppen er det en stor andel bønder som virker i et lokalmiljø hvor det etter hvert begynner å bli få bønder. Seks prosent oppgir at ingen i eget nærmiljø har lagt ned driften de siste fem årene, mens 36 prosent har svart noen få. Nå er det selvsagt slik at også blant disse bøndene kan situasjonen være at de har relativt få bønder i eget nærområde – det vil si at grunnen til at få har lagt ned er at det ikke er mange igjen som kan legge ned.

Figur 8.1: Bondens rapportering av hvor mange av gårdbrukerne i eget nærområde som har lagt ned driften i løpet av de siste fem årene. Prosent. 2014. N(1704)

For å få et litt bedre bilde av i hvilken grad det er sammenheng mellom at naboer legger ned drifta og hvordan bøndene vurderer det landbruksfaglige miljøet der de bor, har vi kjørt denne variabelen opp mot et spørsmål i datamaterialet hvor vi ber om at respondentene svarer på hvor tilfreds de er med det landbruksfaglige miljøet der de bor. Svaralternativene er en skala fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds). Vi har derfor gjengitt gjennomsnittsverdiene for hver gruppe.

Figur 8.2: Fornøydhet med det landbruksfaglige miljøet der en bor etter hvor mange bønder i nærmiljøet som har lagt ned drifta de siste fem årene. Gjennomsnittsverdier på en skala fra 1 (svært tilfreds) til 10 (svært utilfreds). Trender 2014.

Som vi ser er det en klar sammenheng mellom hvor mange av nabobøndene som har lagt ned drifta og hvor godt fornøyd man er med det landbruksfaglige miljøet hvor man bor. Desto flere bønder som har lagt ned i nærmiljøet til bonden, jo mer misfornøyd er han eller hun med det landbruksfaglige miljøet.

Det at bønder i eget nærmiljø legger ned driften kan ha ulike effekter for den enkelte bonde som «blir igjen». Det kan på den ene siden åpne opp for at vedkommende kan utvide egen drift, men kan også ha en «smitteeffekt» ved at motivasjonen til selv å drive svekkes og det blir lettere å legge ned driften på eget bruk. I skjemaet har vi bedt respondentene svare på hvor godt ulike tenkte effekter av at naboer legger ned driften har for deres egen drift. Resultatene for hele utvalget er gjengitt i tabellen nedenfor.

Tabell 8.1: Hvor godt ulike effekter av at bønder i nærmiljøet legger ned driften passer som beskrivelse av situasjonen for bonden. Prosent. Trender 2014.

	Passer veldig godt	Passer godt	Passer litt	Passer ikke	Sum	N
Svekker det lokale faglige landbruksmiljøet.	28	31	25	17	101	1611
Gjør at jeg har færre kolleger å omgås på dagtid.	21	27	25	27	100	1609
Gjør det mer sosialt akseptert å legge ned driften.	11	26	35	27	99	1600
Jeg blir trist og deprimert med tanke på framtiden.	8	12	36	44	100	1616
Gjør det mulig for meg å utvide egen produksjon.	7	13	32	48	100	1621
Skaper et mer profesjonelt landbruksfaglig miljø.	2	7	23	67	99	1600
Gjør at jeg også får mer lyst til å legge ned produksjonen.	6	13	29	53	101	1608

Det fleste oppgir som en effekt som passer godt for å beskrive situasjonen når nabobønder legger ned driften er at det landbruksfaglige miljøet svekkes. Av det følger nærmest per definisjon at man får færre kolleger å omgås på dagtid, som er den effekten som følger nærmest. Videre er det en stor andel som peker på at det gjør det mer sosialt akseptert å legge ned driften når nabobønder slutter. Det å slutte som bonde er trolig en lengre prosess og ikke noe som man bare bestemmer seg for over natta. Hva bønder i nærmiljøet gjør har derfor naturlig nok betydning. En ting er at man får færre kolleger å omgås, men kanskje like viktig er det at det føles lettere å selv legge ned nettopp fordi at det blir mer sosialt akseptert. Dette er prosesser vi vet lite om, men det kan altså synes som om at slike prosesser og forhold kan være viktigere enn man har trodd. Det blir på mange måter en smitteeffekt. 19 prosent oppgir at det at nabobønder legger ned har gjort at de også har fått mer lyst til å legge ned drifta (svart

at det passer veldig godt eller godt). 20 prosent har svart at det at naboer legger ned fører til at de blir trist og deprimeret (svart at det passer veldig godt eller godt). Det er en av fem bønder. I tillegg har 36 prosent svart at det passer litt.

20 prosent ser gode muligheter for å selv kunne utvide produksjonen når naboer legger ned, ni prosent mener at det landbruksfaglige miljøet blir mer profesjonelt når bønder lokalt legger ned. Det vil si at det er de proffe bøndene som blir igjen. Hvis vi ser nærmere på spørsmålet om det at nabobønder legger ned gjør det mulig for en selv å utvide egen produksjon så finner vi at det her er store forskjeller mellom aldersgruppene.

Tabell 8.2: Hvor godt mulighet for å utvide egen produksjon når naboer legger ned drifta passer for egen situasjon etter alder. Prosent. Trender 2014.

	Under 40 år	40-49 år	50-59 år	60 år og eldre	Totalt
Passer veldig godt	17	7	7	3	7
Passer godt	25	19	12	7	14
Passer litt	28	36	33	28	32
Passer ikke	31	38	49	62	48
Sum	101	100	101	100	100
N	177	392	547	483	1599

χ^2 117,711 p<,001

Det er først og fremst i gruppen under 40 år at vi finner de som ser bruksnedleggelse som en mulighet for egen drift. I denne gruppen er det 42 prosent som sier at det at nabobønder legger ned åpner opp for økt produksjon på eget bruk er en beskrivelse som passer veldig godt eller godt på hvordan de selv vurderer bruksnedleggelse. Andelen som vurderer bruksnedleggelse i eget nabolag på samme måten synker betraktelig når vi ser på de over 40 år. I den eldste aldersgruppen er det kun ti prosent som vurderer lokale bruksnedleggelse som en mulighet for vekst i egen produksjon. Dette faller sammen med tidligere resultat vi har presentert i denne rapporten som viser at interessen for investeringer er langt lavere blant den eldste gruppen bønder enn den er blant de yngste.

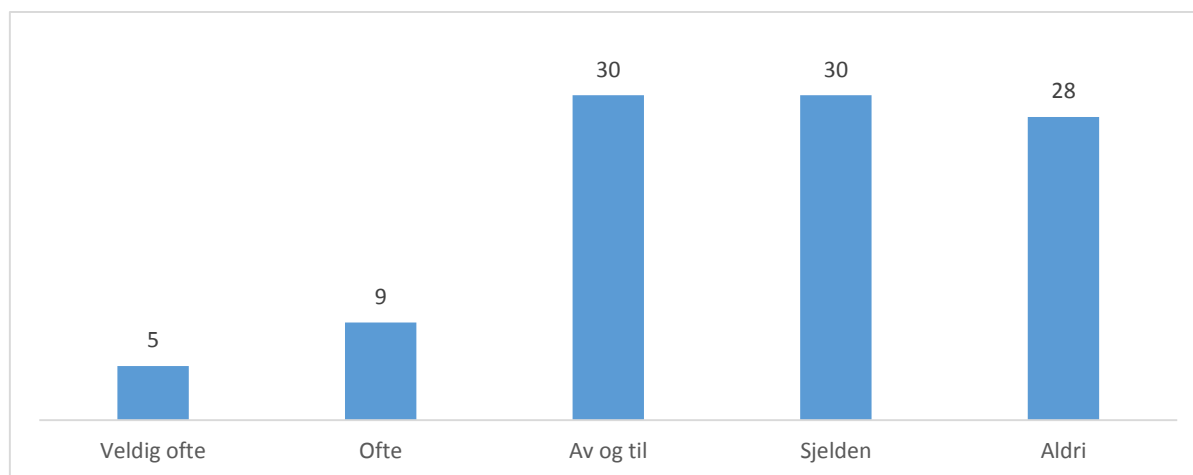
Det at det er blant de yngste bøndene at vi finner størst andel som ser på nedleggelse av nabobruk som en positiv mulighet for eget bruk og egen produksjon henger sannsynligvis sammen med at de har bestemt seg for å være i næringen og de er i en fase hvor de vil satse og kanskje satse stort. Vi ser også at desto større andel av husstandens inntekt som kommer fra landbruksdriften, jo større andel er det som oppgir at bruksnedleggelse i nærområdet er noe de ser på som en mulighet for å øke egen produksjon.

Blant de som har mindre enn 25 prosent av husstandens samlede inntekt fra gårdsdrifta er det 17 prosent som oppgir at de produksjonsøkningsmulighetene det at naboer legger ned drifta gir dem selv, er noe som passer veldig godt eller godt for hvordan de ser på effekten av lokale bruksnedleggelse. Tilsvarende andel blant de som har mer enn 75 prosent av inntekten fra gårdsdrifta er 28 prosent. Det er altså en tendens til at en større andel av de som allerede har en vesentlig del av inntekten sin fra bruket, ser en mulighet for produksjonsvekst når nabobruk legges ned, enn det er blant de som har en liten andel av inntekten fra landbruket. Selv om det er en forskjell mellom de to på hver sin side av inntektsandelskalaen på 11 prosentpoeng, er det likevel verdt å merke seg at nær hver femte bonde i gruppen som har liten andel av husholdsinntekten fra bruket, ser på bruksnedleggelse i eget nabolag som en mulighet til å utvide egen drift. Vi ser også at de som har en tro på at inntekten de neste fem årene vil utvikle seg i positiv retning i større grad enn de som tror inntektsutviklingen vil være negativ, ser på bruksnedleggelse i nabolaget som en mulighet for selv å utvide driften.

Videre er det slik at de som allerede planlegger å utvide egen produksjon ved å kjøpe eller leie jord i langt større grad ser på det at naboer legger ned driften som en mulighet for selv å øke egen

produksjon. Om man har landbruksfaglig utdanning har ingen betydning for hvordan bøndene ser på muligheten ved bruksnedleggelse for egen produksjon. Vi har satt alle disse variablene inn i en regresjonsmodell (tabell 8.4) for å se hvilke faktorer som gir utslag når forklaringsvariablene kontrolleres opp mot hverandre.

Som nevnt ovenfor finner vi at det at naboer legger ned drifta kan ha en smitteeffekt. Både ved at bøndene direkte selv får mer lyst til å legge ned drifta, men også mer indirekte ved at de blir triste og deprimerte og at det blir mer sosialt akseptert å legge ned drifta. Vi vil se nærmere på hvor stor betydning smitteeffekten av at nabobønder legger ned drifta har for bondens egen lyst til selv å legge ned. Vi vil bruke en spørsmål om hvor ofte bonden i løpet av de siste seks månedene har tenkt på å legge ned drifta som avhengig variabel.

Figur 8.3: Hvor ofte bonden har tenkt på å legge ned egen drift i løpet av de siste seks månedene. Prosent. N(1700): Trender 2014.

Mens fem prosent av utvalget har tenkt på å legge ned drifta veldig ofte, har ni prosent ofte tenkt samme tanke i løpet av de siste seks månedene. 30 prosent har tenkt på det av og til, og tilsvarende andel er en sjelden gang inne på tanken. 28 prosent av utvalget oppgir at de aldri har tenkt tanken på å slutte som bonde i løpet av de siste seks månedene. Det betyr altså at sju av ti bønder i løpet av det siste halvåret i større eller mindre grad har vært inne på tanken om å legge ned drifta.

Det er en klar sammenheng mellom hvor mange bønder som har lagt ned drifta i nærområdet og hvor ofte bonden selv i løpet av de siste seks månedene har tenkt på å legge ned egen drift.

Tabell 8.3: Hvor ofte bonden har tenkt tanken på å legge ned drifta i løpet av de siste seks månedene etter hvor mange bønder i eget nærområde som har lagt ned drifta i løpet av de siste fem årene. Prosent. Trender 2014.

	Ingen	Noen få	Flere	Mange	Så godt som alle	Totalt
Veldig ofte	0	2	5	8	21	5
Ofte	3	6	9	13	15	9
Av og til	25	25	33	34	24	30
Sjelden	33	32	31	23	21	30
Aldri	39	34	22	22	19	27
Sum	100	100	100	100	100	101
N	102	611	617	309	33	1672

χ^2 101,255, $p < .001$

Blant gruppen av bønder som oppgir at ingen bønder i eget nærområde har lagt ned drifta de siste fem årene er det tre prosent som oppgir at de veldig ofte eller ofte har tenkt på å selv legge ned drifta. Tilsvarende andel blant de som opplever at så godt som alle bøndene rundt dem har sluttet de siste fem

årene er tilsvarende andel 36 prosent. Vi har nå lagt inn denne og en del flere variabler som det er naturlig å tenke seg har betydning for bondens valg om å slutte som bonde i en regresjonsmodell for å se hvilke variabler som slår signifikant ut. Men det er likevel verdt å merke seg at dette er faktorer som har lavere forklaringskraft enn det at nabobønder legger ned og at det dermed blir lettere sosialt å legge ned.

Tabell 8.4: Hvor ofte bonden har tenkt på å legge ned egen drift i løpet av de siste seks månedene. Linjer regresjon. N(1367).

	Ustand.B	St.avvik	t-verdi	p-verdi
<i>Konstantledd</i>	8,193	6,157	1,33	,184
Kjønn	-,112	,091	-1,24	,217
Alder	-,003	,003	-0,75	,452
Utdannelse	,049	,025	2,02	,044
Antall lagt ned drifta i nærområde	-,130	,035	-3,70	,000
Naboer legger ned gjør det mer sosialt akseptert	,177	,035	5,13	,000
Blir trist og deprimert når naboer legger ned	,160	,039	4,10	,000
Arbeidstid på bruket	-,020	,031	-0,67	,505
Arbeidstid utenfor bruket	-,008	,022	-0,35	,729
Gårdsstørrelse (eid og leid jord drevet)	,073	,025	2,92	,004
Standard på brukets driftsbygninger	-,077	,032	-2,39	,017
Standard på brukets maskinpark	-,081	,036	-2,23	,026
Endring i inntekten fra bruket siste fem år (positivt ref.kat)				
Ingen endring	-,127	,074	-1,72	,086
Negativ endring	-,183	,077	-2,36	,018
Vet ikke	-,339	,179	-1,89	,059
Bruket drevet mindre enn fem år	,227	,164	1,38	,168
Tro på endring i inntekt fra bruket neste fem år (positiv endring ref.kat)				
Ingen endring	-,166	,083	-2,00	,046
Negativ endring	-,419	,083	-5,04	,000
Vet ikke	-,076	,091	-0,83	,407

R² ,203

Totalt forklarer variablene vi har lagt inn i modellen 20 prosent av variansen i den avhengige variabelen, altså forskjellen i hvor ofte bønder i løpet av de siste seks månedene har tenkt tanken på å legge ned drifta. Når vi går inn og ser på hver enkelt variabel ser vi at hverken kjønn eller alder har signifikant betydning, mens derimot utdanningsnivå har betydning. Retningen på sammenhengen er at desto høyere utdanningsnivå bonden har, jo sjeldnere har han eller hun vært inne på tanken om å slutte som bonde. Dette kan synes noe overraskende fordi en gjerne tenker seg at det å ha utdanning gjør at man har flere og større muligheter for arbeid utenfor bruket. Sammenhengen kan ha noe av sin forklaring i at det å være bonde oftest er et kombinasjonsyrke og kanskje er det slik at det er lettere å kombinere bondeyrket med yrker som krever høyere utdanning.

Både det at naboer legger ned, at man opplever at det er noe som gjør en trist og deprimert og at det blir mer sosialt akseptert å legge ned drifta på grunn av at mange legger ned, er faktorer som i signifikant grad påvirker hvor ofte bønder selv er inne på tanken om å legge ned egen drift. Alle disse har en relativ høy t-verdi, mens størst forklaringskraft har det at nedleggelse i nærområdet gjør det mer sosialt akseptert å legge ned egen drift. Dette viser at det å ta beslutningen om å legge ned gårdsdrifta er et vanskelig valg for mange, men at det blir lettere å ta valget når man bare gjør som de andre har gjort før en. Dette betyr også at det er lokale smitteeffekter av gårdsnedleggelse og at i områder der mange legger ned, vil flere følge etter. Andre steder får man – uvisst av hvilken grunn – ikke samme prosess og derfor blir nedleggingene i disse områdene færre.

Det er videre grunn til å merke seg at hvor mye man jobber på bruket ikke har signifikant betydning, og mer overraskende, at heller ikke hvor mye en jobber utenfor bruket gir signifikant forklaring på hvorfor noen tenker ofte og andre ikke så ofte på å legge ned gårdsdrifta.

Standarden på bygninger og maskinpark kan man også tenke seg påvirker bondens tanker om å legge ned drifta. Analysen viser at begge disse faktorene har påvirkning på hvor ofte norske bønder tenker på å legge ned driften på eget bruk. Desto dårligere de vurderer standarden på både driftsbygninger og maskinpark, jo oftere har de tenkt tanken på å legge ned driften på gården.

Vi har også lagt inn to variabler som måler betydningen av økonomiske forhold. Det er spørsmål om hvordan bonden vurderer utviklinga i inntekten på eget bruk siste fem år og hvordan han eller hun vurderer inntekten i de kommende fem årene. Her ser vi at de som opplever at inntekten fra drifta har utviklet seg i negativ retning de siste fem årene i signifikant større grad enn de som vurderer utviklingen å ha vært positiv, oftere tenker tanken på å legge ned drifta på gården. Sammenhengen er nær signifikant i samme retning for de som mener at inntekten ikke har endret seg siste fem år ($p=,086$) og de som ikke vet hvordan inntekten har endret seg ($p=,059$). Det at bonden tror at inntekten vil utvikle seg i negativ retning de kommende fem årene har stor betydning for hvor ofte de tenker på å slutte som bonde (t-verdi $-5,04$). Også de som ikke forventer noen endring i inntekta tenker i signifikant større grad på å legge ned drifta, sammenlignet med de som tror den vil endre seg i positiv retning.

Det å tenke tanken på å slutte som bonde, og også gå fra tanke til handling, er selvsagt en sammensatt og lang prosess. Det er ikke bare et spørsmål om inntekt, men det er i høyeste grad et spørsmål om det også. Vi vet fra tidligere studier ved Bygdeforskning at mye av grunnen til at ubebodde landbruks-eiendommer ikke blir solgt er at det er sterke følelser knyttet til landbrukseiendom (Flemsæter et.al 2011). Man føler seg forpliktet bakover i slekten til det slitet og det arbeidet de har lagt ned i jorda og gården, og en føler seg forpliktet følelsesmessig framover en slekta. Du eier ikke en hvilken som helst eiendom, du eier en *slektsgård*. Det forplikter følelsesmessig og derfor vil det at noen lokalt legger ned, og flere følger på, lett noe på disse sterke sosiale normene som bonden føler på. Det blir derfor enklere å selv legge ned drifta. Nedleggelse av gårdsbruk er altså ikke bare noe som handler om økonomi, men også om sosiale prosesser. Det å legge ned en gård er ikke noe du bestemmer deg for over natta – det er en prosess som tar tid og det at andre rundt deg legger ned gjør det lettere å selv legge ned fordi de sosiale forventningene en føler på svekkes. Derfor er lokale bruksnedleggelse smittsomt.

9. Inntektskilder i husholdet

Bondeyrket har alltid vært allsidig med hensyn til å skaffe levebrød og inntekt fra ulike kilder. Tidligere var allsidig produksjon det normale på hvert enkelt gårdsbruk. I tillegg kunne bonden utnytte ledig arbeidskapasitet på ulike tider av året til annet inntektsgivende arbeid. Økt spesialisering der de fleste driftsenhet i landbruket i dag kun har en eller et fåtall produksjoner har likevel ikke endret gårdbrukerfamiliens tilpasning med å skaffe inntekter fra flere kilder. Spesialisering og mekanisering i landbruksproduksjonen har gitt ledig tid til å drive annen næringsvirksomhet eller til lønnsarbeid. Det er i dag bare fem prosent som oppgir at de får 100 prosent av husholdets inntekt fra gårdsdriften, og halvparten av disse oppgir at de driver tilleggsnæring som en del av gårdsdriften.

Denne kombinasjonen av mange inntektskilder gjør husholdet til en viktig økonomisk enhet i landbruket. Gjennom ulike livsfaser, og faser med hensyn til investeringer i næring, kan allsidige inntektskilder være en buffer som gjør økonomiske løft letter. Flere inntektskilder kan også gi grunnlag for stabilt privat forbruk, samtidig som inntekten fra enkelt næringer kan svinge forholdsvis mye.

I dette kapitlet ser vi nærmere på inntektene i husholdet, inntektskilder og etablering av tilleggsnæringer.

9.1 Inntektsnivå i gårdshusholdene

I Trendundersøkelsen måles husholdets samlede inntekt gjennom avkryssing i kategorier på 100 000 kroner fra 0 til 1 million. Det gir elleve kategorier som vist i tabell 9.1. Inndelingen er forholdsvis grov, men i et stort utvalg gir det likevel en god indikasjon på inntektsnivået i gårdshusholdene som kan sammenlignes med andre samfunnsgrupper.

Tabell 9.1: Husholdets samlede nettoinntekt i 2013. Trender 2014. N(1683)

	Prosent
Under 100 000	1,7
100 000-199 999	4,2
200 000-299 999	6,7
300 000-399 999	9,9
400 000-499 999	14,3
500 000-599 999	14,8
600 000-699 999	11,1
700 000-799 999	10,0
800 000-899 999	7,8
900 000-999 999	6,3
1 000 000 eller mer	13,2
Totalt	100,0

Det er stor spredning på husholdenes samlede inntekt, men de høyeste andelen finner vi i kategoriene mellom 400 og 499 tusen kroner og mellom 500 og 599 tusen kroner med vel 14 prosent av utvalget i hver. 60 prosent av utvalget har en husholdsinntekt mellom 300 og 799 tusen kroner, 13 prosent har mindre enn dette og 27 prosent har mer. Medianen i dette utvalget finner vi i kategorien 500 til 599 tusen kroner. Dette er mer enn medianinntekten per husholdning i samfunnet for øvrig som SSB oppgir til 446 000 kroner.

Inntekten fra gårdsdriften er målt på samme måte som husholdsinntekten, men med litt andre kategorier som vist i tabell 9.2.

Tabell 9.2: Næringsinntekt fra gårdsdriften i 2013. Trender 2014. N(1681)

	Prosent
Ingen	9,2
1-49 999 kroner	15,6
50 000-99 999 kroner	16,9
100 000-149 999 kroner	11,5
150 000-199 999 kroner	10,1
200 000-299 999 kroner	12,8
300 000-399 999 kroner	9,5
400 000-499 999 kroner	5,8
Over 500 000 kroner	8,6
Totalt	100,0

Når det gjelder inntekt fra gårdsdriften finner vi de høyeste frekvensene i kategoriene under 100 000 kroner. 42 prosent har mindre enn 100 000 kroner i næringsinntekt fra gårdsdriften. 22 prosent har mellom 100 og 200 tusen kroner og 13 prosent har en næringsinntekt på mellom 300 og 399 tusen kroner. De resterende 23 prosenten av utvalget fordeler seg på kategoriene over 300 tusen kroner.

En sammenligning av tabell 9.1 og 9.2 viser stor forskjell mellom husholdets inntekt og næringsinntekt fra gårdsdriften. Flertallet av gårdshushold henter størstedelen av inntekten fra andre kilder enn gårdsdriften. I tabell 9.3 gjengis svar på direkte spørsmål om andelen av husholdets samlede inntekt som kommer fra gårdsdriften.

Tabell 9.3: Andel av husholdets samlede inntekt som kom fra gårdsdriften i 2013. Trender 2014. N(1693)

	Prosent
0 prosent	9,6
1 til 24 prosent	44,4
25 til 49 prosent	19,3
50 til 74 prosent	12,4
75 til 99 prosent	9,0
100 prosent	5,3
Totalt	100,0

Nær tre fjerdedeler av gårdshusholdene har henter over halvparten av inntekten utenom gårdsdriften. Denne andelen har steget jevnt fra 63 prosent i 2002 til 73 prosent i 2014. Gårdsdriften bidrar altså til en minkende andel av bøndernes inntekten. Dette skjer til tross for den strukturrasjonalisering som foregår i næringen som helhet, der landbruksproduksjonen foregår på stadig større, mer effektive og profesjonelle driftsenheter. Økt stordrift hjelper ikke bonden til i større grad å få et levebrød fra gårdsdriften.

9.2 Arbeidsforbruk i gårdsdrift og lønnsarbeid

Inntekten fra gårdsdriften bør stå i forhold til arbeidsforbruket. Arbeidsforbruket i gårdsdriften kan være vanskelig å måle nøyaktig. De færreste fører timeregnskap over eget arbeid. Med en forholdsvis grov inndeling i halve årsverk slik det er gjort i tabell 9.4 får vi likevel en viss oversikt over arbeidsforbruket fordelt på husholdsmedlemmer og innleid arbeidskraft. For partner, egne barn og kårfolk tar vi med kategorien «deltar ikke i gårdsarbeid» og antar at de som har svart på spørsmålet er de som har partner, barn eller kårfolk på gården. For kategoriene avløser og annen leid hjelp er prosentandelene beregnet på grunnlag av de som har oppgitt arbeidsinnsats fra ekstern arbeidskraft.

Tabell 9.4: Arbeidsforbruk i gårdsdriften for bonden, partner og annen arbeidskraft i og utenfor gårdshusholdet. Trender 2014. Prosent.

	N	Deltar ikke i gårdsarbeid	1 – 199 timer	200-849 timer	850-1699 timer	1700-2549 timer	Mer enn 2550 timer	Totalt
Du selv	1661	1	11	27	22	21	19	100
Ektefelle/samboer	1329	18	41	23	9	7	2	100
Egne barn	1255	27	50	18	3	1	1	100
Kårfolk	949	55	20	15	7	2	0	100
Avløsere	652	-	56	33	6	4	1	100
Annen leid hjelp	519	-	68	17	5	4	5	100

Bonden, det vil si den som har svart på spørreskjemaet, har som forventet størst arbeidsinnsats i gårdsdriften, men utvalget fordeler seg forholdsvis jevnt over kategoriene fra et halvt og opp til over ett og et halvt årsverk. 12 prosent anslår at de arbeider mindre enn 200 timer i gårdsdriften, og nesten 40 prosent har mindre arbeidsinnsats enn et halvt årsverk. Videre finner vi omtrent 20 prosent i hver av kategoriene fra en halvt til ett årsverk, mellom ett og ett og et halvt, og over ett og et halvt årsverk.

På 18 prosent av gårdsbrukene er ikke partneren med i gårdsarbeidet. Partneren deltar med en begrenset arbeidsinnsats opptil 200 timer på 41 prosent av brukene, og inntil et halvt årsverk på ytterligere 23 prosent av gårdsbrukene. Blant de som har svart for egne barn oppgir en av fire at barna ikke deltar i gårdsdriften, mens halvparten sier at barn deltar med inntil 200 timer. 18 prosent oppgir arbeidsinnsats på mellom et halvt og ett årsverk for egne barn. Tilsvarende for kårfolk er at halvparten ikke deltar i gårdsdriften, mens henholdsvis 20 og 15 prosent har kårfolk som deltar med inntil 200 timer eller inntil et halvt årsverk.

De som oppgir arbeidsinnsats av ekstern arbeidskraft svarer i de fleste tilfeller at disse arbeider mindre enn et halvt årsverk. Fem prosent har likevel avløser på heltid, det vil si fast røkter, og ni prosent har annen leid hjelp på heltid i gårdsdriften.

En tilsvarende oversikt over bondens og eventuell partnerens lønnsarbeid utenfor gården er gitt i tabell 9.5.

Tabell 9.5: Lønnsarbeid utenfor bruket for bonden og bondens ektefelle/samboer. Trender 2014. Prosent.

	N	Har ikke jobb utenfor gården	1 – 199 timer	200-849 timer	850-1699 timer	1700-2549 timer	Mer enn 2550 timer	Totalt
Du selv	1632	31	10	11	16	30	2	100
Ektefelle/samboer	1348	20	5	10	30	34	1	100

Tre av ti bønder har ikke lønnsarbeid utenfor gården, og hver femte ektefelle eller samboer har ikke lønnsarbeid. I den andre enden av skalaen er det 32 prosent av bøndene som har heltidsstilling utenfor gården, og tilsvarende 35 prosent av ektefeller og samboere.

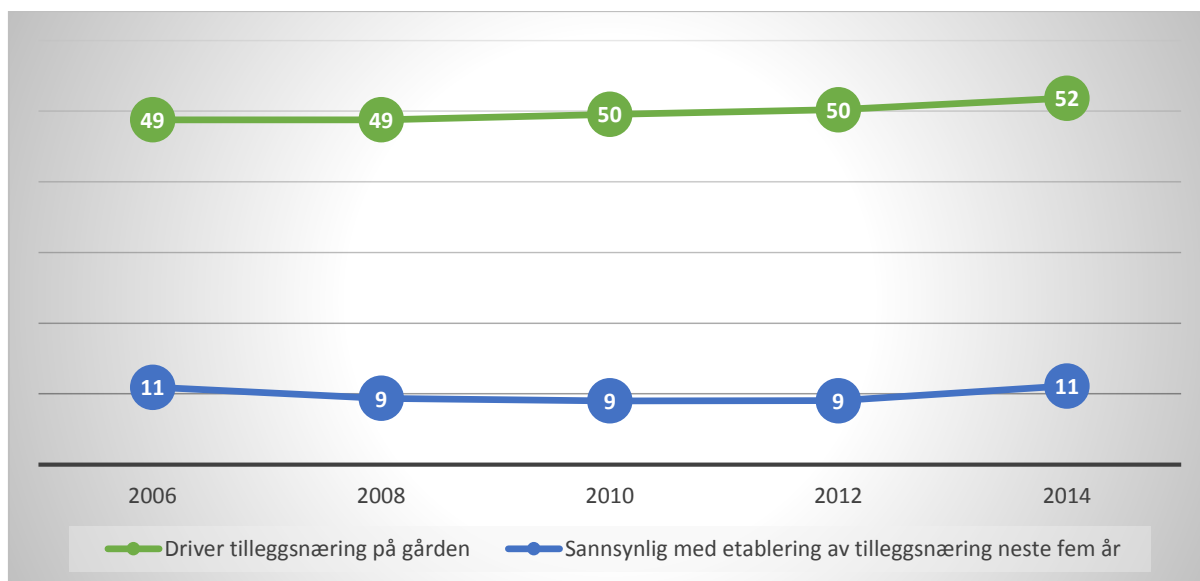
9.3 Tilleggsnæringer

De siste 15 årene har det vært en aktiv politikk for å stimulere bønder til å utnytte mangfoldet av ressurser på gården til å utvikle nye næringer. Ved å få flere ben å stå på kan flere opprettholde inntektsnivået og dermed også ha et økonomisk grunnlag for å opprettholde gårdsdriften. En forutsetning har vært effektivisering av gårdsdriften for å frigjøre arbeidskapasitet til andre aktiviteter. Til en viss grad har dette gitt effektiviseringer i landbruket samtidig som strukturrasjonaliseringen i form av færre driftsenheter har blitt bremsset noe.

Med et fokus på å utnytte gårdens ressurser til å etablere næringsaktiviteter ved siden av mer tradisjonell landbruksproduksjon har dette blitt kalt tilleggsnæringer. I prinsippet kan bonden drive enhver form for næring ved siden av gårdsdrift, og det er ikke gitt hva som er hovednæring og hva som er et tillegg. Av ressurser er også bondens og eventuell partners kompetanse i mange tilfeller den mest verdifulle ved etablering av ny næring. Begrepet tilleggsnæring dekker derfor ikke alt av næringsvirksomhet bonden kan drive ved siden av gårdsdriften, men det gir en indikasjon på utnyttelsen av ressurser som har blitt «ledig» gjennom økt spesialisering av landbruksproduksjonen, og som i større eller mindre grad kan drives i et samspill med tradisjonell landbruksproduksjon. Et godt eksempel er leiekjøring med landbruksmaskiner som utnytter ledig maskinkapasitet. Gårdsdriften utgjør en basis for innkjøp av maskiner til denne virksomheten, og samtidig drar gårdsdriften fordel av mer effektive maskiner ettersom ledig kapasitet utnyttes i leiekjøringen.

Leiekjøring er også eksempel på en tilleggsnæring som kan drives i veldig ulikt omfang og der grensen mellom hva som er en selvstendig næring kan være uklar. Normalt vil en tenke på tilleggsnæring som aktivitet med et visst økonomisk omfang, det vil si omsetning, enten dette gir stort eller lite inntektsmessig overskudd. I Trendundersøkelsen stilles det først spørsmål om bonden driver næring innenfor en rekke tilleggsnæringskategorier. Senere spørres det etter hvilket økonomisk omfang denne næringsaktiviteten har. Her er det også mulig å svare at en ikke driver tilleggsnæring. Noen har gitt motstridende svar på disse spørsmålene, og vi velger en konservativ tolkning i denne rapporten ved at vi lar det siste være utslagsgivende. Det betyr at bønder som har markert at de driver ulike tilleggsnæringsaktiviteter, men senere svart at dette ikke er næringsvirksomhet ikke regnes med blant de som driver tilleggsnæring. Leiekjøring, vedproduksjon og utleie av jakt og fiske er de mest utbredt blant de som gir motstridende svar på om de driver tilleggsnæring. Dette er også aktiviteter der grensen i forhold til hva som er selvstendig næring kan være mest uklar.

Med denne forståelsen av tilleggsnæring og tolkningen av svarene i Trendundersøkelsen finner vi at 52 av bøndene i dag oppgir at de driver en eller annen form for tilleggsnæring der gårdsbrukets ressurser utnyttes. Figur 9.1 viser utviklingen i andelen bønder som driver tilleggsnæring siden 2006 da spørsmålene om tilleggsnæring første gang kom med i Trendundersøkelsen. Den nederste linjen i diagrammet viser andelen av gårdsbruk uten tilleggsnæring der bonden ser utvikling av tilleggsnæring, eller foredling/salg av gårdsprodukter, som sannsynlig de neste fem årene.

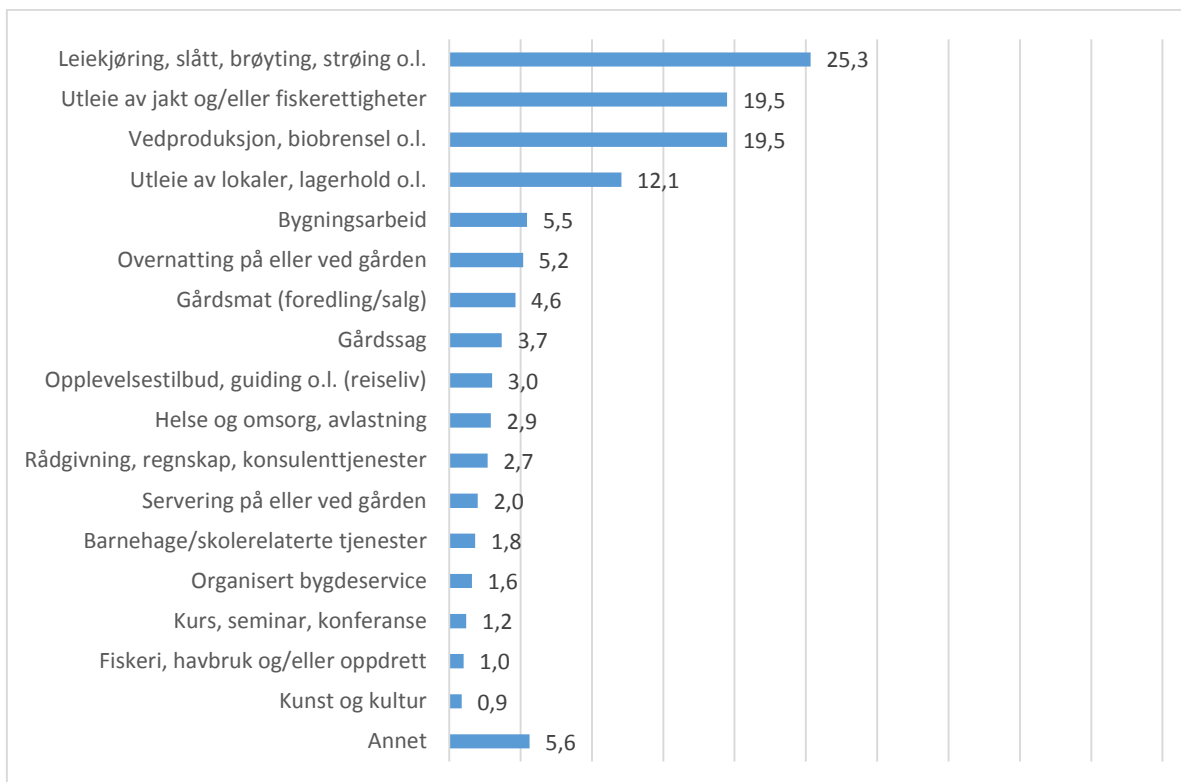

Figur 9.1: Andel gårdsbruk med tilleggsnæring (n=8272), og andel gårdsbruk uten tilleggsnæring (n=3304) som ser etablering av tilleggsnæring som sannsynlig de neste fem årene. Prosent.

Siden i 2006 har det vært en liten økning i andelen gårdsbruk som driver en eller annen tilleggsnæring med utgangspunkt i brukets ressurser. Dette er akkumulerte tall for gårdbrukere som har startet tilleggsnæring flere år tidligere, men det viser at det har vært flere som har startet med tilleggsnæring enn som har avviklet tilleggsnæring. Andelen blant de som ikke driver tilleggsnæring, men som ser det som sannsynlig at de vil starte dette de neste fem årene har ligget på rundt ti prosent i perioden og bare variert mellom ni og elleve prosent. Andelen var 11 prosent i 2006 og er det samme igjen i 2014, men den har ligget på ni prosent i årene imellom.

Mange gårdbrukere som driver tilleggsnæring oppgir at de driver flere forskjellige tilleggsnæring. Av de som driver tilleggsnæring har 36 prosent kun en slik næring i tillegg til tradisjonell gårdsdrift. 30 prosent har 2 tilleggsnæring, 17 prosent driver tre tilleggsnæring, mens de resterende 17 prosent driver fire eller flere tilleggsnæring.

Listen over ulike typer tilleggsnæring er lang og viser stor grad av kreativitet når det gjelder å utnytte ressurser på gården til å skaffe ekstra inntekter. Trendundersøkelsen kartlegger omfanget av tilleggsnæring innenfor en lang rekke kategorier. De som ikke oppfatter at egen tilleggsnæring havner innenfor en av disse kategoriene kan krysse av for annet. Figur 9.2 viser andelen bønder som driver næring innenfor disse kategoriene. Ettersom mange driver flere tilleggsnæring samtidig blir prosentsummen større enn hundre i denne oversikten.

Figur 9.2: Andel som driver ulike tilleggsnæringer. N=1753. Prosent.

Leiekjøring er den mest utbredte tilleggsnæringen, og 25 prosent oppgir at de driver med dette. Der- nest driver nesten 20 prosent med utleie av jakt og fiske, og like mange med vedproduksjon som tilleggsnæring. Utleie av lokaler er også forholdsvis utbredt, og 12 prosent oppgir at de driver med dette. Der- nest er det en mindre andel på som driver et bredt spekter av andre tilleggsnæring. Seks prosent finner ingen av disse kategoriene passende og har svart «annet» på type tilleggsnæring.

Gårdsmat blir ofte omtalt som tilleggsnæring selv om dette i realiteten bare er en alternativ strategi for å omsette hele eller deler av gårdens jordbruksproduksjon. I stedet for å levere råvare gjennom sam- virket eller andre industriaktører, går bonden lenger fremover i verdikjeden og tilbyr forbrukerklare matprodukter direkte til forbruker eller til dagligvarehandelen. Knapt fem prosent oppgir at de driver med foredling og/eller salg av gårdsmat.

Etablering av tilleggsnæring øker sysselsettingen på gården. I noen tilfeller kan dette være et alternativ for bonden til å ta lønnet arbeid utenfor gården, mens i andre tilfeller handler det om at partneren også kan ha arbeid og inntekt fra gårdsrelatert virksomhet. I tabell 9.6 vises en oversikt over andelen som driver tilleggsnæring med fordeling på hvem av bonden eller eventuell partner som har hoved- ansvar for tilleggsnæringen. Det er samtidig skilt på om det er kvinnelig eller mannlig gårdbruker som har svart på spørreskjemaet.

Tabell 9.6: Andelen gårdsbruk som driver tilleggsnæring, og fordelt på hvem i husholdet som driver denne næringen, samt fordelt på kvinnelig og mannlig gårdbruker. Prosent.

	N	Gården har TN	Driver TN selv	Partner driver TN	Driver TN sammen med partner
Alle	1735	52	45	7	13
Kvinnelig bruker	223	48	28	15	23
Mannlig bruker	1512	53	48	5	12

Tabell 9.6 viser noen klare kjønnsforskjeller. På 13 prosent av gårdene er det kvinnelig gårdbruker. 48 prosent av disse oppgir at det drives tilleggsnæring på gården, mens tilsvarende for gårdsbruk med mannlig gårdbruker er 53 prosent. Så er det større forskjeller med hensyn til hvem i husholdet som driver tilleggsnæringen. 28 prosent av de kvinnelige gårdbrukeren oppgir at de driver tilleggsnæringen selv, mens 48 prosent av mannlige brukere oppgir at det er de selv som driver tilleggsnæringen. De kvinnelige gårdbrukerne oppgir i langt større grad at det er partneren som driver tilleggsnæring, eller at de driver denne virksomheten sammen med partneren.

Videre er det forskjeller i alder og landbruksutdanning med hensyn til hvem som driver tilleggsnæring. Tabell 9.7 viser andelen som driver tilleggsnæring innenfor fire alderskategorier og etter hvorvidt bonden har landbruksfaglig utdanning.

Tabell 9.7: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter alder og landbruksutdanning.

	Alle	Alder				Landbruks-utdanning	
		18-39	40-49	50-59	60-87	Nei	Ja
Driver tilleggsnæring på gården (N=1753)	52	62 _a	59 _a	53 _a	43 _b	48 _a	56 _b
Sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år (N=844)	11	22 _a	14 _a	13 _a	6 _b	9 _a	14 _b

Scheffe test: testen viser om det er signifikant forskjell mellom gruppene. Lik bokstav (eller ingen bokstav) markerer at det ikke er signifikant for skjell, mens ulike bokstav markerer signifikant forskjell. Testen er basert på gjennomsnittsverdier, og signifikansnivået er 5 prosent ($p < 0,05$).

Det er yngre bønder som i størst grad driver tilleggsnæring, og andelen minker for hver aldergruppe oppover. Likevel er det bare aldergruppen over 60 år som skiller seg signifikant fra de andre gruppene. Det er også forskjell med hensyn til landbruksutdanning, og de som har slik utdanning har i større grad tilleggsnæring enn de uten.

Tilsvarende forskjell finner vi i spørsmålet om det er sannsynlig med etablering av tilleggsnæring de neste fem årene. Blant bønder over 60 år er det knapt seks prosent som ser slik etablering som sannsynlig, mens denne andelen øker med synkende alder. 22 prosent av bøndene under 40 år ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring de neste fem årene. Også her svarer bønder med landbruksutdanning i større grad at ny tilleggsnæring er sannsynlig.

Det er videre undersøkt om tilleggsnæring er en strategi på mindre gårdsbruk ut fra en hypotese om at tilleggsnæring er et alternativ til utnyttelse av stordriftsfordeler på gårder med mindre arealtilgang.

Tabell 9.8: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter driftsareal.

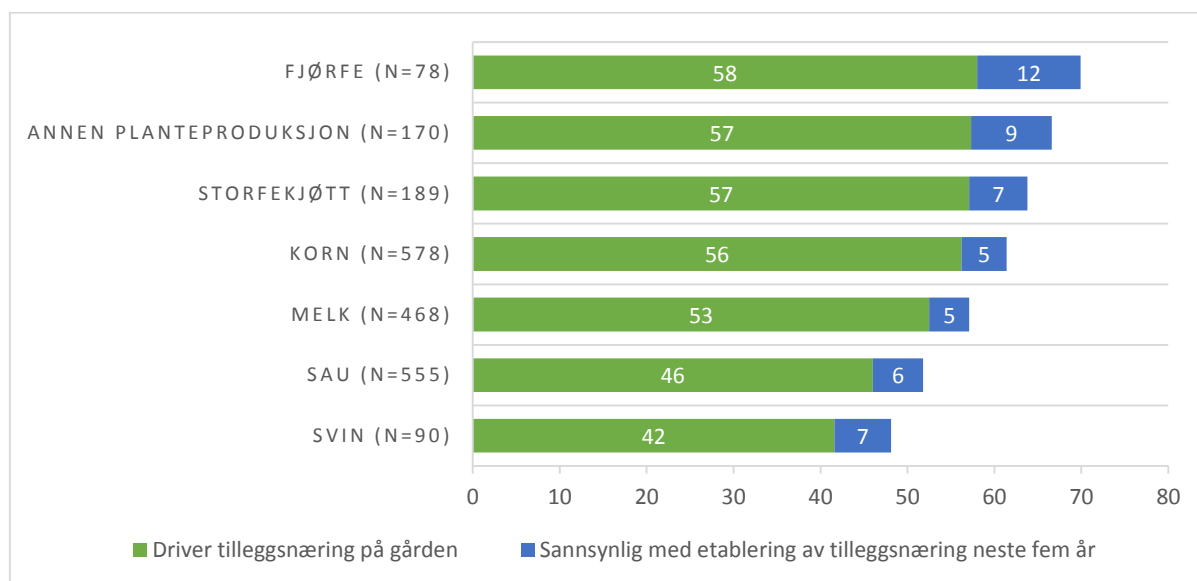
	Driftsareal, dekar					
	Alle	<50	50-99	100-249	250-499	>500
Driver tilleggsnæring på gården (N=1753)	52	50 _{ab}	44 _a	52 _{ab}	59 _b	59 _b
Sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år (N=844)	11	8	12	9	15	14

Scheffe test: testen viser om det er signifikant forskjell mellom gruppene. Lik bokstav (eller ingen bokstav) markerer at det ikke er signifikant for skjell, mens ulike bokstav markerer signifikant forskjell. Testen er basert på gjennomsnittsverdier, og signifikansnivået er 5 prosent ($p < 0,05$).

Tabell 9.8 viser at det er minst andel tilleggsnæring på gårder med driftsareal mellom 50 og 100 dekar, mens andelen er størst på driftsenheter med over 500 dekar. Forskjellen mellom disse kategoriene er signifikant. Også når det gjelder mulig etablering av tilleggsnæring de neste fem årene er det gårdsbrukene med størst areal som i størst grad ser dette som sannsynlig. På dette spørsmålet er det imidlertid ingen signifikante forskjeller. Analysen viser at tilleggsnæring like gjerne etableres og drives på store gårdsbruk. En mulig forklaring kan være at bønder med små driftsenheter må hente en forholdsvis større andel av inntekten utenfor gården, og at mange gjør dette gjennom lønnsarbeid, mens gårdbrukere med mer omfattende produksjon heller driver tilleggsnæring som kan gi mindre bidrag til husholdsinntekten.

Tilleggsnæringsaktiviteten er også undersøkt i forhold til soner for arealtilskudd, men her finner vi ingen signifikante forskjeller.

De ulike landbruksproduksjonene kan gi ulike grunnlag for etablering av tilleggsnæring, for eksempel ut fra arbeidsbehov i hovedproduksjonen. Figur 9.3 viser andelen som driver tilleggsnæring etter hvilken produksjon som drives på gården. Deretter er det lagt til andelen som ser etablering av tilleggsnæring som sannsynlig de neste fem årene. I denne oversikten er sistnevnte andel beregnet på grunnlag av alle som driver produksjonen og ikke bare de som fra før ikke har tilleggsnæring.

Figur 9.3: Andel bønder som driver tilleggsnæring, og som ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring neste fem år, etter produksjon.

Det er fjørfebønder som i størst grad har en eller flere tilleggsnæringer, og det er også i denne produksjonen at flest bønder ser det som sannsynlig med etablering av tilleggsnæring de neste fem årene. Dernest følger bønder med annen planteproduksjon enn korn, og storfekjøtt produsenter uten melkeproduksjon. Melkeprodusenter sammen med produsenter av sau og svin kommer nederst i oversikten med minst andel tilleggsnæringer.

Et mål med tilleggsnæring må være at virksomheten skal bidra økonomisk til gårdshusholdet. Her er det stor variasjon som det fremkommer av tabell 9.9 der det også er forskjeller mellom aldergrupper.

Tabell 9.9: Økonomisk betydning av tilleggsnæring blant de som driver tilleggsnæring og fordelt på aldergrupper. N(810). Prosent

	Alder				
	Alle	18-39	40-49	50-59	60-87
Liten/ingen økonomisk betydning	27	27	30	28	20
Noe økonomisk betydning	44	49	46	41	43
Stor økonomisk betydning	21	19	16	22	29
Meget stor økonomisk betydning	9	6	9	9	8
Totalt	100	100	100	100	100

χ^2 19,797 (p-verdi = 0,019)

27 prosent oppgir at tilleggsnæringen har liten eller ingen økonomisk betydning. Dette kan være fordi virksomheten er i en etableringsfase, men kan også skyldes at tilleggsnæringen har lite omfang. 44 prosent svarer at tilleggsnæringen har noe økonomisk betydning. Det er kun 30 prosent som svarer at tilleggsnæringen har stor eller meget stor økonomisk betydning.

Fordelt på aldersgrupper ser vi at tilleggsnæringene har større økonomisk betydning for de eldre gårdbrukerne og dette er en signifikant sammenheng sett alle under ett. Hvilken økonomi tilleggsnæringen bidrar til kan påvirke planene for denne næringsvirksomheten fremover.

Tabell 9.10: Framtidsplaner for annen næringsvirksomhet blant de som driver tilleggsnæring. N(848).

	Alder				
	Alle	18-39	40-49	50-59	60-87
Vil ikke drive med annen næring/slutte	7	4	4	6	13
Redusere omfanget	8	8	6	9	11
Omfang som i dag	49	36	50	56	45
Øke omfanget	21	38	26	17	14
Vet ikke	15	15	14	13	17
Totalt	100	100	100	100	100

χ^2 67,213 (p-verdi = 0,000)

Som vist i tabell 9.10 vil nær halvparten fortsette tilleggsnæringen med omtrent samme omfang som i dag. 15 prosent vil redusere omfanget eller avvikle tilleggsnæringen, mens 21 prosent vil øke omfanget. 15 prosent er usikre på hva de vil gjøre med tilleggsnæringen fremover. Ser vi på aldersgruppene er det flere blant de eldre spesielt som vil avvikle, men også til en viss grad redusere omfanget av tilleggsnæringene. Det er samtidig en klart større andel blant de yngste bøndene som oppgir at de vil øke omfanget av tilleggsnæringer. Hele 38 prosent blant bønder under 40 år vil øke omfanget.

Hvis vi sammenligner andelen bønder med tilleggsnæring som vil avvikle eller redusere omfanget med andelen bønder uten tilleggsnæring som ser etablering av slik næringsaktivitet som sannsynlig, kan det se ut til at tilleggsnæringene i landbruket opprettholdes i framtiden. Bøndene vil fortsette å drive

allsidig inntektsskapende aktivitet for å opprettholde inntektsnivået i husholdet. Strukturutviklingen i landbruket med reduksjon i antall driftsenheter reiser spørsmålet om hva som skjer med tilleggsnæringene på gårdsbruk der landbruksproduksjonen avvikles. Tilleggsnæringene er ikke bare et inntektssupplement til gårdshusholdene. De bidrar også til verdiskaping og sysselsetting i bygde-Norge.

10. Økologisk landbruk

I Meld. St. nr. 9 (2011-2012) er det satt et mål for økologisk landbruk på 15 prosent innen 2020. Denne målsettingen gjelder både for produksjon og forbruk. 15 prosent av produksjonen målt som arealbruk og husdyrhold skal være økologisk, så vel som 15 prosent av matforbruket. Målet om økologisk produksjon henger sammen med målet om bærekraftig landbruksproduksjon. Kretslopstenkingen bak økologisk landbruk, med mindre bruk av innsatsfaktorer, spesielt kunstgjødsel og sprøytemidler, kan gi en mer miljøvennlig matproduksjon som er mer bærekraftig på lang sikt. En større andel økologisk drift i landbruket kan bidra til bærekraftsmålet direkte, men kan også bidra til økt kunnskap om agronomi og driftsteknikk innen økologisk drift som kan komme til nytte også på konvensjonelt drevne gårdsbruk. Dette kan bidra til å bevege denne delen av landbruket i økologisk og mer bærekraftig retning.

Hvor stor del av det norske landbruket som drives økologisk, eller som er under omlegging til økologisk vises i tabell 10.1. Her er det skilt på andelen økologisk landbruket målt etter antall driftsenheter og målt etter totalt driftsareal.

Tabell 10.1: Økologisk eller konvensjonell gårdsdrift, og planer om omlegging blant de konvensjonelle de neste fem årene. N(1679).

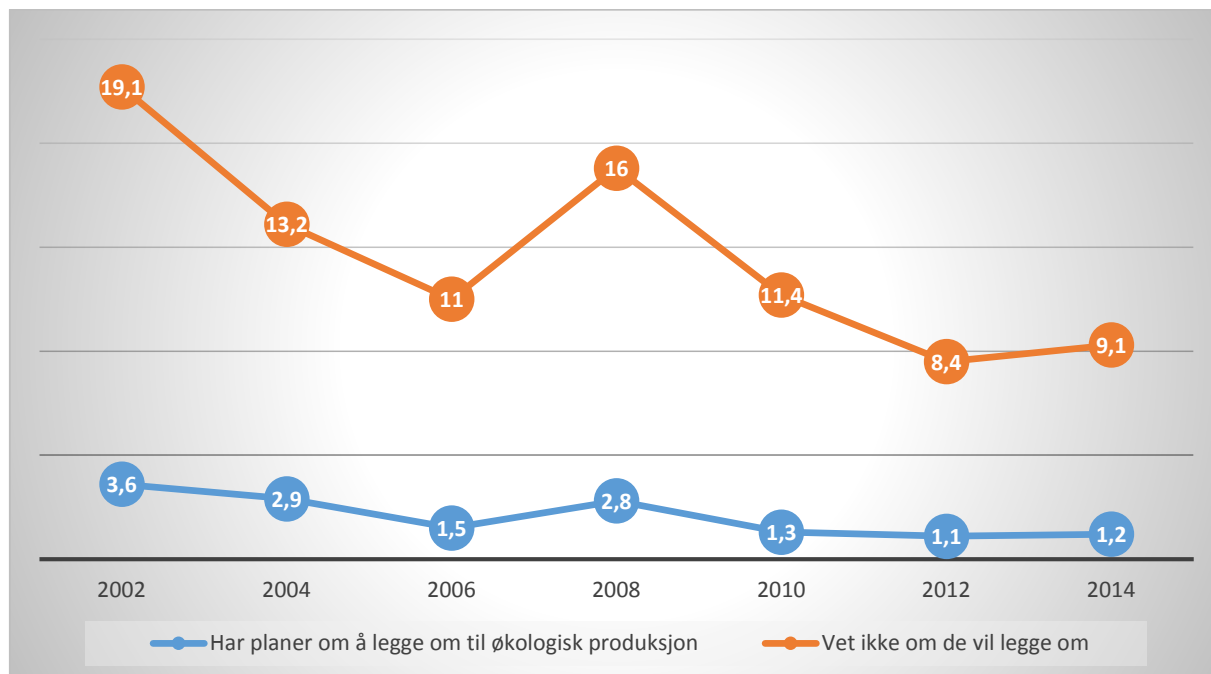
Driftsform	Andel av driftsenheter	Andel av driftsareal
Konvensjonell	93,7	93,4
Økologisk	4,0	4,6
Begge deler/under omlegging	2,3	2,0
Totalt	100,0	100,0

Det er kun fire prosent av utvalget i Trendundersøkelsen som svarer at de driver økologisk etter Debio-reglene. I tillegg er vel to prosent delvis omlagt til økologisk eller de er under omlegging. Til sammen gir det en andel på 6,3 prosent av driftsenhetene med helt eller delvis økologisk drift. Ifølge tall fra Statens landbruksforvaltning var det i 2013 2447 bruk som drev økologisk produksjon i Norge. Dette tilsvarer 5,6 prosent av alle norske gårdsbruk (Statens landbruksforvaltning 2014). Medregnet areal i karens var 5,3 prosent av jordbruksarealet i Norge drevet økologisk samme år (Statens landbruksforvaltning 2014). Våre tall viser tilnærmet samme andel, selv om vi nok har en marginal overrepresentasjon av øko-bønder i vårt utvalg.

På grunn av ulik bruksstørrelse gir ikke andelen økologiske driftsenheter et nøyaktig mål på andelen økologisk produksjon. Trendundersøkelsen har bakgrunnsinformasjon om driftsareal per gårdsbruk. En vektning av de som har svart etter areal gir en tilsvarende andel av driftsarealet som drives konvensjonelt eller økologisk. Det er kun små avvik mellom andelene målt etter driftsenheter og driftsareal. 6,6 prosent av arealet drivers økologisk eller er under omlegging ifølge denne oversikten. Dette er langt under de politiske målene for økologisk landbruk.

Bønder som driver konvensjonelt ble spurt om de har planer om omlegging helt eller delvis til økologisk i løpet av de neste fem årene. 1,2 prosent oppgir slike planer. Nesten 90 prosent har ingen slike planer, mens ni prosent svarer vet ikke. Om vi tolker «vet ikke» gruppen som en gruppe som ikke har avvist omlegging til økologisk, men heller ikke bestemt seg, kan dette være en potensiell målgruppe for virkemidler som kan øke andelen økologisk landbruk. Likevel, skal målet om 15 prosent økologisk nås betyr dette at så godt som alle som i dag er usikre må helle i retning av omlegging til økologisk. I praksis betyr det at mange som i dag driver konvensjonelt og heller ikke har tanker om omlegging må inspireres til å tenke omlegging til økologisk.

For å se om utviklingen går i ønsket retning, jamført de politiske målene, kan vi se på Trendundersøkelsens historikk. Målingen av økologisk drift har vært gjentatt siden starten av undersøkelsen i 2002. Utviklingen i andelen som oppgir at de har planer om å legge om til økologisk drift eller ikke vet er vist i figur 10.1.

Figur 10.1: Andel driftsenheter som har konkrete planer om å legge om til økologisk produksjon de neste fem årene eller som oppgir at de ikke vet. Utvikling fra 2002 til 2014. Prosent.

Interessen for å legge om driften fra konvensjonell til økologisk har vist en nedadgående trend fra 2002 til 2014. Det er altså lite som tyder på at vi vil få en markert økning i andelen som driver økologisk i de nærmeste årene.

10.1 Hvem driver økologisk?

For å få mer kunnskap om hvem som driver økologisk analyseres andelen økologiske driftsenheter etter flere variabler på bonden, gården og gårdsdriften. I denne analysen grupperer vi sammen andelen som driver økologisk etter Debio-ordningen, de som er under omlegging, og de som sier at de har planer om omlegging de neste fem årene. Til sammen er dette 7,4 prosent av utvalget.

Når det gjelder bonden er det ingen signifikante forskjeller i andelen økologisk mellom ulike aldersgrupper eller avhengig av om bonden har landbruksutdanning. Vi finner derimot en klar kjønnsforskjell. Kvinnelige bønder driver i mye større grad økologisk landbruk enn menn. Mer enn en av ti, eller nøyaktig 11,1 prosent av kvinnelige bønder driver økologisk, mens tilsvarende for menn er 6,9 prosent.

Det er en viss forskjell mellom gårdsbrukene gruppert etter driftsareal. Dette er vist i tabell 10.2.

Tabell 10.2: Andel driftsenheter som driver økologisk eller har planer om omlegging de neste fem årene etter driftsareal. N=1655. Trender 2014.

	Driftsareal, dekar					
	Alle	<50	50-99	100-249	250-499	>500
Driver helt eller delvis økologisk eller har planer om omlegging	7.4	8.2 _{ab}	5.5 _{ab}	5.4 _a	10.5 _b	10.6 _{ab}

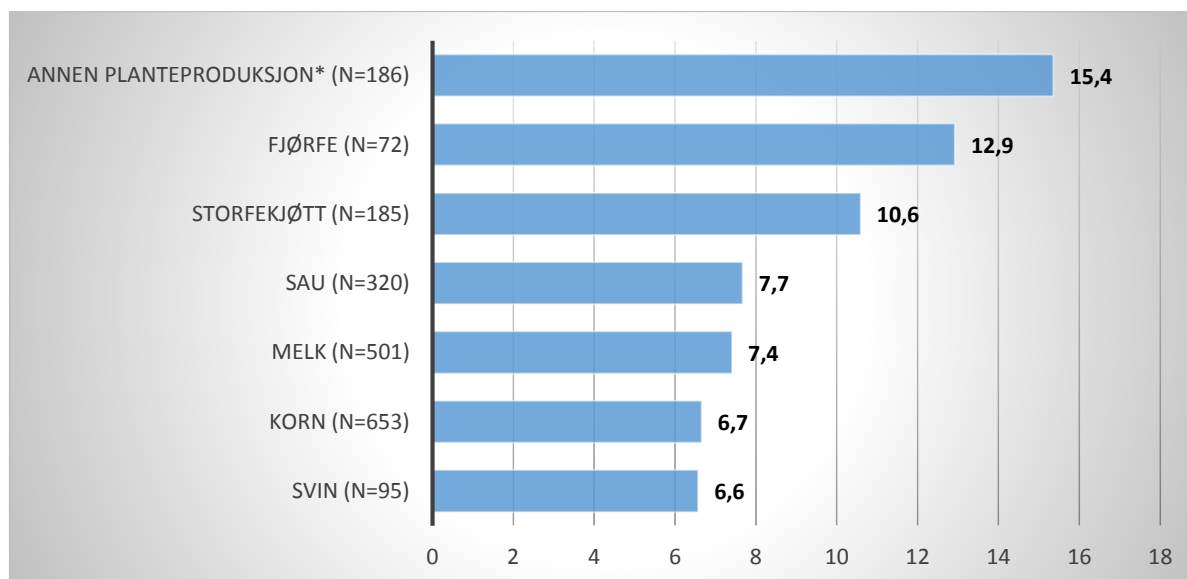
Scheffe test: testen viser om det er signifikant forskjell mellom gruppene. Lik bokstav (eller ingen bokstav) markerer at det ikke er signifikant for skjell, mens ulike bokstav markerer signifikant forskjell. Testen er basert på gjennomsnittsverdier, og signifikansnivået er 5 prosent ($p < 0,05$).

De aller minste driftsenhetene og de største har en større andel økologisk drift enn de mellomste kategoriene. Det er nesten dobbelt så stor andel økologisk blant de som oppgir et driftsareal over 250 dekar som blant gårdsbruk i gruppen under 250 dekar. På grunn av liten andel og lite antall bønder med økologisk i hver arealgruppe måles likevel ikke forskjellen som signifikant annet enn mellom arealkategoriene 100-249 og 250-499 dekar.

40 prosent av gårdsbrukene har et driftsareal mellom 100 og 249 dekar. Denne gruppen bidrar derfor til å trekke andelen med økologisk drift ned målt etter antall driftsenheter som drives økologisk. Samtidig driver 32 prosent av gårdsbrukene et areal på 250 dekar eller mer, og på grunn av det økte arealet per driftsenhet bidrar disse til å trekke opp andelen areal som drive økologisk. Som allerede vist i tabell 10.1 gir dette bare marginalt større andel økologisk areal enn andel økologiske driftsenheter.

Med hensyn til sone for arealtilskudd er det bare mindre forskjeller i andelen driftsenheter som driver helt eller delvis økologisk eller som planlegger omlegging, og ingen signifikant forskjell. Prosentvis er det størst andel økologisk i Nord-Norge der en av ti har eller planlegger økologisk drift.

Både produksjonsforutsetninger og marked for økologiske produkter kan påvirke om bonden velger å driver økologisk. Her kan det være forskjeller mellom produksjonene med hensyn til hvilke insentiver bonden har for å drive økologisk. En oversikt over andelen som allerede har eller planlegger økologisk drift innen ulike landbruksproduksjoner er vist i figur 10.2. Produksjonene er rangert etter andelen økologisk og det er markert om denne er signifikant forskjellig fra gjennomsnittet for alle produksjoner.

Figur 10.2: Andel økologisk etter type produksjon. Prosent.

* = Andelen økologisk er signifikant forskjellig fra gjennomsnittet for alle produksjoner.

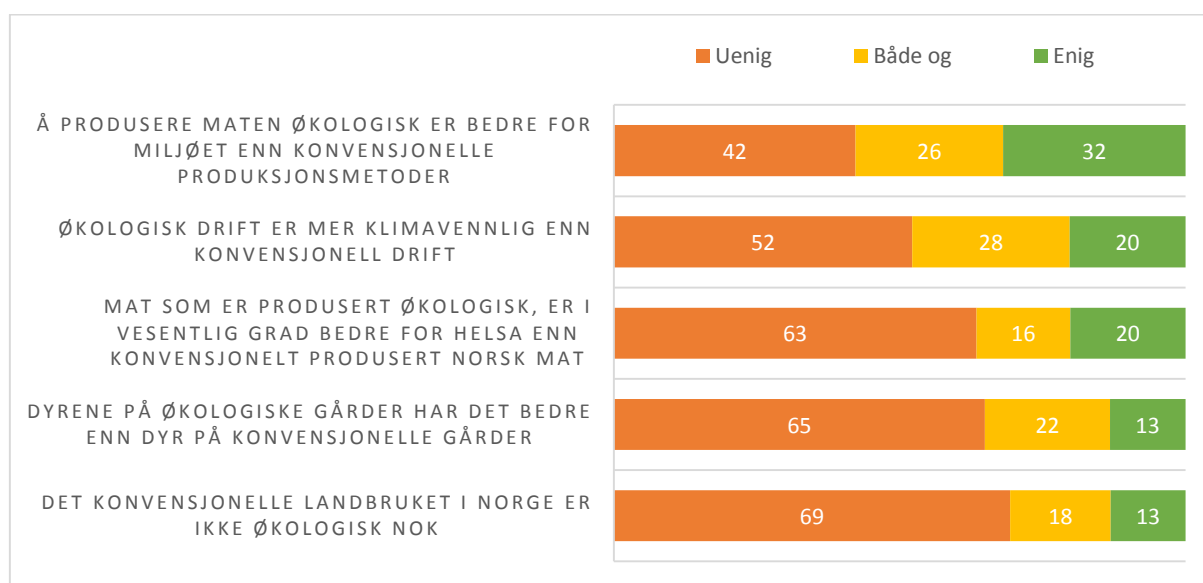
Annen planteproduksjon enn korn er den gruppen produsenter som i størst grad driver økologisk. Med en andel på over 15 prosent økologisk er dette signifikant forskjellig fra gjennomsnittet blant alle produksjoner. Dette er en mangfoldig gruppe produsenter av ulike grønnsaker, frukt og bær. Felles for denne sektoren er stor utbredelse av kontraktsproduksjon med leveringsavtale direkte til dagligvarekjedenes grossister. Dette gir sterke og direkte markedssignaler, og den store andelen økologisk frukt og grøntproduksjon viser forholdsvis stor etterspørsel etter økologiske produkter i disse varekategoriene.

For de andre landbruksproduksjonene er det ikke signifikante forskjeller, selv om vi ser at fjørfe (egg og kjøttproduksjon) og storfekjøttproduksjon (utenom kombinasjonen med melk) også har større prosentandeler innen økologisk produksjon. Nederst finner vi svin, korn, melk og sau. Dette er volummessig de største produksjonene og med hensyn til økologisk ligger disse nær gjennomsnittet for alle produksjoner.

10.2 Holdninger til økologisk landbruk

Økologisk produksjon kan være en markedsstrategi og en økonomisk strategi for bonden. Økologisk gir en tilleggsverdi som en del forbrukere verdsetter og er villig til å betale mer for. Dette kan gi økt utbetalingspris til bonden. I tillegg er de politiske målene om økt andel økologisk landbruk understøttet av økonomiske virkemidler. For mange er omleggingstilskuddet en viktig drivkraft.

Bak både etterspørsel i markedet og politiske mål ligger det til grunn holdninger om at økologisk landbruk er mer bærekraftig, det er bedre for miljøet og folkehelsen. Slike holdninger er også en viktig drivkraft for mange bønder som velger omlegging til økologisk. I figur 10.3 er svarene på fem holdnings spørsmål vedrørende økologisk matproduksjons påvirkning på miljø og helse vist.

Figur 10.3: Holdning til at økologisk matproduksjon er bedre for miljø og helse enn konvensjonell produksjon. Svar på en fem-delt skala der helt og delvis enig, og helt og delvis uenig er slått sammen. Påstand tre og fem er reversert i forhold til spørreskjemaet. Prosent. Trender 2014.

Den dominerende holdningen til økologisk landbruk er at dette ikke er bedre for hverken helse eller miljø enn konvensjonelt landbruk. Påstanden som bøndene er mest enig og minst uenig i, er at å produsere maten økologisk er bedre for miljøet enn konvensjonelle produksjonsmetoder. Her er ca. tre av ti enig og fire av ti uenig. Klima er en del av det eksterne miljøet og to av ti er enig i at økologisk produksjon er bedre for klima enn konvensjonell matproduksjon, mens halvparten er uenig i dette. To

av ti er også enig i at økologisk produsert mat er vesentlig bedre for helsa enn konvensjonelt produsert mat. Påstandene som bøndene i minst grad er enig i er at dyrene på økologiske gårder har det bedre enn dyr på konvensjonelle gårder, og at konvensjonelt landbruk ikke er økologisk nok. For de siste påstandene er det 13 prosent som er enig, mens henholdsvis 65 og 69 prosent er uenig.

Til tross for disse dominerende holdningene imot at økologisk landbruk har klare fordeler framfor konvensjonelt, er det verdt å merke seg at andelen som er enig i disse påstandene er større enn andelen bønder som driver økologisk. Om bøndene hadde levd opp til sine holdninger om hvilket av økologisk eller konvensjonell matproduksjon som er best for miljø og helse, ville 15 prosent målet være nådd. Dette betyr at det er flere forhold som ligger bak når ikke flere har lagt om til økologisk produksjon.

Referanser

- Animalia 2013: *Kjøttets tilstand 2013*. Oslo: Animalia
- Bakken, A. K. og A. Johansen 2014: *Vanskelig å erstatte kraftfôrimport*. Foredrag på Bioforskkonferansen 2013.
(http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/forside/nyhet?p_document_id=108461).
- Flemsæter, F., O. Storstad og A. Kroken 2011: *Det handler om følelser. En utredning om ubebodde landbrukseiendommer*. Rapport 3/2011, Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Logstein, B. 2010: *Trender i norsk landbruk 2010*. Frekvensrapport. Rapport 4/10. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Logsten, B. 2012: *Trender i norsk landbruk 2012*. Frekvensrapport. Rapport 7/10. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Nes, R. B. og J. Clench-Aas 2011: *Psykisk helse i Norge. Tilstandsrapport med internasjonale sammenligninger*. Rapport 2011:2, Oslo: Folkehelseinstituttet.
- NILF 2013: *Totalkalkylen for jordbruket - Jordbrukets totalregnskap 2011 og 2012 og budsjett 2013*. (<http://www.nilf.no/statistikk/totalkalkylen/Totalkalkylen-Oversikt>). Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning/Budsjettnemda.
- Riksrevisjonen 2010: *Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket*. Dokument 3:12 (2009–2010). Riksrevisjonen: Oslo
- Rye, J. F. og Storstad, O. 2002: *Trender i norsk landbruk 2002*. Frekvensrapport. Rapport 08/02. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Rye, J. F. og Storstad, O. 2004: *Trender i norsk landbruk 2004*. Frekvensrapport. Rapport 04/04. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Statens Landbruksforvaltning 2014: *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksvarer. Rapport for 2013*. Rapport 8/2014, Oslo: Statens landbruksforvaltning.
- Storstad, O. og H. Bjørkhaug 2003: Foundations of production and consumption of organic food in Norway: Common attitudes among farmers and consumers?. I *Agriculture and Human Values*, vol 20, no. 2.
- Vik, J. 2008: *Trender i norsk landbruk 2008*. Frekvensrapport. Rapport 13/08. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Vik, J. og Rye, J. F. 2006: *Trender i norsklandbruk 2006*. Frekvensrapport. Rapport 02/06. Norsk senter for bygdeforskning: Trondheim.
- Vågane, L. 2002: *Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 2002. Dokumentasjonsnotat*. Notater. Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Vedlegg 1: Frekvenstabeller for Trender i norsk landbruk 2014

I dette vedlegget rapporteres beskrivende statistikk for samtlige variabler i Trendundersøkelsen 2014. Kategoriske variabler presenteres med prosentfordeling i kategoriene, mens kontinuerlige variabler presenteres med sentralitet og spredningsmål. Tabellene følger sammen rekkefølge som spørsmålene i spørreskjemaet og er nummerert tilsvarende.

Tabell 2: Kjønn. N=1736.

	Prosent
Mann	87
Kvinne	13
Totalt	100

Tabell 3: Alder. Omregnet fra fødselsår.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Alder	1727	54,1	11,2	18	87

Tabell 4: Sivilstand. N= 1737.

	Prosent
Gift	68
Samboende	15
Skilt/separert	4
Enke/enkemann	2
Enslig	11
Totalt	100

Tabell 5: Har du barn? Flere svar er mulig. N=1753.

	Prosent
Nei	13
Ja, med nåværende partner	73
Ja, med tidligere partner	15

Tabell 6: Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg? N=1557.

	Prosent
Ja	59
Nei	14
Vet ikke	27
Totalt	100

Tabell 7: Hvor mange barn bor i samme husstand som deg?

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
<18år	1273	1,1	1,2	0	6
>18år	988	0,5	0,7	0	4

Tabell 8: Høyeste fullførte utdanning for bonden og eventuell partner.

	Bonden	Partner
N	1717	1407
Grunnskole eller tilsvarende	10	9
Videregående skole (yrkes-/landbruksfag)	47	26
Videregående skole (allmennfag/gymnas)	14	24
Universitet/høyskole inntil 4 år	19	26
Universitet/høyskole over 4 år	11	14
Totalt	100	100

Tabell 9: Landbruksfaglige utdanning? N=1721.

	Prosent
Nei	52
Ja, på videregående skole	39
Ja, på høgskole/universitet	9
Totalt	100

Tabell 10: Har du vokst opp på et gårdsbruk eller på bygda for øvrig? N=1733.

	Prosent
Ja, jeg har vokst opp på dette gårdsbruket	71
Ja, jeg har vokst opp på et gårdsbruk	14
Ja, jeg har vokst opp på bygda, men ikke på et gårdsbruk	9
Nei, jeg har bodd på bygda bare i mindre deler av min oppvekst	2
Nei, jeg har ikke vokst opp på bygda	4
Totalt	100

Tabell 11: Medlemskap i organisasjoner. N=1753.

	Prosent
Norsk Bonde- og Småbrukarlag	12
Norges Bondelag	60
Landbrukets HMS-tjeneste	36
Norsk landbruksrådgivning	45
Felleskjøpet	82
Nortura	54
Tine	30
Gartnerhallen	4
Norges Skogeierforbund	42
Privat skogeierforbund	7
Norsvin	4
GENO	23
Landkreditt	17
Bondens marked	1

Tabell 12: Hvor stor betydning har følgende forhold for at du er gårdbruker? Prosent.

	N	Stor betydning	Noe betydning	Liten betydning	Ingen betydning	Total
Landbruksinteresse	1682	69	26	3	1	100
Ønske om å være selvstendig	1606	41	41	14	4	100
Interesse for et liv på bygda	1646	53	37	8	2	100
Føler det som en plikt å drive gården videre	1636	26	40	21	12	100
Gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter	1640	12	32	36	20	100
Hadde ikke andre jobbmuligheter da jeg tok over gården	1583	3	7	18	71	100
Har ikke andre jobbmuligheter i dag	1613	6	8	16	70	100
Ektefelle/samboer har ønske om å drive gård	1522	12	18	20	50	100
Bidra med noe positivt til samfunnet	1621	29	48	15	9	100
Gårdsdriften gir en god ramme for egne barns oppvekstmiljø	1580	46	38	7	9	100

Tabell 13: Yrkesidentitet. N= 1718.

	Prosent
Gårdbruker	46
Annet yrke	22
Vet ikke	1
Begge deler	31
Totalt	100

Tabell 14: Foretrukket arbeidssituasjon. N= 1715.

	Prosent
Gårdsdrift på heltid	60
Deltidsarbeid ved siden av gårdsdriften	21
Heltidsarbeid ved siden av gårdsdriften	8
Heltidsarbeid uten gårdsdrift	6
Vet ikke	5
Totalt	100

Tabell 15: Hvor lenge har du/dere drevet gården. Omregnet fra årstall for overtakelse.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Driftstid, år	1668	23,7	46,0	0	63

Tabell 16: Odelsrett til gården ved overtakelse. N= 1653.

	Prosent
Nei	19
Ja, jeg (var første odelsberettigede)	53
Ja, jeg (men var ikke første odelsberettigede)	21
Ja, min ektefelle/samboer (var første odelsberettigede)	5
Ja, min ektefelle/samboer (men var ikke første odelsberettig)	3
Totalt	100

Tabell 17: Eierskap til gården i dag. N= 1647.

	Prosent
Bruket eies av meg	58
Bruket eies av min ektefelle/samboer	3
Bruket eies av meg og min ektefelle/samboer i fellesskap	35
Jeg/vi forpakter/leier bruket	2
Jeg/vi driver bruket på vegne av eier i nærmeste familie	1
Annet	1
Totalt	100

Tabell 18: Partners deltakelse i gårdsdrifta. Prosent.

	N	Aldri	Sjelden	Av og til	Ofte	Alltid	Totalt
Daglige beslutninger og ledelse av gårdsarbeidet	1421	13	23	29	21	14	100
Praktisk arbeid i gårdsdrifta	1423	10	22	31	22	14	100
Løpende produksjonsplanlegging og rapportering	1394	29	26	20	13	12	100
Kontakt med veiledningsapparatet (landbruksfaglig rådgivning)	1391	39	27	17	9	8	100
Kontakt med regnskapskontor	1405	37	20	17	12	13	100
Langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger	1407	14	18	26	22	20	100
Føring av regnskap	1412	56	12	10	7	15	100

Tabell 19: Påstander om partnerens involvering i gårdsdrifta. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Den er viktig for min trivsel som bonde	1412	6	6	17	23	49	100
Den er viktig for å ta gode beslutninger om gårdsdrifta	1398	7	9	18	27	39	100
Den er avgjørende for at jeg er bonde i dag	1395	21	13	18	20	29	100
Samboer/ektefelle er tilstrekkelig involvert	1386	5	11	24	25	35	100
Jeg og ektefelle/samboer er likeverdige partnere i gårdsdrifta	1384	28	17	14	15	25	100
Ektefelle/samboers lønnsinntekt er med og finansierer gårdsdrifta/investeringer	1396	41	12	14	11	21	100

Tabell 20: Er gården en del av en melkesamdrift? N=1708.

	Prosent
Ja	6
Nei, men har konkrete planer om melkesamdrift	1
Nei	93
Totalt	100

Tabell 21: Hvis du ikke inngår som del av en melkesamdrift: Hvor ofte samarbeider du med andre gårdbrukere om arbeidsoppgaver i tilknytning til gårdsdriften? N=1514.

	Prosent
Ofte	12
Av og til	50
Aldri/så og si aldri	38
Totalt	100

Tabell 22: Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger? N=1692.

	Prosent
Meget god	14
God	31
Middels	38
Dårlig	13
Meget dårlig	3
Totalt	100

Tabell 23: Hvordan vil du beskrive standarden på brukets maskinpark? N=1697.

	Prosent
Meget god	15
God	40
Middels	35
Dårlig	9
Meget dårlig	1
Totalt	100

Tabell 24: Driver du konvensjonell eller økologisk produksjon? N=1679.

	Prosent
Konvensjonell	94
Økologisk (inkludert i Debio-ordningen)	4
Begge deler/under omlegging	2
Totalt	100

Tabell 25: Hvis du ikke driver økologisk i dag: Har du planer om å legge om driften helt eller delvis til økologisk produksjon i løpet av de neste fem årene? N=1571.

	Prosent
Ja	2
Nei	89
Vet ikke	9
Totalt	100

Tabell 26: Hvordan vurderer du kompetansen du/dere har på gårdsbruket innenfor følgende områder? Prosent.

	N	Ikke relevant	Svært god	God	Tilstrekkelig	Dårlig	Svært dårlig	Totalt
Planteproduksjon	1688	4	21	50	22	2	0	100
Husdyrhold	1672	15	33	39	8	3	1	100
Driftstekniske fag	1658	4	20	45	27	4	0	100
Økonomi	1697	1	25	47	22	4	1	100
Administrasjon og ledelse	1683	4	21	46	26	2	0	100
Markedsforståelse	1674	4	15	42	32	5	0	100
Data og IKT	1673	3	13	29	36	15	5	100
Skogsdrift	1663	13	15	32	29	9	2	100

Tabell 27: I hvilken grad mener du at du som næringsutøver får dekket dine behov for faglig oppdatering? N=1715.

	Prosent
I stor grad	29
I noen grad	58
I liten grad	11
Ikke i det hele tatt	2
Totalt	100

Tabell 28: Hvor viktig er hver av de kildene som er nevnt nedenfor for deg når det gjelder å få ny kunnskap i gårdsdrifta? Prosent.

	N	Svært viktig	Ganske viktig	Litt viktig	Ikke viktig	Bruker ikke denne kilden	Totalt
Andre bønder i nærheten av der du bor	1695	23	41	28	6	3	100
Andre bønder i andre deler av landet	1610	4	19	40	25	12	100
Fagtidsskrifter/-aviser	1679	19	49	28	3	1	100
Internett	1648	15	39	29	8	8	100
Rådgivere i Norsk landbruksrådgivning	1640	9	28	33	14	17	100
Rådgivere i Norsk Landbruksrådgivning	1655	13	33	29	11	14	100
Leverandører av teknisk utstyr/maskiner	1650	6	29	43	15	7	100

Tabell 29: Har det økonomiske resultatet fra gårdsdriften endret seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene? N=1718.

	Prosent
Endret seg i positiv retning	32
Ingen endring	27
Endret seg i negativ retning	36
Vet ikke	3
Bruket har vært i drift i mindre enn fem år	2
Totalt	100

Tabell 30: Tror du at det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene? N=1721.

	Prosent
Endre seg i positiv retning	20
Ingen endring	20
Endre seg i negativ retning	44
Vet ikke	16
Totalt	100

Tabell 31: Har husstandens totale økonomiske situasjon endret seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene? N=1717.

	Prosent
Endret seg i positiv retning	51
Ingen endring	31
Endret seg i negativ retning	15
Vet ikke	2
Totalt	100

Tabell 32: Tror du at husstandens totale økonomiske situasjon vil endre seg i positiv eller negativ retning i løpet av de neste fem årene? N=1718.

	Prosent
Endre seg i positiv retning	30
Ingen endring	34
Endre seg i negativ retning	21
Vet ikke	15
Totalt	100

Tabell 33: Har det i løpet av det siste året hendt at husstanden har hatt vansker med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig og lignende? N=1727.

	Prosent
Ja, ofte	2
Ja, av og til	9
Ja, en sjelden gang	12
Nei, aldri	78
Totalt	100

Tabell 34: Hvor stor var husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruket i 2013? N=1681.

	Prosent
Ingen inntekt / negativ inntekt	9
1-49 999 kroner	16
50 000-99 999 kroner	17
100 000-149 999 kroner	12
150 000-199 999 kroner	10
200 000-299 999 kroner	13
300 000-399 999 kroner	9
400 000-499 999 kroner	6
Over 500 000 kroner	9
Totalt	100

Tabell 35: Hvor stor var husstandens samlede nettoinntekt i 2013? N=1683.

	Prosent
Under 99 999 kroner	2
100 000-199 999 kroner	4
200 000-299 999 kroner	7
300 000-399 999 kroner	10
400 000-499 999 kroner	14
500 000-599 999 kroner	15
600 000-699 999 kroner	11
700 000-799 999 kroner	10
800 000-899 999 kroner	8
900 000-999 999 kroner	6
Over 1 000 000 kroner	13
Totalt	100

Tabell 36: Hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt kom fra gårdsdriften i 2013? N=1693.

	Prosent
0 prosent	10
1 til 24 prosent	44
25 til 49 prosent	19
50 til 74 prosent	12
75 til 99 prosent	9
100 prosent	5
Totalt	100

Tabell 37: Hvordan vurderer du den samlede gjelden på gårdsbruket sett i forhold til omfanget av drifta på bruket i dag? N=1718.

	Prosent
Alt for stor	5
Stor	13
Middels	27
Liten	28
Har ikke gjeld	26
Totalt	100

Tabell 38: Hvor mye er det investert i bygninger, maskiner og annet. Prosent.

	Bygninger	Maskiner	Annet
N	1653	1666	1291
Under 100 000 kr	43	28	56
100 000 - 249 999 kr	21	20	26
250 000 - 749 999 kr	15	34	11
750 000 - 999 999 kr	4	9	3
1 000 000 - 2 999 999 kr	9	8	3
3 000 000 - 4 999 999 kr	4	1	1
5 000 000 eller mer	4	0	0
Totalt	100	100	100

Tabell 39: Hvor sannsynlig er det at det blir foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de neste fem årene? N=1721.

	Prosent
Svært sannsynlig	11
Ganske sannsynlig	19
Lite sannsynlig	51
Usannsynlig	18
Totalt	100

Tabell 40: Alder på driftsbygning og antall år siden vesentlig ombygging/rehabilitering. Omregnet fra byggeår og rehabiliteringsår.

	N	Gj. snitt	S.d.	Min.	Maks.
Alder på driftsbygning	1666	50,1	34,4	0	264
År siden vesentlig ombygging	1115	19,4	15,5	0	114

Tabell 41: Regner du med at det vil skje opp- eller nedrustning i maskin- og redskapsparken som bruket disponerer i løpet av de neste fem årene? N=1700.

	Prosent
Det vil skje en betydelig opprustning	2
Det vil skje en viss opprustning	25
Maskin-/redskapsparken vil bli holdt omtrent på dagens nivå	60
Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et visst omfang	5
Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et betydelig omfang	2
Vet ikke	5
Totalt	100

Tabell 42: Regner du med at det i løpet av de neste fem årene vil skje endringer i arealet dyrka mark som bruket disponerer? Ta også med leid jord, tilleggsjord og eventuelt kjøp av jord. N=1705.

	Prosent
Nei	42
Usikkert, vanskelig å si	30
Tar sikte på å redusere arealet dyrka mark	5
Tar sikte på å øke arealet dyrka mark	23
Annet	1
Totalt	100

Tabell 43: Planlegger du investeringer i grøftesystem/drenering i løpet av de neste fem årene? N=1718.

	Prosent
Ja, på eget areal	48
Ja, på leid areal	4
Ja, på eget og leid areal	9
Nei	39
Totalt	100

Tabell 44: Hvor sannsynlig er det at det skjer endringer i brukets produksjonstype de neste fem årene? N=1710.

	Prosent
Svært sannsynlig	10
Ganske sannsynlig	14
Lite sannsynlig	54
Usannsynlig	22
Totalt	100

Tabell 45: Hvilke endringer i valg av produksjoner på bruket vil mest sannsynlig skje? N=1753.

	Prosent
Ny husdyrproduksjon vil bli startet	13
Eksisterende husdyrproduksjon vil bli nedlagt	22
Ny planteproduksjon vil bli startet	15
Eksisterende planteproduksjon vil bli nedlagt	9

Tabell 46: Andel som driver ulike produksjoner, og forventet utviklingen i produksjonen framover. Prosent.

	Driver produksjon ¹⁾	N	Øke produksjonen	Fortsette som før	Nedgang i produksjonen	Legger ned produksjonen	Totalt
Melk	26.7	529	32	49	4	15	100
Storfekjøtt	32.9	624	27	57	7	9	100
Sau	31.6	581	27	53	9	10	100
Svin	5.1	145	12	71	6	11	100
Fjørfe	4.5	127	18	78	1	3	100
Pels	0.4	62	4	88	3	5	100
Annen husdyrproduksjon	4.4	123	14	73	6	7	100
Korn	33.0	587	19	69	9	3	100
Grovfôr	54.0	911	29	59	9	3	100
Annen planteproduksjon	9.7	225	30	60	6	4	100
Skog	50.0	858	13	78	7	2	100
Annet	7.5	177	25	72	2	1	100

¹⁾ N=1753

Tabell 47: Hvor sannsynlig er det at det vil skje en produksjonsøkning i planteproduksjonen i løpet av de neste fem årene som følge av: (Prosent).

	N	Svært sannsynlig	Ganske sannsynlig	Lite sannsynlig	Usannsynlig	Totalt
...nydyrkning?	1545	10	10	30	50	100
...kjøp av dyrkajord?	1465	3	8	40	50	100
...økt leie av dyrkajord?	1509	7	17	35	42	100
...økte avlinger per dekar?	1542	9	31	38	23	100

Tabell 48: Hvor sannsynlig er det at det vil skje en produksjonsøkning i husdyrproduksjonen i løpet av de neste fem årene som følge av: (Prosent).

	N	Svært sannsynlig	Ganske sannsynlig	Lite sannsynlig	Usannsynlig	Totalt
...økt antall dyr?	1478	14	15	32	40	100
...økt produksjon per dyr?	1392	8	21	30	41	100
...økt bruk av grovfôr?	1397	7	21	31	41	100
...økt bruk av kraftfôr?	1369	4	13	39	45	100

Tabell 49: Hvor enig eller uenig er du i hver av påstandene som er nevnt nedenfor? Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Økt produksjon er ikke aktuelt fordi det er usikkert om noen vil ta over bruket	1658	36	13	17	16	18	100
Jeg vil ikke øke produksjonen fordi jeg ikke kan jobbe mer enn jeg gjør	1647	19	12	17	23	28	100
Jeg vil ikke øke produksjonen fordi jeg mangler tilgang til finansiering/lån	1604	60	17	10	5	6	100
Økt produksjon vil ikke være lønnsomt for mitt bruk	1624	31	19	21	15	14	100
Jeg frykter reduksjon i tilskuddene hvis jeg øker produksjonen	1609	46	19	18	10	7	100
Den innretningen som per i dag er på tilskuddene gjør at økt produksjon ikke er aktuelt for meg	1589	40	19	21	11	9	100
Jeg mangler tilgang på areal for å kunne økte produksjon	1622	24	13	16	22	25	100
Jorda mi tåler ikke økte avlinger	1604	36	27	20	10	6	100
Klimaet her tillater ikke økt produksjon	1606	37	22	20	13	7	100
Jeg mangler de nødvendige maskiner og redskaper for å øke produksjonen	1618	46	21	15	11	7	100
Jeg mangler den nødvendige kunnskapen for å øke produksjonen	1611	58	23	11	6	2	100

Tabell 50.A: Hvilke av følgende agronomiske tiltak er det behov for på ditt gårdsbruk i dag? Prosent.

	N	Ja	Nei	Vet ikke	Totalt
Bedre drenering	1671	70	24	6	100
Redusert jordpakking	1634	34	49	17	100
Endret jordbearbeiding	1625	19	64	17	100
Bedre vekstskifte	1570	7	85	8	100
Flere slåtter	1597	28	50	22	100
Valg av andre sorter/arter	1595	35	56	9	100
Bedre bruk av husdyrgjødsel	1624	32	56	12	100
Bedre bruk av mineralgjødsel	1617	35	52	13	100
Bedre plantevern	1671	70	24	6	100

Tabell 49.B: Hvilke av følgende agronomiske tiltak har du planer om å gjennomføre i løpet av de neste fem årene? Prosent.

	N	Ja	Nei	Vet ikke	Totalt
Bedre drenering	1429	54	20	25	100
Redusert jordpakking	1152	26	40	34	100
Endret jordbearbeiding	1069	20	48	31	100
Bedre vekstskifte	1143	32	39	28	100
Flere slåtter	966	8	74	18	100
Valg av andre sorter/arter	1111	32	37	31	100
Bedre bruk av husdyrgjødsel	1117	35	42	23	100
Bedre bruk av mineralgjødsel	1107	39	40	22	100
Bedre plantevern	1145	38	37	25	100

Tabell 51: Hvilke av de følgende mulige utviklingstrekk vil være sannsynlige for deg/ditt gårdsbruk de neste fem årene? N=1753.

	Prosent
Produksjonsøkning	37
Produksjonsnedgang	17
Kostnadsreduksjoner	27
Økt arbeidsinnsats på bruket	18
Kulturlandskapstiltak	27
(Videre-)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser	18
Videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter	8
Jeg arbeider (mer) utenfor gården	20
Ektefelle/samboer arbeider (mer) utenfor gården	14
Jeg blir pensjonist	24
Legger ned gårdsdrifta, fortsatt bosatt på gården	18
Legger ned gårdsdrifta, flytter	3
Gårdsbruket blir fritidseiendom	3

Tabell 52: Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år? N=1598.

	Prosent
Gårdsbruket vil være drevet av dagens brukere	19
Gårdsbruket vil være drevet av barn eller slekt av dagens brukere	37
Gårdsbruket vil være forpaktet bort til andre	5
Gårdsbruket vil være nedlagt som selvstendig enhet	7
Gårdsbruket vil være solgt utenfor familien, men drevet som selvstendig enhet	3
Gårdsbruket vil være fritidseiendom	2
Annet	1
Vet ikke	27
Totalt	100

Tabell 53: Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg? N=1718.

	Prosent
Ja, eldste sønn	20
Ja, eldste datter	11
Ja, yngre sønn	5
Ja, yngre datter	3
Ja, noen av barna, men vet ikke hvem	22
Ja, noen andre i slekta	4
Nei, tror det er ingen i slekta som vil overta	9
Vet ikke	26
Totalt	100

Tabell 54: Hvis ingen vil ta over bruket: Hva er den mest avgjørende faktoren for at ingen vil ta over? N=1174.

	Prosent
Vil ha bedre betalt arbeid	18
Vil ha mer interessant arbeid	2
Dårlig lønnsomhet i gårdsdriften	20
Lite fritid	6
Ubekvem arbeidstid	1
Bor/ønsker å bo et annet sted	5
Mangler interesse for landbruksarbeid	9
Flere svar	38
Totalt	100

Tabell 55: Enighet i påstander om ferie, fritid og sosial kontakt. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Jeg opplever at jeg har nok ferie- og fridager	1678	28	18	23	16	14	100
Mer fritid er viktigere enn økte inntekter	1651	18	18	34	19	11	100
Det er vanskelig å skaffe avløser når jeg skal ha fri	1582	23	15	25	19	17	100
Jeg skulle gjerne holdt bedre kontakt med familie og venner	1627	18	15	25	26	16	100
Jeg skulle gjerne hatt flere fortrolige venner	1620	26	17	24	21	12	100
Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker	1653	31	19	22	17	12	100

Tabell 56: Bøndernes tilfredshet med elleve levekårsfaktorer på en skala fra 1=svært utilfreds til 10=svært tilfreds. Gjennomsnitt og andel utilfreds (1-3) og tilfreds (8-10).

	N	Gjennomsnitt	Utilfreds 1-3	Tilfreds 8-10
Inntekt fra gårdsdrifta	1702	3.95	51	6
Arbeidsforhold, arbeidsmiljø	1684	6.51	8	33
Økonomien i din husholdning	1681	6.13	15	33
Det landbruksfaglige miljøet der du bor	1676	6.11	14	29
Din egen helse	1687	6.68	13	44
Ditt sosiale nettverk	1672	6.63	10	43
Ferie og fritid	1681	4.97	28	24
Tjeneste-/servicetilbud i lokalsamfunnet	1668	6.37	12	36
Boforholdene	1670	8.10	4	69
Dyreholdet (for de med husdyr)	1184	7.74	2	61
Arbeidssikkerheten på gården	1677	7.56	3	55

Tabell 57: Har du i løpet av de siste 6 månedene... (Prosent).

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
...vært bekymret for økonomien på bruket?	1704	7	9	25	28	31	100
...vært bekymret for norsk landbruks framtid?	1715	26	33	28	8	4	100
...vært bekymret for at gårdbrukere i nærmiljøet legger ned driften?	1689	11	24	32	21	11	100
...vært bekymret for at du ikke får gjort alt som bør gjøres på gården?	1696	17	31	35	13	3	100
...vært bekymret for at du ikke klarer å balansere godt nok mellom familieliv og	1681	11	22	35	24	8	100
...hatt lyst til å slutte som bonde?	1695	5	9	30	30	28	100

Tabell 58: Hvordan er helsa di nå? N=1708.

	Prosent
Dårlig	3
Ikke helt god	25
God	50
Svært god	23
Totalt	100

Tabell 59: I hvor stor grad har du vært plaget med noe av det som er nevnt nedenfor i løpet av de siste 14 dagene? Prosent.

	N	Ikke plaget	Litt plaget	Ganske plaget	Veldig plaget	Totalt
Vært stadig redd og engstelig	1689	81	15	3	1	100
Følt deg anspent og urolig	1688	62	31	6	1	100
Følt håpløshet når du tenker på framtiden	1691	57	32	8	3	100
Følt deg nedfor og trist	1678	66	27	5	2	100
Bekymret deg mye om forskjellige ting	1694	46	41	11	2	100

Tabell 60: Hvordan føler du at gårdbrukeryrket jevnt over blir verdsatt av ulike grupper? Prosent.

	N	Svært lavt verdsatt			Svært høyt verdsatt		Totalt
		1	2	3	4	5	
I lokalsamfunnet	1706	6	14	34	36	10	100
I storsamfunnet	1708	30	35	26	7	1	100
Av media	1699	34	39	23	4	1	100
Av rikspolitikerne	1697	34	41	22	3	1	100
Av forbrukerne	1699	14	28	38	18	2	100
Av landbruksforvaltningen	1702	6	14	39	34	7	100

Tabell 61: Enighet i generelle utsagn om livet i bygd og by. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Bekymret deg mye om forskjellige ting	1721	2	2	10	29	57	100
Det er for mye støy og uro i byene	1699	4	7	21	27	41	100
Jeg bruker ofte kulturtilbudene som finnes i byene	1704	28	26	31	11	4	100
Jeg foretrekker å feriere ute i naturen fremfor byferier	1713	5	11	37	18	29	100
Folk som bor på bygda har et bedre liv enn de som bor i byene	1707	3	4	35	26	32	100
Byfolk er mer tolerante enn bygdefolk	1701	34	24	31	7	4	100
Det er enklere å skape sitt eget liv i byen	1698	18	21	39	16	6	100
Byfolk har et fremmed forhold til naturen	1700	5	12	41	26	16	100

Tabell 62: Har du i løpet av de siste 10 år mottatt støtte fra noen av de følgende tilskuddsordninger? N= 1753.

	Prosent
BU-midler til tradisjonelt landbruk	19
BU-midler til tilleggsnæring landbruk	4
Regionale miljøprogram (RMP) eller miljøtiltak i landbruket (SMIL)	42
Nærings- og miljøtiltak i skogbruket	9
Kommunale næringsfond	7

Tabell 63: Hvis du ser på ditt nærområde: Hvor mange har sluttet som gårdbruker i løpet av de siste fem årene? N=1699.

	Prosent
Ingen	6
Noen få	36
Flere	37
Mange	19
Så godt som alle	2
Totalt	100

Tabell 64: Det at bønder i ditt eget nærområde legger ned driften har noen effekter: Hvor god passer hver av de mulige effektene som er nevnt nedenfor med din situasjon? Prosent

	N	Passer veldig godt	Passer godt	Passer litt	Passer ikke	Totalt
Gjør det mulig for meg å utvide egen produksjon.	1615	7	13	32	48	100
Skaper et mer profesjonelt landbruksfaglig miljø.	1593	2	7	23	67	100
Svekker det lokale faglige landbruksmiljøet.	1603	28	31	25	17	100
Gjør at jeg har færre kolleger å omgås på dagtid.	1600	21	27	25	27	100
Gjør at jeg også får mer lyst til å legge ned produksjonen	1601	6	13	29	53	100
Gjør det mer sosialt akseptert å legge ned driften.	1592	11	26	35	27	100
Jeg blir trist og deprimert med tanke på framtiden.	1607	8	12	36	44	100

Tabell 65: Enighet i påstander om landbrukspolitikken. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Sum
På grunn av landbrukspolitikken som føres, vil mange kvie seg for å ta over gårdsbruk i årene fremover	1684	3	3	13	35	45	100
Det er for mange offentlige reguleringer i landbruket	1684	5	10	24	30	30	100
Alt i alt synes jeg at jeg får god hjelp fra landbruksforvaltningen	1676	5	9	33	37	16	100
Odelsoven bør opprettholdes	1686	12	9	17	22	40	100
Boplikten bør opprettholdes	1687	9	7	12	20	51	100
Driveplikten bør opprettholdes	1685	6	6	14	18	56	100
Det er for lite markedstilpasning i norsk landbruksproduksjon	1658	15	19	40	19	7	100
Myndighetene bør oppfordre flere jenter til å ta over gårdsbruk	1677	7	8	35	26	23	100
Slik som det er i dag, er det enklere for gutter enn jenter å ta over og drive et gårdsbruk	1679	15	16	32	25	12	100
Graden av selvforsyning basert på norske ressurser bør økes	1668	1	1	7	17	74	100
Det bør fortsatt være et krav om at avlinga brukes til matproduksjon for å få kulturlandskapstilskudd	1675	6	6	12	24	51	100
Pelsdyroppdrett bør forbys i Norge	1682	55	16	13	6	10	100
Offentlig prisregulering av landbrukseiendommer bør opprettholdes	1670	12	9	21	22	37	100
Det bør være begrensninger i selskapers muligheter til å kjøpe landbrukseiendommer	1669	5	4	13	18	60	100
Det bør være opp til den enkelte eier av landbrukseiendommer om eiendommen skal deles opp	1681	22	18	22	20	19	100

Tabell 66: Enighet i forskjellige påstander. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Jeg vil trolig bruke arbeidsinnvandrere på gårdsbruket i årene som kommer	1689	43	15	18	11	12	100
Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket	1680	34	17	22	15	12	100
Arbeidsinnvandrere er vanligvis fullgod arbeidskraft	1675	4	6	27	28	34	100
Jeg er skeptisk til økt arbeidsinnvandring i landbruket	1680	15	16	32	22	15	100
Jordbruksstøtten må i større grad frikoples fra produksjonen	1654	33	23	28	11	5	100
Det er på tide å fjerne produksjonsbegrensninger i norsk landbruk	1666	38	19	21	13	9	100
Økologisk drift er mer klimavennlig enn konvensjonell drift	1679	32	20	28	12	8	100
Det er viktigere å få ned utslippene av klimagasser i andre sektorer enn i landbruket	1678	5	9	28	25	33	100
Teknologisk utvikling vil gjøre landbruket i stand til å håndtere utfordringer knyttet til klimaendringer	1657	5	12	42	31	10	100
Økt bruk av importert kraftfôr er nødvendig for å øke produksjonen i norsk landbruk.	1672	22	28	30	15	6	100
Selvforsyningsgraden i landbruket må opprettholdes uten å øke bruken av importert kraftfôr.	1674	4	5	18	32	41	100

Tabell 67: Enighet i påstander om økologisk landbruk. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Dyrene på økologiske gårder har det bedre enn dyr på konvensjonelle gårder	1687	49	16	22	9	4	100
Mat som er produsert økologisk, er ikke i vesentlig grad bedre for helsa enn konvensjonelt produsert norsk mat	1682	9	11	16	23	41	100
Å produsere maten økologisk er bedre for miljøet enn konvensjonelle produksjonsmetoder	1680	25	17	26	22	10	100
Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok	1684	6	7	18	29	41	100

Tabell 68: Enighet i påstander om landbrukssamvirket. Prosent.

	N	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig	Totalt
Bøndene kan best fremme sine interesser ved å stå sammen i samvirkeorganisasjoner	1695	2	4	14	25	55	100
Jeg er villig til å få en lavere produktpris hvis det bidrar til å opprettholde landbruksproduksjon i hele landet	1689	23	19	21	24	13	100
Medlemsdemokratiet hindrer samvirkeorganisasjonene i å være effektive markedsaktører	1658	17	20	39	19	5	100
Samvirkeprinsippene blir ikke ivarettatt dersom selskapene blir for store	1673	10	14	27	32	17	100
Samvirket trenger konkurranse fra flere private aktører	1675	13	17	29	27	13	100
Med dagens utvikling blir samvirkeorganisasjonene avleggs	1663	34	24	25	12	5	100
Ledelsen i samvirkeorganisasjonene gjør en god jobb på vegne av medlemmene	1687	5	9	36	32	17	100

Tabell 69: Mener du følgende faktorer vil ha en negativ eller positiv virkning for norsk landbruk? Prosent.

	N	Svært negativ	Noe negativ	Ingen betydning	Noe positiv	Svært positiv	Vet ikke	Totalt
Bruk av genteknologi i norsk matproduksjon	1691	59	22	4	8	1	7	100
Færre og større produksjonseheter	1687	35	37	7	17	2	2	100
Strengere krav til dyrevelferd	1690	5	17	17	35	22	3	100
Strengere miljøkrav	1688	10	27	19	33	8	3	100
Miljø- og matskandaler i andre land	1688	6	11	11	42	26	4	100
Større omlegging til økologisk jordbruk	1686	14	20	39	18	4	5	100
Mindre bruk av landbrukssubsidier	1678	46	30	11	7	2	4	100
Mer nisjeproduksjon	1673	3	7	25	41	18	5	100
Mer bruk av lokale merkeordninger	1662	1	4	23	44	20	7	100
Mer bruk av importert kraftfôr	1667	24	42	18	8	1	7	100

Tabell 70: Mener du at det norske landbruket bør prioritere følgende oppgaver svakere, som i dag eller sterkere? Prosent.

	N	Prioritere betydelig svakere	Prioritere noe svakere	Prioritere som i dag	Prioritere noe sterkere	Prioritere betydelig sterkere	Totalt
Sikre matproduksjon over hele landet	1698	1	5	28	29	38	100
Sikre en kostnadseffektiv matproduksjon	1679	1	7	45	32	15	100
Sikre matvareberedskap	1684	0	1	11	39	49	100
Sikre bosetting i distriktene	1689	1	4	23	36	37	100
Forvalte kulturarv	1682	1	7	40	30	22	100
Forvalte kulturlandskap/biologisk mangfold	1676	1	7	41	28	23	100
Sikre forbrukerne trygge matvarer	1689	0	0	32	36	31	100
Sikre forbrukerne norske matvarer	1689	0	1	19	39	41	100
Sikre forbrukerne billige matvarer	1681	17	33	39	7	4	100
Redusere utslipp av klimagasser fra landbruket	1684	4	11	61	20	4	100
Produksjon av bioenergi fra skog	1674	1	4	31	44	19	100
Produksjon av bioenergi fra husdyrgjødsel	1676	2	7	39	41	11	100
Hindre nye sykdommer/smitte-spredning i husdyrbesetninger	1682	0	1	32	35	31	100
Hindre nye sykdommer/smitte-spredning i planteproduksjoner	1681	0	1	33	36	30	100
Økt bruk av norske fôrressurser	1683	0	1	20	45	34	100
Økt matproduksjon	1680	0	0	11	46	42	100
Redusert kraftfôrpris	1679	4	8	45	25	18	100

Tabell 71: Hvordan tror du følgende faktorer vil påvirke ditt bruk de neste ti årene? Prosent.

	N	Svært negativ	Noe negativ	Ingen betydning	Noe positivt	Svært positivt	Vet ikke	Totalt
Klimaendringer	1688	4	40	33	11	1	11	100
Økte matvarepriser internasjonalt	1675	1	8	19	53	11	7	100
Økt etterspørsel etter biodrivstoff	1673	2	6	51	24	5	13	100
Dyre-/plantesykdommer	1674	7	34	36	8	1	14	100
Rovdyr	1689	23	21	46	1	1	7	100
Krav til reduserte CO2-utslipp	1680	6	36	40	6	1	10	100
Økt energipriser	1684	25	50	15	3	1	5	100

Tabell 72: Hvordan tror du følgende forhold i økende grad vil påvirke din produksjon i løpet av de neste 10 årene? Prosent.

	N	Svært negativ	Noe negativ	Ingen betydning	Noe positiv	Svært positiv	Vet ikke	Totalt
Flom	1685	9	29	53	0	0	7	100
Tørke eller vannmangel	1674	13	42	36	1	0	7	100
Erosjon eller utgraving	1672	12	39	42	0	0	7	100
Økt nedbør om våren	1689	22	53	13	6	2	4	100
Lengre vekstsesong	1685	2	5	18	55	17	3	100
Kjøreskader grunnet våt åker eller eng	1690	28	56	11	1	0	4	100
Økt nedbør om høsten	1688	27	56	12	1	0	4	100

Tabell 73: Hvor opptatt er du av klimadebatten. N=1705.

	Prosent
Svært opptatt	7
Ganske opptatt	42
Verken eller	28
Ganske lite opptatt	16
Svært lite opptatt	8
Totalt	100

Tabell 74: Dersom en ved hjelp av genteknologi kan få en mer miljøvennlig landbruksproduksjon, hvordan ville du forholdt deg til å ta denne teknologien i bruk? N=1705.

	Prosent
Svært positiv	4
Noe positiv	22
Noe negativ	20
Svært negativ	28
Vet ikke	25
Totalt	100

Tabell 75: Har du hatt sau på beite i løpet av 2013? N=1685.

	Prosent
Ja	33
Nei	67
Totalt	100

Tabell 76: Hvor stor betydning hadde følgende samarbeidstiltak knytta til beitedyr og beitebruk for deg? Prosent.

	N	Svært stor betydning	Stor betydning	Noe betydning	Liten betydning	Ingen betydning	Totalt
Felles sanking	621	24	13	13	8	42	100
Felles anlegg	609	22	15	9	12	43	100
Felles tilsyn og gjeting	613	23	14	16	9	40	100
Fellesfjøs/-seter	553	3	2	4	7	84	100
Annet	429	5	4	8	5	79	100

Tabell 77: Hvor stor betydning har følgende problemer knytta til beitebruk for din produksjon? Prosent.

	N	Svært stor betydning	Stor betydning	Noe betydning	Liten betydning	Ingen betydning	Totalt
Tap av husdyr pga. rovdyr eller ørn	640	24	15	20	15	26	100
Tap av husdyr av andre grunner	629	11	10	27	29	22	100
Beitenekt fra mattilsynet	620	21	10	2	5	62	100
Begrensa tilgang på innmarksareal/vinterfôr	626	15	15	20	14	37	100
Begrensa tilgang til utmarksbeite	617	17	12	10	14	47	100
Brukskonflikter knytta til hytter og turisme	625	9	6	15	19	51	100
Brukskonflikter knytta til reindrift	609	3	3	3	10	81	100
Konflikter med naboer/andre bønder	619	8	7	12	21	52	100
Dårlige/manglende gjerder	631	16	17	30	13	24	100
Andre problemer	479	7	4	17	14	58	100

Tabell 78: Hvordan ser du for deg at det vil drives beitebruk på ditt bruk om fem år? N=702.

	Prosent
Vil ikke ha beitedyr om 5 år	12
Redusere omfanget	8
Omfang som i dag	41
Øke omfanget	21
Vet ikke	19
Totalt	100

Tabell 79: Annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser. Prosentandel som driver annen næring og gjennomsnittlig oppstartsår. N=1753.

	Driver tilleggsnæring					Oppstartsår
	Nei	Ja, jeg	Ja, ektefelle/samboer	Ja, begge i fellesskap	Totalt	Gj. snitt
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing o.l.	71	26	1	1	100	1997
Vedproduksjon, biobrensel o.l.	77	19	1	3	100	1998
Gårdssag	96	4	0	0	100	1989
Utleie av lokaler, lagerhold o.l.	86	9	1	4	100	2003
Bygningsarbeid	94	6	0	0	100	1995
Husdyravløsning	97	2	1	0	100	2001
Fiskeri, havbruk og/eller oppdrett	99	1	0	0	100	1995
Gårdsmat (foredling/salg)	95	2	1	2	100	2002
Utleie av jakt og/eller fiskerettigheter	76	18	1	6	100	1993
Overnatting på eller ved gården	94	3	1	2	100	1998
Servering på eller ved gården	98	1	0	1	100	2003
Opplevelsestilbud, guiding o.l. (reiseliv)	97	1	0	1	100	2002
Organisert bygdeservice	98	2		0	100	2002
Helse og omsorg, avlastning	97	1	1	2	100	2004
Barnehage/skolerelaterte tjenester	98	1	0	0	100	2002
Rådgivning, regnskap, konsulenttjenester	97	3	1	0	100	1998
Kurs, seminar, konferanse	99	1	0	0	100	2003
Kunst og kultur	99	0	0	0	100	2001
Annet	94	4	1	1	100	2003

Tabell 80: Netto næringsinntekt fra annen næringsvirksomhet (jf. tabell 78). 5 prosent trimmet gjennomsnitt.

	N	Gj. snitt	S.d.	Min.	Maks.
Netto næringsinntekt	982	92 509	118 148	0	500 000

Tabell 81: Ble det drevet "Inn på tunet"-aktiviteter som næring på bruket?

	Prosent
Ja, driver med "Inn på tunet"/grønn omsorg	2
Nei	94
Nei. Har drevet med "Inn på tunet" før, men sluttet	1
Nei, men planlegger å starte opp	3
Totalt	100

Tabell 82: Betydning av ulike forhold for valget om å starte ny næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser? Prosent.

	N	Svært stor betydning	Stor betydning	Noe betydning	Liten betydning	Ingen betydning	Totalt
Lokal kultur/lokale nettverk	806	4	8	16	14	59	100
Ønske om å skape/få til noe	818	15	22	20	7	36	100
Hadde tilgjengelige ressurser på gårdsbruket	840	19	29	20	5	27	100
Lå spesielt til rette i distriktet her	818	10	19	22	11	38	100
Ønske om å møte nye folk/jobbe med mennesker	811	5	12	19	16	48	100
Hadde behov for ekstra inntekter	839	19	23	23	9	26	100
Å skape en mulighet for å bli boende på bruket	814	12	17	17	13	41	100
Ønske om å skape en arbeidsplass for ektefelle/samboer	795	6	9	13	14	57	100

Tabell 83: Hvilken betydning har inntektene fra annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser? N=1450.

	Prosent
Driver ikke med annen næringsvirksomhet med utgangspunkt i brukets ressurser	40
Liten/ingen økonomisk betydning	16
Noe økonomisk betydning	25
Stor økonomisk betydning	13
Meget stor økonomisk betydning	6
Totalt	100

Tabell 84: I hvilket omfang vil du i fremtiden drive med annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk? N=1562.

	Prosent
Vil ikke drive med annen næring/slutte	25
Redusere omfanget	6
Omfang som i dag	32
Øke omfanget	14
Vet ikke	23
Totalt	100

Tabell 85: Arbeidsomfang i gårdsdriften i 2013. Prosent.

	N	Deltar ikke i gårdsarbeid	1 – 199 timer	200-849 timer	850-1699 timer	1700-2549 timer	Mer enn 2550 timer	Totalt
Du selv	1661	1	11	27	22	21	19	100
Ektefelle/samboer	1329	18	41	23	9	7	2	100
Egne barn	1255	27	50	18	3	1	1	100
Kårfolk	949	55	20	15	7	2	0	100
Avløserer	1086	40	33	20	4	2	1	100
Annen leid hjelp	975	47	36	9	3	2	3	100

Tabell 86: Omfang av lønnsarbeid utenom gårdsdriften. Prosent.

	N	Deltar ikke i gårdsarbeid	1 – 199 timer	200-849 timer	850-1699 timer	1700-2549 timer	Mer enn 2550 timer	Totalt
Du selv	1632	31	10	11	16	30	2	100
Ektefelle/samboer	1348	20	5	10	30	34	1	100

T

Tabell 87: Hadde du i løpet av 2013 arbeidshjelp av arbeidsinnvandrere på gårdsbruket? N=1720.

	Prosent
Nei	83
Ja	17
Totalt	100

Tabell 88: Hvor mange arbeidsinnvandrere hadde du hjelp av i løpet av 2013? 5 prosent trimmet gjennomsnitt.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Antall	395	1,4	1,6	0	8

Tabell 89: Hvor lenge oppholdt arbeidsinnvandrerne seg på gården – i gjennomsnitt? 5 prosent trimmet gjennomsnitt.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Mnd.	378	2,7	3,6	0	12

Tabell 90: Hvor stort produktivt jordbruksareal eies av bruket? N=1722.

	Prosent
0 – 9 daa	0
10 – 19 daa	2
20 – 49 daa	12
50 – 99 daa	25
100 – 249 daa	43
250 – 499 daa	14
500 – 999 daa	4
Over 1000 daa	0
Totalt	100

Tabell 91: Hvor stort produktivt jordbruksareal drives av bruket? N=1713.

	Prosent
0 – 9 daa	1
10 – 19 daa	2
20 – 49 daa	8
50 – 99 daa	17
100 – 249 daa	40
250 – 500 daa	22
500 – 999 daa	8
Over 1000 daa	2
Totalt	100

Tabell 92: Hvor mange bruk leier du jordbruksareal fra? Trimmet til tre standardavvik.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Antall	1562	2,1	2,5	0	13

Tabell 93: Hvor lang kjørevei er det fra tunet på hovedbruket/driftssentret til det jordstykket som ligger lengst unna? Eid og leid jordbruksareal. Trimmet til tre standardavvik.

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
Eid	1595	2,8	5,7	0	85
Leid	1209	5,5	7,6	0	60

Tabell 94: Hvor stort produktivt skogsareal eies av bruket? N=1517.

	Prosent
0 –99 daa	32
100 – 499 daa	33
500 – 999 daa	17
1000 – 4999 daa	17
5000 – 9999 daa	1
Over 10 000 daa	1
Totalt	100

Tabell 95: Hvis du har melkekvote for kumelk, hvor stor er denne?

	N	Gj.sn.	S.d.	Min.	Maks.
1000 liter	480	151	108	14	992

Tabell 96: Har du planer om å kjøpe eller selge melkekvote i løpet av de neste to årene? Avgrenset til de som oppgir melkeproduksjon i spørsmål 45. N=427.

	Prosent
Planlegger å kjøpe ny melkekvote	31
Planlegger å selge melkekvote	8
Ingen planer om kjøp eller salg	61
Totalt	100

Tabell 97: Har du melkerobot? Avgrenset til de som oppgir melkeproduksjon i spørsmål 45. N=428.

	Prosent
Ja	19
Nei, men vurderer å anskaffe meg	7
Nei	74
Totalt	100

Tabell 98: Dersom det var stortingsvalg i morgen, hvilket parti ville du stemme på? N=1566.

	Prosent
Arbeiderpartiet	12
Fremskrittspartiet	2
Høyre	7
Kristelig Folkeparti	7
Rødt	0
Senterpartiet	50
Sosialistisk Venstreparti	1
Venstre	2
Miljøpartiet de grønne	1
Annet parti	0
Vil ikke stemme	2
Har ikke stemmerett	0
Vet ikke	14
Totalt	100

Tabell 99: For eller mot norsk medlemskap i EU og deltakelse i EØS. Prosent

	N	For	Mot	Vet ikke	Totalt
Medlemskap i EU	1725	3	92	5	100
Deltakelse i EØS	1670	25	47	28	100